3 1761 08122244 0

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

http://www.archive.org/details/opovidaniazistor00kopy

Др. Адриян Копистяньский.

NO. 215
Opovidania

ОПОВІДАНЯ

з

історії австрийско-угорскої держави

в звязи з всесьвітною історією.

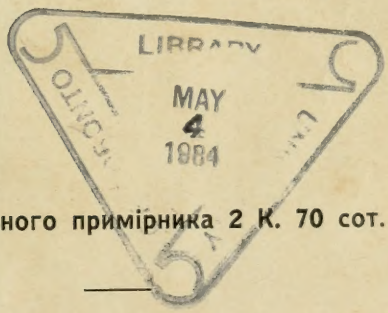

Ціна оправного примірника 2 К. 70 сот.

КОЛОМИЯ 1914.
Галицка Накладня Якова Оренштайна.

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

NVC x
Pre56.77

DB
40
K67
1914

З друкарні І. Єґера, Львів, Пасаж Гавсмана ч. 5.

1. Житє Ґерман в давних часах.

Ч. 1. Староґерманьска загорода.

(Опис): Близко лїсів простирає ся ґерманьска загорода. В далинї видко хату, покриту соломяною стріхою. Перед нею просторе подвірє, до котрого веде дорога через ворота, заосмотрені в жердку з черепом коня і вола. В тій хвилї ворота отверті, бо до загороди вертає еї пан з своєю

дружиною. Се мущина високого росту і кріпкої будови тіла. Довге волосє спадає на рамена, борода покриває лице. Довгі штани, тісно до тіла пристайна катанка і з плечий звисаюча опанча. На ногах постоли, себ то кусник твердої скіри, привязаний до ноги ремінчиками; ось єго одяг. Одинокою прикрасою є ланцюх на шиї, закінчений зпереду зубами дика. При боці висить короткий, широкий меч; в лівій руці держить він довгу спису, правою показує на вбитого медведя, на котрого кинув ся пес.

Товариші пана є ставні і кремезні, на той сам лад узброєні. Лишень одягом відріжняють ся від пана. Найблизше стоїть мущина в коротких штанах і скіряній катанці. Инші є переважно нагі, лишень на бедрах мають скіряну опанчу.

Назустріч пана вийшла жінка, убрана в довгу льняну сукню. На правій руці держить она нагу дитину, що зі страху притулила ся до матери, а лівою обняла старшу донечку. За нею біжить син, весь майже голий, з скіряною перепаскою. В руці тримає спису, що нею вправляв ся аж до приходу батька.

Подальше коло хати видимо три особи. На ґанку стоїть старша женщина з пяльцями, понизше на сходах сидить старий мущина і годує кури. Побіч него приклякла молода дівчина при камени і округлою камінною кулею розтирає зерно на муку.

Сей малюнок представляє нам житє Ґерман в давних часах.

Назва і вигляд Ґерман. Назва Ґерман є кельтийского походженя і означає мабуть по нашому „сусіди“. Таку назву дали дохресні народи численним племенам, що замешкували північну часть середної Европи, даньский півостров і полудневу та середну часть скандинавского півострова. Були то мужі високо-рослі, кріпко збудовані. Очи мали голубі, волосє русяве і так довге, що спадало їм на рамена. Довге волосє було зовнішною ознакою свобідного чоловіка, коротко стрижене означало невільника.

Одяг і збруя. Одяг виробляли у себе дома зі скіри диких зьвірів, з льну і вовни. Обува була проста: кусник грубої скіри, привязаний до ноги ремінчиками. Меч, списа, деревяний лук і щит — се їх оруже. Шолому не ужи-

вали, лишень в часї війни накривали голову скірою із голови диких зьвірят, часто з зубами та рогами, щоби викликати переполох у ворогів.

Помешканє. В часї війни з Римлянами пізнали вправдї Ґермани міста, але їх у себе не засновували. Тїсні улицї міста викликували у них відразу, бо любили свободу. Тому мешкали в окремих загородах або селах, а доми в них були від себе дуже віддалені. Для безпеченьства окружали їх частоколом, а на нїм поміщали жердки з черепом вола або коня, бо се боронило їх після їх вірувань від чарів.

Пожива. Їда їх була проста і невибаглива. Лїси достарчали їм дичини, ріки давали рибу, а освоєні зьвірята: воли, свинї, гуси, курки і качки — мясо. Рівнож уміли они управляти рілю; на нїй сїяли ячмінь, жито і овес, а зерно терли на камінних жорнах на муку. Їх улюбленим напитком були пиво і мід; уживали єго надмірно.

Занятє. Цїлим господарством займала ся жінка; їй помагали в працї старцї і невільники. Челядь мала обовязок засїяти поле і годувати худобу. Панї дому зі своїми доньками і дївками приготовляла масло, сир, пряла лен і шила одяг.

Мущини рідко перебували в хатї. Коли заглянули домів, не займали ся зовсїм господарством, але відпочивали. На медвежій скірі сидїли в численнім товаристві, попивали мід і пиво, слухали пісень сьпіваків, або грали в кістки. Грали так пристрасно, що нераз програвали цїле своє майно, свою жінку, а нераз і свою свободу та ставали невільниками щасливого грача. Безжурне житє в часї мира, лови і війна були достойним занятєм Ґерманина. Від ранної молодости вправляли ся в киданю списою. Часто скакали хлопцї між розставлені мечі і списи. та набирали в той спосіб зручности, що опісля нераз принадобилась їм в борбі з диким зьвірем, чи в війнї з ворогами.

На війнї визначали ся великою хоробростию. Рідко коли піддав ся Ґерманин ворогови; він знав умерти або побідити. Ту неустрашиму хоробрість викликувала у них їх релїґія.

Релїґія. Ґермани були поганами і вірили в много богів. Найвисшим богом був Одін, батько всїх богів і людий. Ґермани представляли єго як поважного старця з довгою бородою. При єго ногах лежали два вовки, а на раменах сидїли два круки, що часто перелїтали весь сьвіт і розповідали Одінови про все, що чули і бачили. На голові носив Одін золотий шолом, при боцї меч, а в руцї держав спису, яка мала ту прикмету, що все влучала в цїль, а відтак вертала до свого пана. На єго пальци пишав ся золотий перстень, з котрого кождої девятої ночи повставало вісїм нових перстенїв. Тому Одін був наймогутнїйший і найбогатший. Деколи сїдав сей бог на свого снїжнобілого коня, а тодї круки кружили над єго головою, а вовки напсвняли воздух своїм страшним ревом.

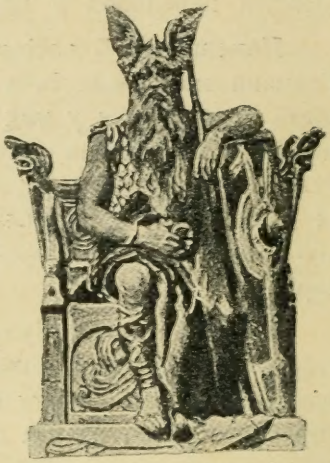

Ч. 2. Одін.

Ч. 3. Донар.

Сином Одіна був Донар, бог грому. В руцї держав молот і ним розбивав дерева, а навіть скали. Коли переїзджав по небі на своїм возї, запряженім в два козли, цїлий сьвіт дрожав від блискавок і громів. Тому богови посьвятили Ґермани оден день в тижнї, іменно четвер, що по нинї називає ся по нїмецки Donnerstag, себ то день Донара.

Між богинями занимала визначне місце Фрея, богиня любви і супружества; їй посьвятили Ґермани пятницю, звідси звану по німецки Freitag.

Вальгалля. Всї боги мешкали в золотистій палатї, т. зв. Вальгаллї. До неї вело 540 дверий, через котрі могло ввійти відразу 800 лицарів.

З людий міг дістати ся до сеї палати тільки той, хто хоробро боров ся на війнї і згинув геройскою смертию. Тому, коли вибухла війна, Одін посилав на побоєвище свої післанницї Валькириї. Були то женщини-богинї, уоружені в шолом, щит і спису. На побоєвищи заохочували они лицарів до борби, а смертельно ранених заносили до Вальгаллї, де приймав їх бог Одін. Там проживали лицарі безжурно в вічнім щастю при заставлених столах і повних чарках, що їх все наповняли Валькириї зі своїх золотих дзбанків. Що дня виходили лицарі з Одіном на просторе подвірє і там зводили з собою завзяті боротьби, в яких ляла ся кров потоками. По скінченій борбі Валькириї гоїли в однїй хвилї їх рани чудесним бальсамом. Лицарі здорові, вповнї вдоволені, розохочені борбою вертали до Вальгаллї, щоби там дальше вести безжурне житє.

Релїґійні обряди. Сьвятинь Ґермани не будували, лишень складали богам жертви на посьвячених місцях в горах, лїсах або над озерами і ріками. В жертву приносили земні плоди, зьвірята, а подекуди людий, головно зпоміж полонених на війнї або невільників. Перед кождою борбою приносили їх жреці богам жертву і молили о побіду. Часто питали о раду женщин, що вміли ворожити. Тїла померших хоронили в земли або палили, а небіжчика заосмотрювали в дорогу на той сьвіт в збрую, поживу і напиток.

Армінїй. Ґермани ділили ся на численні, дрібні племена, що часто спорили з собою. З їх незгоди задумали скористати Римляни. Они сусїдували з Ґерманами з заходу і полудня. Вже Цезар підбив заальпейску Ґаллїю і розширив границї римскої держави аж по ріку Рен. За Авґуста опанували Римляни всї альпейскі краї, що належать нинї до австрийско-угорскої держави, і полуднево-західну часть Угорщини. Тільки рікою Дунаєм і Реном були Римляни відділені від Ґерман. За того цїсаря перейшли

Римляни Рен і підбили Ґерман на якийсь час під своє пановане. Намісником новоздобутого краю став Вар. Він гнобив Ґерман, накладав на них високі податки, а непослушних карав дуже часто смертию. Огірчені Ґермани хопили за оруже, під проводом Армінія заскочили римскі леґіони в Тевтобурскім лісі і завдали їм в 9. р. по Христі велике пораженє. Від того часу покинули Римляни гадку підбою Ґерман і цофнули ся поза ріку Рен. Память про Армінія, що визволив Ґерман зпід римского ярма, удержала ся довго в народних ґерманьских піснях, а в новійших часах поставили єму Німці величавий памятник в Тевтобурскім лісі.

Він містить ся на горі, окруженій лісами; єго розміри так великі, що видніє на кілька миль в околици. На високім постументі стоїть Арміній з шоломом на голові; лівою рукою опер ся на щиті, а правою підніс в гору острий меч і заохочує Ґерман до борби.

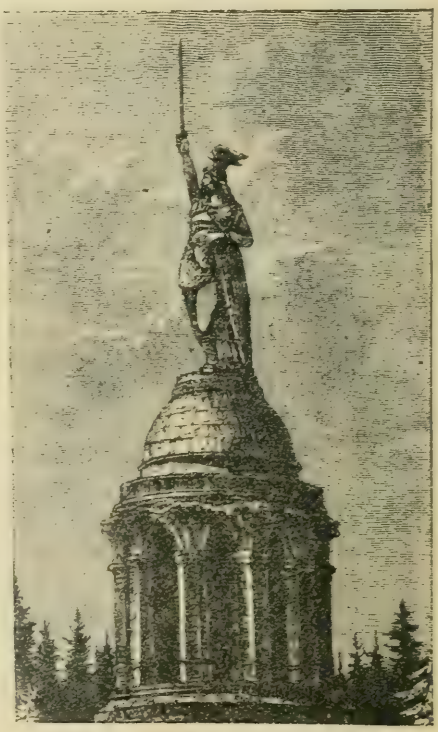

Ч. 4. Памятник Армінія.

Ґермани в краях нинїшної австрийско - угорскої держави. Від р. 9. по Хр. вели ся дуже часто завзяті борби над рікою Реном і Дунаєм між Римлянами а Ґерманами. Римляни довго боронили успішно своїх країв. Доперва, коли в другій половині IV. ст. появили ся в Европі Гунни, стали Ґермани натискати зі всїх сторін на римску державу і занимати єї провінциї. Краї нинїшної австрийско-угорскої держави, що находили ся на дорозі до Італії, були виставлені в часї тої мандрівки народів на найбільшу небезпеку. На єї териториї поселили ся на якийсь час Гунни, а їх начальник Аттиля заснував свою столицю в Угорщині. Одна-

че ся держава тревала коротко, лишень до смерти Аттилї. Рівнож ґерманьскі племена не довго перебували на териториї нашої держави, бо їх манили богаті краї західно-римскі, як Італія, Еспанія і Ґаллія. Їх місце заняли Словяни. Що йно пізнїйше одна часть Ґерман, іменно Нїмцї, стали поселяти ся в альпейских і ческо-моравских краях і нинї вже 12 мілїонів Нїмців живе на просторі австрийско-угорскої монархії.

---

2. Св. Северин. — Св. Бенедикт з Нурсиї.

Католицка церков в часї мандрівки народів. З упадком західно-римскої держави явили ся на териториї нинїшної австрийско-угорскої держави нові народи. Доля дотеперішних мешканців була дуже гірка. Кождої хвилї грозила їм від півдиких напасників утрата житя і майна. В тих тяжких часах католицка церков віддала людям найбільші услуги. Пустельники і монахи старали ся здержати півдикі народи від рабунку і убійства, а рівночасно позискати їх і навернути на християньску віру.

Св. Северин. В колишнїй римскій провінциї Норикум, що обіймала простір нинїшної Каринтиї і Стириї, явив ся в V. ст. побожний чоловік, іменем св. Северин. Нїхто не знав, звідки і з якого роду він походив. Серед голоду і холоду переходив він краї, потїшав і спомагав нещасливих та заступав ся за ними перед Ґерманами. Ґермани дивили ся з ляком на сего побожного мужа і нераз сповняли єго просьби, відступали від облоги міст або увільняли полонених. Одного разу прибув до св. Северина Ґерманин Одоакер з просьбою о благословенє. Він був тодї простим жовнїром, а визначав ся так високим ростом, що мусїв значно похилити ся, коли входив до хатини побожного пустельника. Св. Северин предсказав єму, що здобуде Італїю і стане королем. Слова єго сповнили ся. Одоакер скинув з престола послїдного західно-римского цїсаря Рому-

ля Авґустуля і в р. 476. проголосив себе королем Італії. Тоді пригадав собі слова св. Северина і обіцяв сповнити все, що тільки св. Северин зажадає від него. Побожний муж попросив о помилуванє одного засудженого, а Одоакер сповнив радо сю просьбу.

Монастирі на Сході. Для просьвіченя і наверненя Ґерман на християньску віру мали велике значінє монастирі. Перші монастирі повстали на Сході, головно в Єгипті і на синайскім півострові. В часі переслідувань многі християни утікали в пустині і там жили в викопаних печерах. Коли число їх збільшило ся в одній околици, вибирали зпоміж себе одного начальником або т. зв. ігуменом, що мав рішати всякі спори і наглядати над релїґійними вправами. Відтак будували спільний будинок, в якім одначе кождий мав свою окрему келїю і жив в ній сам оден. Тому стали називати ся ті люди з грецка монахами.

Св. Бенедикт з Нурсиї. Перший монастир на Заході заснував в VI. ст. св. Бенедикт з Нурсиї на горі Монте Касіно (при дорозі з Риму до Неаполю).

На чолї монастира поставив св. Бенедикт начальника, що називав ся опатом або ігуменом, якого монахи вибирали зпоміж себе на цїле житє. Єго задачею було слїдити за тим, щоби монахи сповняли всї обовязки. Вправдї питав ся ігумен в деяких справах о раду старших, а в важнїйших скликував навіть на нараду всїх монахів, але напослїд рішав сам оден, а всї мусїли безуслівно повинувати ся єго приказови. Між правилами, котрі надав св. Бенедикт, займала перше місце засада: Ora et labora. „Лїнивство“ — пише св. Бенедикт — „є ворогом душі. Тому всї повинні бути заняті в тім часї, коли не молять ся. Всїх обовязує подвійне занятє: ручна праця і духовне читанє“.

Фізична праця. Західна Европа виглядала тоді інакше, як тепер. Там, де нинї маємо цвитучі поля, многолюдні міста, в давних часах були мокляки, багна або непроходимі лїси. Монахи мали перед собою дуже тяжку, але і вдячну задачу. Они корчували лїси, висушували багна і перемінювали їх на орні поля. З ріжних зіл виробляли лїки і пособляли хорим, що шукали у них поради в своїх

недугах. В тій цїли засновували при монастирах шпиталї, в яких хорі находили опіку і лїкарску поміч. До монастирів заходили убогі і діставали милостиню. Дуже часто заглядали до них мандрівники. В тих часах не було добрих доріг, населенє було рідке і людскі оселї лежали далеко від себе. Для подорожних стояв монастир все отвором. Там могли они відпочати і покріпити ся до дальшої дороги.

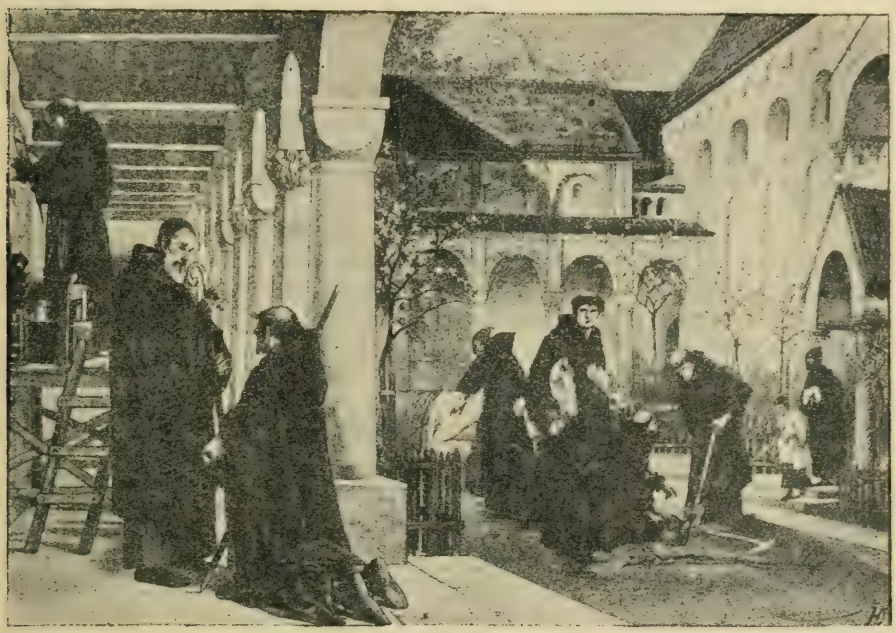

Ч. 5. На подвірю монастира.

Умова праця. Деякі монахи занимали ся умовою працею. Одні були учителями; в тих часах головно монастирі удержували школи для образованя тих, що вступали до монастира, а також для вихованя дітий богатих родичів в околиці. Другі монахи переписували книжки. Тодї не знали ще друкарскої штуки; кожду книжку треба було кілька разів переписати. Се праця дуже тяжка і вимагає много часу. Щоби книжка була тривка, уживали перґаміну як материялу, на якім писали і оправляли єї в гарну деревяну оправу, нераз оковану в срібло і дороге камінє. Початкові букви

в уступах прикрашали малюнками і они називали ся „ініциялами“. Завдяки тій совісній праці монахів задержали ся аж по нині твори старинних грецких і римских писателів.

Всіх тих монахів, що жили після правил, уложених св. Бенедиктом, називали Бенедиктинами. З часом деякі зміняли сі правила; таким робом повставали ріжні монастирі, як Домініканів, Францішканів, Цистерсів і т. д.

Вплив монахів на Ґерман. Ґермани відносили ся до монахів з великою пошаною. Оповідають, що одного разу напав оден Ґерманин на римского селянина і зажадав від него видачі гроший. Коли ратай не хотів показати місця, в якім зберіг своє майно, Ґерманин став його мучити. Щоби хотяй на короткий час визволити ся від мук, Римлянин сказав, що майно дав на сховок св. Бенедиктови. Ґерманин скував рільника, привязав до свого коня і пігнав на Монте Касіно. Перед келією сидів св. Бенедикт на порозі і читав книжку. Ґерманин накинув ся на него з гнівом, щоби віддав майно Римлянина. Але св. Бенедикт не рушив ся навіть зі свого місця, лиш спокійно сидів дальше, а свій зір спрямував в сторону нещасливого Римлянина. Під силою єго очий опали кайдани з бранця. Наляканий Ґерманин упав на коліна перед сьвятим і просив єго о прощенє. Бенедикт приказав завести єго до монастира, добре накормити і доперва опісля став єго навчати, щоби не знущав ся над побідженими Римлянами. Ось так лагідностию і спокоєм зменшали монахи ворожнечу між Ґерманами а Римлянами, старали ся зблизити до себе побіджених і побідників та наклонити Ґерман до принятя Христової віри.

---

3. Св. Боніфатий.

Повстанє анґлійскої держави. При горлі ріки Лаби і на даньскім півострові мешкали два ґерманьскі племена: Анґлі і Саксони. В V. ст. покинули они свої оселі і на кораблях причалили до східного побережа колишної римскої провінциї — Британії. В боротьбі з Британцями здобули часть краю і на східнім побережи заснували сім держав, що зєдинили ся опісля в одну анґлійску державу. Вправді

Британці стали ще за римских часів християнами, але Анґлійці не хотіли від них, як своїх противників, приняти Христової віри і тому довший час були поганами. Доперва, коли папа Григорий І. післав до них монаха, поволи давали ся хрестити і згодом стали так ревними католиками, що зпоміж себе видали місионаря, який ширив Христову віру серед Ґерман, поселених на суші.

Молодість Вінфріда. В одній шляхотскій анґлійскій родині прийшов на сьвіт Вінфрід, якому судило ся прославити свою родину місионарскою діяльностию і мученичою смертию. Батько тішив ся дуже, що полишить наслідника в своїм роді. Одначе Вінфрід, хотяй мав заледви 5 літ, чув великий наклін до монашого житя. З початку батько не хотів навіть чути про ті наміри сина. Аж доперва в часі тяжкої недуги рішив посьвятити свого сина на услуги церкви. Вінфрід, тоді семиліток, заніс власноручно просьбу о принятє до монастира. Там визначав ся незвичайно в науках. Незабаром став учителем других, а в 30. році житя сьвящеником. Одначе в Анґлії не остав довго. Єго серце журила одна гадка, що на суші є много Ґерман, а вони не знають Христа і Єго науки. Тому поклав собі за ціль житя голосити серед них Слово Боже і вирвати їх з поганьскої віри.

Місионарска діяльність Вінфріда. Коли Вінфрід опустив Анґлію, звернув ся наперед до Фризів, що мешкали над Північним морем. Вже нераз заходили до них місионарі, але праця їх була безуспішна. Вправді одному з них удало ся вже переконати їх князя Радбода про правдивість Христової віри, але сей в послідній хвилі, коли вже був готовий охрестити ся, звернув ся до місионаря з таким запитом: „Отче! скажи мені, чи стріну я в небі моїх предків, фризийских князів?“ Місионар відповів на се заперечуючо, бо небесні ворота замкнені перед поганами. Тоді князь вийшов з води і сказав: „Волю бути в пеклі з моїми предками, чим з вами, убогими християнами, в небі“. Від того часу став єще ревнійшим приклонником поганьскої віри. Радбод приняв у себе Вінфріда, вислухав єго бесіди та дозволив хрестити кождого в своїй державі.

Вінфрід відійшов в повній надії, що єго праця принесе обильні овочі. Пів року ходив між Фризів, проповідав і навчав, але ніхто не дав ся хрестити. Радбод знав добре

про завзятість своїх підданих і тому так скоро згодив ся на просьбу місионаря.

Вінфрід-Боніфатий в Римі. Зневірений невдачою удав ся Вінфрід до Риму. Папа пізнав горячу віру і велику ревність молодого анґлійского монаха, поблагословив єго праці і приказав ширити Христову віру між Гессами і Туринґами. Тому, що ухо Римлянина не привикло ще до ґерманьских імен, надав папа Вінфрідови нове імя „Боніфатий“. Праця Боніфатия між Гессами і Туринґами вінчала ся значним успіхом. Мешканці тих околиць віддавали честь Донарови, якому посьвятили величезний дуб і там сходили ся на молитву. Одного разу надійшов св. Боніфатий саме в пору, коли велика товпа глотила ся коло сьвятого дуба. Без довгої надуми приступив св. Боніфатий з сокирою і вдарив нею о сьвяте дерево. Опісля єго товариші стали рівнож рубати. Погани остовпіли з ляку, бо були пересьвідчені, що Донар не простить сеї наруги і повбиває сьмільчаків своїми громами. Якжеж здивували ся, коли підтятий дуб упав з страшним гуком на землю, розтріскав своє гилє, а Донар не проявив свого гніву. Всї переконали ся наглядно, що їх віра ложна і дали охрестити ся. З сего дуба приказав Боніфатий побудувати церковцю під покровом св. Петра.

Устрій церкви на Заході. Боніфатий займав ся не лишень проповідию Слова Божого, але старав ся також скріпити християньску віру через наставленє епископів в тих краях, в котрих нарід недавно навернув ся. Они мали дальше працювати над поширенєм віри і не допустити до того, щоби навернені погани відпали від правдивої віри. Рівнож заснував много монастирів. Між ними найславнїйший був монастир в Фульді, де Боніфатий приказав себе похоронити. За ті заслуги іменував єго папа митрополитом в Моґунциї, т. є. першим між нїмецкими епископами.

Мученича смерть Боніфатия. При кінци свого житя рішив Боніфатий знова віддати ся апостольскій праці, хотяй мав вже около 70 літ. З своїми товаришами сів на корабель та поплив Реном до краю Фризів. Там ходив серед них, навчав і хрестив. Коли одного разу задержав ся недалеко Зайдерского озера і чекав на охрещених Фризів, щоби скріпити їх в вірі, несподївано напали на него погани. Това-

риші Боніфатия були готові боронити свого пастиря з мечем в руці, але Боніфатий заборонив їм зводити боротьбу. Товпа поган кинула ся на горстку місионарів і убила їх в числі 52, між ними також Боніфатия. Убійники кинули ся сейчас до шатра, шукати там скарбів. Яка лють огорнула товпу, коли найшли в скринях замісць золота самі книжки. З великого гніву подерли і порозкидали на всі сторони дорогоцінні рукописи. Лишень частинку з них опісля позбирали та схоронили в бібліотеці монастира в Фульді. Кара Божа навістила убійників вже на місци їх злочину. Підхмелені вином, найденім в шатрі, зачали з собою суперечку, що закінчила ся кровавою бійкою і смертию многих поган.

Після бажаня, висказаного ще за житя св. Боніфатием, завезли приятелі єго тіло до монастира в Фульді і там похоронили. Мученичою смертию згинув сей апостол німецкого народу, а церков зачислила єго до сьвятих.

---

4. Могаммед.

Кааба. На арабскім півострові жили численні племена. Одні з них, так звані „сини пустині“ або Бедуїни, промишляли розбишацтвом і випасом худоби, а тільки мале число населеня займало ся в західній части Арабії управою ріллі. Довгий час були Араби поганами. Найбільшою їх сьвятостию була Кааба, сьвятиня в місті Мекці. В ній зберігають єще нині чорний камінь-метеор, якому віддавали Араби божеску честь. Тисячі побожних Арабів приходили що року до Мекки, складали богаті жертви в сьвятині і при тій нагоді відбували ярмарок. Догляд над сьвятинею мало племя Корейшитів і з того племени вийшов Могаммед, творець нової релігії.

Молодість Могаммеда. Батько Могаммеда був убогим купцем і помер в два місяці по єго уродженю. В кілька літ пізнійше померла мати і Могаммед став круглим сиротою. Молодим хлопцем заопікував ся єго вуйко і, як купець,

брав єго часто в далекі дороги. Опісля вступив Могаммед на службу до богатої вдови і вже самостійно відбував подорожи в торговельних цілях. Ті часті подорожи мали для Могаммеда велике значінє, бо мав він нагоду пізнати ріжні народи, їх звичаї та релїґію, а передовсім релїґію жидівску і християньску. Коли оженив ся з богатою вдовою, вже не займав ся торговлею, а віддав ся спокійно релїґійним роздумуваням.

Могаммед як творець нової релїґії. Розказують, що одного разу заснув Могаммед в печері недалеко Мекки. Несподівано явив ся єму ангел Гавриїл і сказав: „Могаммеде! я ангел Гавриїл, а ти пророк Божий“. Від тоді не зазнав він спокою, доки не обявив нової релїґії. — Релїґія Могаммеда була вязанкою поганьских вірувань з деякими засадами жидівскої і християньскої релїґії. Він учив, що є лишень оден всемогучий Бог, що править долею кождого чоловіка. Нічо на сьвіті не може змінити призначеня чоловіка. Кождий повинен навчити ся повинувати ся своїй долї і тому наука Могаммеда називає ся також іслямом т. є. підчиненєм, а єї ісповідники звуть ся мослєми, звідси музулманами. Бог відкриває правдиву релїґію ріжним народам через своїх пророків. Ангел Гавриїл звіщає Божу волю тим людям, котрих Бог вибрав пророками. Після науки Могаммеда було дуже много пророків, але послїдним і найбільшим пророком є Могаммед. Він має обявити правдиву віру Арабам і при їх помочи розширити сю релїґію на цілім сьвіті.

По смерти дістане кождий за добрі діла нагороду, а за злі кару. Для добрих обіцяв Могаммед рай. Описував єго в образовий і для Арабів дуже зрозумілий спосіб. Рай є се велика оаза, на середині котрої находить ся жерело. Довкруги сего жерела стоять білі крісла, на них сидять праведні і з жерела попивають воду. Ціле се місце окружають дерева, що дають тінь і в той спосіб хоронять перед великою жарою. Рісні овочі усмиряють голод.

На рай треба собі заслужити. Кождого дня треба пять разів молити ся, а години молитви звіщає духовник з вежі сьвятині або т. зв. мошеї. Кождий музулманин є обовязаний постити і що найменше раз в житю відбути подорож до Мекки. Одначе є ще коротша дорога, що веде до раю. Хто згинув в боротьбі за віру, для того рай отвер-

тиї. Одна капля крови, пролита в борбі за віру, значить більше, чим два місяці посту або молитви. Наука Могаммеда є списана в книзі, званій кораном.

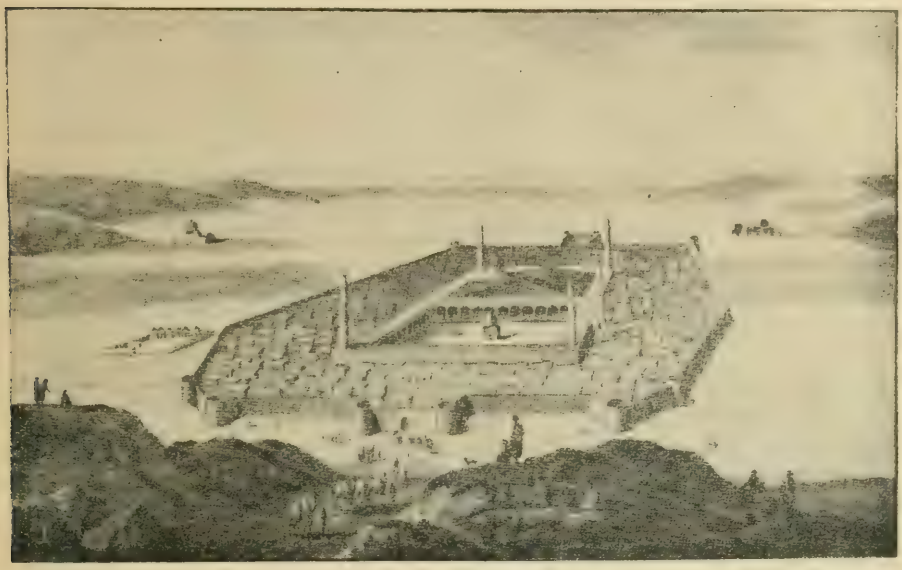

Ч. 6. Вид Медини.

Утеча Могаммеда 622. р. Свою науку проголосив Могаммед наперед в кружку своєї найблизшої родини. Одначе в Мекці не найшов много приклонників, противно много ворогів. Корейшити налякали ся дуже, що через нову науку стратять доходи з сьвятині Кааби і тому наставали на житє Могаммеда. Могаммед утік 622. р. до Медини, якої мешканці вже від давна ворогували з Меккою. Там найшов ревних приклонників своєї віри і від того часу став єї розширяти з нечуваною скоростию по цілій Арабії. Рік утечі Могаммеда з Мекки до Медини вважають Музулмани так важним, що від сего року числять час, подібно як християни від народженя Ісуса Христа.

Утеча Могаммеда є прикрашена ріжними переказами. Втомлений Могаммед схоронив ся в одній печері. Вислані за ним убійники дігнали єго і хотіли переглянути сю печеру. Оден з них запримітив при самім вході до печери нетикану сіть павука і голубине гніздо. Гінці переконані, що в печері нема Могаммеда, пігнали дальше. Тому, що па-

вук і голуб спасли Могаммедови житє, приклонникам єго релїґії заказує ся убивати павуки та голуби.

Сьвята війна. „Кого не пересьвідчать слова, того пересьвідчить меч“ — сказав Могаммед в Мединї і з військом вирушив на Мекку, здобув єї, ідолів, що стояли коло сьвятинї Кааби знищив, а пощадив лишень саму сьвятиню і чорний камінь. За свого житя діждав ся, що цїла Арабія визнавала єго науку. Єго наслїдники т. зв. халїфи повели Арабів до війни з сусїдними краями, а передовсїм з східно-римскою державою. В протягу ста лїт заволодїли Араби великими просторами, Сириєю, Мезопотамією, Єгиптом, північною Африкою, через пролив Ґібральтар вдерли ся на піренейский півостров і через Піренеї перейшли до нинїшної Франциї. Здавало ся, що в західній Европі запанує іслям. Що йно ґерманьске племя Франків під проводом Карла, званого задля хоробрости Молотом, здержало Арабів від дальшого походу в кровавій боротьбі між Тур а Поатіє 732. р.

В той спосіб краї нинїшної австрийско-угорскої монархії, положені в серединї Европи, захистились на разї перед нападами Могаммедан, бо зі сходу боронила їх східно-римска держава, а з заходу держава Франків, що виперли Арабів по побідї 732.р. аж поза Піренеї.

Просьвіта у Арабів. Від того часу занехали Араби наміру підбити Европу і віддали ся спокійній культурній працї. Високо розвинули они у себе поезию і штуку. Поети були у Арабів в так великій почести, що нераз засуджений на смерть міг уложивши красний вірш спасти своє житє.

Прекрасні були їх сьвятинї, так звані мошеї. При кождій сьвятинї находило ся подвірє з кирницею на серединї. Сам будинок спочивав на струнких колюмнах, а в горі був закінчений банею. По боках находили ся високі вежі, так звані мінарети, з яких духовники звіщали вірним час молитви. Коран збороняв різьбити стати людий і зьвірят. Тому арабскі артисти рисували на стїнах сьвятинї тільки лїнії, штучно з собою сплетені; ті лїнійні прикраси називали ся арабесками. Сей спосіб будови називаєсь мавретаньским стилем.

Ч. 7. Мошея в Каіро.

Великі заслуги мають Араби в розвитку науки математики і медицини. Від них походять уживані нами тепер арабскі цифри. Арабскі лікарі були так вправлені в своїй штуці, що нераз европейскі володарі шукали у них поради в своїх недугах.

З виробів арабского промислу були найславнійші шовкові материї і оруже. Араби завели також в полудневій Европі управу помаранчевих і цитринових дерев.

Вплив арабскої культури на західну Европу. Так високої культури не мали тоді народи західної Европи. Тому сусідство Арабів, що мешкали на піренейскім півострові, мало для мешканців західної Европи ті користи, що они

могли від Арабів много навчити ся. Тому деякі християни посилали своїх дітий до арабских шкіл, щоби там здобули знанє.

З часом держава Арабів підупала, але на єї місци повстала опісля велика і сильна держава Турків османьских, що зачали знова боротьбу за віру Могаммеда. Тому, що східно-римска держава показала ся в тій боротьбі з новими народами слабою і впала, задача оборони християньского сьвіта в Европі припала головно краям нинїшної австрийско-угорскої монархії.

---

5. Карло Великий.

Франки. Довгий час були Ґермани поділені на дрібні племена, на чолї котрих стояли князї або королї. До більшого значіня дійшли що їно Франки. Они мешкали над середним і долїшним бігом Рену і звідси під проводом королїв з роду Меровінґів опанували римску провінцию Ґаллїю і витворили наймогушнїйшу державу, якої границї сягали від Рену до Атлянтийского океану і гір Піренеїв. Свою силу показали Франки в кровавій боротьбі між Тур а Поатіє, де зуміли під проводом свого полководця Карла, званого Молотом, оборонити західну Европу перед нападом Арабів. Від него виводить ся новий рід Каролїнґів, що на місци Меровінґів запанував над Франками.

Найславнїйший володар з того роду був Карло Великий.

Вдача Карла В. Карло був великаньского росту; визначав ся такою силою, що ломив рукою підкови, а лицаря, закованого в зелїзо, підносив легко в гору. Не любив розкішного житя. Єго одяг був простий, народний, ушитий з полотна єго жінкою і доньками. Коли одного разу деякі з єго дружини нарядили ся в гарний, але чужий одяг, Карло приказав їм іти з собою на лови і водив їх так довго серед гущавини, аж подерли одіж на кусні.

Ч. 8. Карло Великий.

Карло був дуже просьвічений. Добре володів латиньскою мовою, розумів по грецки, але рівночасно цінив мову своїх предків і приказав списувати народні ґерманьскі пісні. В тих часах задля браку книжок штука писаня і читаня не була так потрібна і розповсюднена, як нині. Але Карло не занедбував в вільній хвилі вправляти ся в писаню.

Сучасний писатель оповідає, що Карло клав все під подушку табличку до писаня, щоби в свобідній хвилині заправляти руку в писаню. Науку цінив і вимагав знаня від своїх синів і підданих. В тій цїли заснував на своїм

дворі школу, до якої спровадив найзнаменитших учителів. Також приказав в своїй державі будувати школи при церквах, в яких молодіж могла побирати науку. Одного разу прийшов Карло до школи, щоби пізнати успіхи учеників. По скінченій науці поставив тих, що добре відповідали, на правій стороні, а на лівій злих і лінивих учеників. Добрих похвалив за їх пильність, а до лінивих, серед котрих находили ся по більшій части сини богатих родичів, сказав: „Говорю вам правду. Не буду уважати на ваше шляхотске походжене. Коли не станете пильними, не надійте ся нічого доброго від мене“. Отже Карло цінив чоловіка після єго знаня, а не після роду, з якого хто походив.

Війна з Лянґобардами. Нинішну північну Італію займали в часах Карла В. Лянґобарди; їх назву випроваджують від довгої бороди, яку мали носити, або від довгої списи, що була їх головним оружем. Визначали ся они незвичайною хоробростию і бажали заволодіти цілою Італією. Папа загрожений їх походами, візвав Карла на поміч. Він повинував ся сему зазивови і вирушив на них війною. Дорога була дуже тяжка, бо вела через Альпи. Після переказу оден музика перепровадив війско Карла через високі гори. Цісар винагородив єго за труди щедро, бо дав єму стілько землі, як далеко лунав звук рога. В двох походах побив Карло зовсім Лянґобардів. Їх короля постриг в черці і замкнув в монастирі, а над підбитим народом поставив своїх урядників. Згодом Лянґобарди змішали ся з римским населенєм, затратили свою мову і свої ґерманьскі звичаї. Лишень назва льомбардскої низини пригадує нам нині сей народ, колись так ґрізний для папи.

Війна з Маврами. Араби, побиті 732. р., подали ся на піренейский півостров і там утворили державу. Їх звали в західній Европі Маврами. В часі панованя Карла В. настали довгі суперечки о власть між арабскими начальниками. Деякі з них прикликали самі Карла В. на поміч. Карло перейшов Піренеї, загнав ся під Сараґоссу, але тут стрінув опір. Тому вдоволив ся владою над частиною краю аж по ріку Ебро.

Коли Карло вертав з своїм війском, Баски, що мешкали коло ронсесвальского провалу, напали на єго послідний відділ війска, яким проводив Ролянд. Тричі відпер

хоробрий полководець Басків, але вкоротці побачив, що сили ворогів більшають, а єго меншають. Тоді Роляндхопив за свій ріг і після переказу став трубіти з такою силою, що Карло, віддалений о 8 миль, почув зловіщий звук рога і приказав спішити свому війску на поміч. Тимчасом Роляндборов ся завзято з переважаючими силами ворогів. Всі єго товариші погибли, а єго самого тяжко ранили. Та мимо тяжкої рани вспів Роляндпохоронити дванайцять своїх погибших товаришів. Коли оден з ворогів зблизив ся до Роляндда, на пів мертвого і хотів здерти з него збрую, лицар ударив єго рогом з такою силою, що ріг розбив ся на кусники на голові ворога. Тоді підняв свій меч і сказав: „О ти мій величний блискучий мече! Тебе прикрашає золотий хрест. Погані вороги хотять тебе взяти і ти будеш мусів їм служити в боротьбі“. По тих словах ударив кілька разів мечем о скалу, але скала розтріскала ся, а меч не зломив ся. Роляндпохилив сумно голову і помер. Коли прибув Карло з своїм війском, застав лишень зимне тіло героя. Память про Роляндда лишила ся довго в народі, а ріжні поети прославляли єго імя.

Війна Карла з Саксонами. Найтяжші і найдовші боротьби зводив Карло з Саксонами. Они мешкали між Реном а Ла-

Ч. 9. Хрещене Відукінда.

бою і покланяли ся найдовше Одінови. Всякі заходи місионарів, аби навернути їх на християньску віру, були без-

успішні, бо їх князь, Відукінд, не хотів за ніяку ціну покинути поганьскої віри. Коли Карло явив ся із своїм військом в Саксонії, Відукінд побитий утікав до Скандинавії, а на вістку, що Карло опустив Саксонію і деінде воював, вертав домів і піддержував дальше культ Одіна. Карло мусів зводити з малими перервами майже 30 літ боротьбу з тим народом. Розярений віроломством Саксонів, приказав в однім дни стратити 4500 їх найвизначнійших мужів, а чимало переселив в инші околиці. Аж доперва в той страшний спосіб зломив опір Саксонів. Відукінд переконав ся наглядно, що дальше супротивлене є неможливе і тому поспішив на запросини Карла В. до єго табору. Там став сам Карло оповідати єму про науку Христа так принадно, що Відукінд дав охрестити ся, а Карло був єго кумом. Заходами Карла повстали в Саксонії численні монастирі і епископства, які утвердили Саксонів в християньстві. В той спосіб докінчив Карло працю св. Боніфатия.

Границї франконьскої держави. На сході воював Карло з Баварами, Аварами і Словянами, та розширив значно в ту сторону границї своєї держави. Вона сягала на півночи до ріки Айдери, на сході до Раби, на заході по ріку Ебро, а на полудни аж до міста Беневенту. В єго руках находили ся в більшій части ті краї, що колись становили одну західно-римску державу.

Завязок нинїшної австрийско-угорскої монархії. Для лекшого заряду державою подїлив єї Карло на менші і більші округи. На чолї менших округів стояли ґрафи, а більшими правили марґрафи. Ґрафства находили ся в серединї держави, а по єї окраїнах були мархії. Марґрафи мали обовязок боронити границь держави. Найбільше значінє має мархія, утворена на сході, між Анізою і Рабою проти Словян, звідси названа словяньскою, бо з неї виросла з часом нинїшна австрийско-угорска держава.

Коронация Карла В. на римского цїсаря. Карло володів так великими просторами, що держава єго пригадувала своїми розмірами колишне західно-римске цїсарство. Притім положив він великі заслуги для церкви, бо боронив папу перед ворогами і мечем розширяв християньску віру. Отже коли Карло прибув 800. р. до Риму і в часї Різдва Христового клячав в церкві св. Петра, приступив до него

папа і вложив єму на голову цісарску корону. Весь нарід, зібраний в церкві, закричав: „Най жиє і побіджає Карло, великий цісар римский, увінчаний з волї Божої“.

Поділ франконьскої держави. Велика держава Карла тревала дуже коротко. Вже єго внуки поділили сї 843. р. між себе і на місци француской монархії повстали три нинїшні держави: нїмецка, італїйска і француска. Памяткою по колишній державі Карла В. остав титул римского цїсаря; через довший час носили єго Габсбурґи, володарі країв нинїшної австрийско-угорскої держави.

---

6. Словяни.

Місце осїдку Словян. В найдавнїйших часах замешкували Словяни околиці Валдайскої височини. В часї мандрівки народів посунули ся Словяни на захід аж по ріку Лабу, відтак перейшли на наддунайску низину і балканьский півостров так, що грецкі сучасні писателї падькали в своїх творах, що їх земля „зісловянила ся“. Знад середного Дунаю посунули ся Словяни до Адрийского моря і альпейских країв. Отже був час, що всї майже краї нинїшної австрийско-угорскої монархії були заняті виключно Словянами. Ще нинї є они найчисленнїйші між всїми племенами, що замешкують нашу державу, бо число їх виносить 24 мілїони.

Вигляд і пожива. Словяни були, подібно як Ґермани, дуже високі і кріпкі на тїлї. Волосє їх було переважно темне. Жили з того, що давала їм природа. Земля, яку уміли управляти, давала їм свої плоди, дерева достарчали овочів, безмежні лїси, що тодї покривали Европу, кишіли від зьвірини, що служила їм за поживу.

Вдача Словян. Словяни були дуже веселі. Нїяке торжество не обійшло ся без музики і танців. Нїмецкі писателї посьвідчають, що не було ласкавійшого і гостиннїйшого народа від них. Особливо гостинні були для чужинців. Радо приймали їх в своїй хатї і все, що мали

найліпшого, заставляли перед гостем. Єще нині вказує на давну гостинність Словян пословиця, уживана у Русинів: „Чим хата богата, тим рада“.

Коли чужинець опускав їх хату і пускав ся в дальшу дорогу, супроводжали єго аж до цїли єго подорожи. Горе тому, що обидив гостя! Тодї той, до котрого загостив чужинець, мав обовязок пімстити ся за зневагу гостя. Війни Словяни не любили, але дуже завзято боронили ся передовсїм тодї, коли напав на них який нарід. Тодї так довго з ними воювали, доки цїлком противника не знищили.

Релїгія. Словяни вірили в много богів. Найвисший був у західних Словян бог Сьвятовит; представляли собі єго звичайно о чотирох лицях. Тому, що кожде лице звернене в иншу сторону, тому сей бог про все знав і все бачив. У східних Словян, до яких належать Русини, занимав перше місце між богами Перун. Він володів громами і нераз карав грішника в той спосіб, що палив єму хату, а самого убивав Сей бог приносив людям много добра. Він боров ся з посухою, наносив хмари і спроваджував на землю дощ, без якого не можуть обійти ся нї ростини, анї зьвірята, нї люди. — Неменше почитали Словяни Даждь-бога. Вже сама назва даждь-бог — той, що дає богатство, вказує, що се був добрий бог. Він представляв сонце, яке огріває і осьвічує землю.

Злий був лишень Стрибог, як сама назва вказує (стрич=нищити). Се був бог вітрів; він розгніваний, нищив і ломив дерева, а в часї війни наносив на Словян стріли ворогів.

Богам складали Словяни жертви і молили ся до них перед кождою працею. Щоби земля зродила збіже, брав рільник просо, підносив до неба і говорив: „Господи! Ти давав нам страву, дай нам і тепер до сита“. В жертву богам приносили хліб і мясо, рідко коли людий.

Віра в позагробове житє. Оден з арабских писателїв описує нам ось так похорон одного Словянина. Помер богатий купець. Єго тїло положили до тимчасом викопаної могили, а самі приготовляли ся десять днів до похорону. На похорон призначувано значну часть майна небіжчика, а лишень одну третину віддавали родинї помершого. В день

похорону витягнули човен на беріг, поставили его на підпорах, на нім помістили лавку, вистелену килимами і шовковими подушками. На лавці посадили небіжчика з соболевою шапкою на голові, одягненого в шовковий одяг з золотими ґузиками. На его честь зарізали пса, пару коний, пару коров, когута і курку. Відтак питали ся дівчат-невільниць помершого, котра хоче умерти за свого пана. Коли одна з них заявила готовість посьвятити житє за свого пана, вели еї над криницю; над нею дивила ся дівчина в воду. Невдовзі закричала дівчина: „Виджу, виджу пана, сидить в зеленім саді окружений хлопцями; він кличе мене, ведіть мене до него“. Привели еї до човна. Тут пороздавала свої прикраси товаришкам і попращала ся з ними, сьпіваючи веселі пісні. Тіло убитої дівчини клали рівнож на човен. Все було готове. До човна, під яким находило ся чимало палива, зближав ся найстарший з родини і кидав горіючу тріску. За ним робили те саме инші члени родини. Полумя бухнуло в гору і незабаром все згоріло. Тоді зібрали попіл до урни, закопали еї в землю, а в могилу вбивали стовп, на якім написували назвиско помершого. Що року в річницю смерти справляли на могилі поминки або так звану тризну.

Одначе не всюди палили тіла. Були околиці, де хоронили тіло небіжчика в землі. Словяни наділяли небіжчика тим всім, що після їх гадки було єму доконче потрібне на тім сьвіті. Тому вбивали коні, корови, пса, когута і кури, а навіть жінку.

Позагробове житє було отже після вірувань Словян продовженєм житя на земли.

Ярмо Аварів. Словяни ділили ся на численні племена, що часто спорили зі собою і зводили боротьби. Хотяй їх число було велике, все таки не мали они сили оперти ся монгольским племенам, що приходили із Азиї і підпадали під їх ярмо. Найбільше терпіли ті Словяни, що замешкували нинішну австрийско-угорску монархію, бо над ними панували дикі Авари. Они замешкували наддунайску низину, а їх начальник, хан, мав столицю між Дунаєм а Тисою. Там в твердині, що мала вид перстеня, окруженого цілим рядом земних валів, переховували Авари здобуте срібло і золото. Їх власть сягала далеко на полудне аж до

Дальматиї і Сербії, а на північнім заході до Моравії і Чехії. Були они великаньского росту і Словяни називали їх Обра-

Ч. 10. Табор Аварів.

ми. Словяни терпіли дуже під їх панованєм. В часї мира силували їх Авари до тяжкої працї на рілї, часто запрягали їх до возів, коли не ставало вючних зьвірят. Коли йшли на війну, Словяни мусїли брати участь в тих походах, ішли перші до битви і гинули тисячами, підчас коли Авари лишали для себе легку і безпечну службу, іменно сторожу перед табором.

Держава Самона. Від сеї недолї визволив Словян на якийсь час Самон. Він був Словянином. В молодости займав ся купецтвом і ходив по далеких краях. В франконьскій державі пізнав Самон, як жиють инші народи. Вернувши домів, візвав Словян до боротьби з дотеперішними гнобителями-Аварами. Під єго проводом побили Словяни Аварів і заснували першу самостійну словяньску державу на

териториї нинїшної австрийско-угорскої монархії. Володарем єї став Самон.

Борба Карла В. з Аварами. По смерти Самона (ок. 650. р.) впала ся перша словяньска держава. Словяни підпали знова на довший час під власть Аварів, доки Карло В. не визволив їх зпід сего тяжкого ярма. Карло В. провадив з Аварами численні війни і вислав проти них свого сина. Єго воєнні подвиги описує оден із сучасних писателїв ось так: „Кілько зведено боротьб, кілько пролито крови, про се сьвідчить найлїпше повне вилюднене краю. Там, де був головний табор Аварів, тепер нї слїду людскої оселї; вся шляхта Гуннів погибла, а все золото і віками нагромаджені скарби попали в руки Франків“.

Словяни, користаючи з пораженя Арабів, нищили їх так завзято, що по Аварах загинула навіть їх назва.

Вправдї Карло В. визволив їх зпід панованя Аварів, але рівночасно приневолив підчинитись своїй волї. Словянам загрозила небезпека, що підпадуть під зверхність франконьскої, а відтак єї східної части, пізнїйшої нїмецкої держави.

---

7. Св. Кирил і Методий.

Східно-римска держава за часів Юстинїяна. Коли західно-римска держава впала під напором ґерманьских і монгольских племен, друга єї половина, себ то східно-римска держава зі столицею Константинополем, удержала ся єще около тисяч лїт, а навіть за панованя Юстинїяна дійшла до великого значіня. Полководцї сего цїсаря, що панував в VI. ст., підбили много країв, як північну Африку і Італїю. Сам цїсар Юстинїян дбав про улїпшенє устрою своєї держави. В тїй цїли приказав зібрати всї закони, упорядкувати їх і уложити в одну книгу, т. зв. corpus iuris civilis. Після неї судили в цїлій державі. Свою столицю прикрасив Юстинїян численними будівлями; серед них займає перше місце величавий храм св. Софії. Ся церков має вид квадрата. Два ряди камінних колюмн дїлять єї на три части: середна

Ч. 11. Церков св. Софії в Царгороді.

найбільша кінчить ся заглубленєм, т. зв. абсидою. На середині церкви взносить ся величава копула. Будова тревала повних шість літ. Коли Юстиніян ввійшов до викінченої вже церкви, був так захоплений єї красою, що крикнув з радощів: „Буди імя Господне благословеню; я перейшов тебе, Соломоне!“.

Такий спосіб будови називали візантийским і після того взірця стали будувати церкви також на Руси; князь Ярослав М. побудував подібну церков св. Софії в Києві.

Візантийско-грецка держава і єї значінє. По смерти Юстиніяна стала підупадати східно-римска держава. З півночи вдерли ся до неї Словяни і заняли значну часть балканьского півострова; многі посілости загорнули Араби і стали якийсь час загрожувати самому Царгородови, а на заході відпали краї, підбиті Юстиніяном. Тому, що границї колишної східно-римскої держави значно звузили ся і об-

Ч. 12. Церков св. Софії в Києві.

нимали виключно давну Грецию і місто Константинополь, інакше Візантию, тому ся держава стала називати ся візантийско-грецкою. Мимо сего упадку мала Візантия прецінь великий вплив на сусідні народи, передовсім на балканьских Словян і Русинів. Між ними ширила она Христову віру і просьвіту, а тим самим сповняла велику історичну задачу. З тої держави вийшли св. Кирил і Методий. Подібно як св. Боніфатий був апостолом Ґерман, так они ширили Христову віру серед Словян і тому називають ся справедливо словяньскими апостолами.

Молоді літа Кирила і Методия. Місто Тессальоніке, по словяньски Солунь, було місцем уродженя обох братів. Они походили з богатого роду і дістали в молодости старанне образоване. Добре вміли говорити не лише по грецки, але й по словяньски, бо батько їх був Греком, а мати Словянкою. Оба визначали ся великими здібностями і тому отворила ся перед ними в візантийско-грецкій державі до-

рога до високих почестий. Незадовго звернули на себе увагу цісаря; він прикликав їх до Царгорода і молодшого Кирила іменував бібліотекарем. Одначе сьвітске житє в столиці, розгульне і зіпсоване, не подобало ся обом братям. Они чули великий наклін до монастира. Тому посьвятили ся духовному станови і перебували якийсь час в монастирі на олімпійскій горі. Повне вдоволенє знайшли однак доперва в місионарскій праці. Спершу голосили Слово Боже серед Хазар, що мешкали над Чорним морем і мабуть панували навіть над Києвом аж до приходу Аскольда і Дира. Чимало Хазарів навернули братя на християньску віру, але найбільшу славу і заслуги здобули собі як апостоли Словян.

Посольство Ростислава. Наддунайскі Словяни, визволені Карлом В. зпід ярма Аварів, попали в зависимість від Франків, котрі стали серед них розширяти Христову віру. Коли по смерти Карла В. франконьска держава розпала ся на три части, Словяни скористали з сего і для забезпеки перед Німцями, утворили велико-моравску державу зі столицею Велеградом. Серед них розширяли Німці Христову віру, а рівночасно утверджали свій вплив на велико-моравску державу. Тому єї володар Ростислав, боячись, щоби держава єго не попала в зависимість від Німців, післав послів до Візантиї і просив, щоби цісар вислав людий, які проповідали би в єго державі науку Христа.

Св. Кирил і Методий в Моравії. Цісар звернув ся до Кирила і Методия з просьбою, щоби приняли сей труд на себе тим більше, що знають словяньску мову і тому лекше стане їм сповнити сю тяжку задачу наверненя Словян на Христову віру. Оба братя приготовили ся старанно в далеку подорож. Кирил перевів сьвяте письмо з грецкої мови на мову словяньску. Тому, що грецка азбука не була підхожа для словяньских звуків, винайшов він нову азбуку, так звану глаголицю. Запасши ся в богослужебні книги, з вірою в успіх своєї праці пішли оба братя до моравскої держави. Праця їх видала незвичайні овочі. Коли Словяни почули науку і богослуженє в своїй рідній мові, стали радо приймати хрещенє. Тоді німецкі духовні з зависти, що праця обох братів приносить такий успіх, очернили їх перед папою, що они вводять в літурґію варварский язик. Саме

тоді настало непорозумінє між царгородским патриярхом а папою. В Візантиї був неправно іменований патриярхом Фотий. Коли папа не хотів єго затвердити, виступив він з ріжними закидами і не хотів признати папу головою церкви.

Кирил і Методий в Римі. Нічого дивного, що папа на вістку про діяльність обох апостолів серед Словян був дуже занепокоєний, тим більше, що походили они з Візантиї. Одначе на зазив папи оба братя удали ся сейчас до Риму і в той спосіб доказали, що признають папу головою церкви. Папа приняв їх дуже ласкаво, назвав „наймилійшими дітьми, своєю радостию, вінцем віри, слави і чести, короною церкви“, поблагословив їх діяльність та приказав відправити в Римі Службу Божу в словяньскій мові. Кирил лишив ся в Римі, вступив там до монастира і закінчив в Римі своє житє; Методий, іменований архіепископом над Словянами, вернув на Моравію і продовжав там зачату місионарску працю. На кождім кроці мусів він бороти ся з великими перешкодами зі сторони німецкого духовенства, однак в праці був невтомимий і далеко розширив Христову віру. З рук Методия приняв хрещенє ческий князь Боживой, а також оден з надвисляньских князів. Методий помер 885. р., а церков зачислила обох братів до сьвятих за їх місионарску успішну діяльність.

Релїґійний поділ Словян. Для учеників св. Методия настали в Моравії дуже тяжкі часи. Наслїдник Ростислава вже за житя св. Методия відносив ся до церковно-словяньского язика ворожо. Коли до того дикі Мадяри стали нападати на моравску державу і єї знищили, ученики св. Методия, знеохочені переслїдуванями, опустили Моравію і Чехію, перейшли на балканьский півостров і там охрестили Болгар і Сербів. Оден з тих учеників, Климентий, винайшов нову азбуку, подібну до грецкої т. зв. кирилицю, якою є писані церковні богослужебні книги.

З виходом учеників Методия і упадком велико-моравскої держави, покинули західні Словяни, як Поляки і Чехи, грецко-словяньский обряд і приняли опісля Христову віру в латиньскім обряді. Грецкий обряд з богослужебним словяньским язиком приняв ся у полудневих Словян, а також

серед Русинів, які за пановання Володимира В. в 988. р. стали християнами.

В той спосіб поділили ся Словяни під зглядом релігійним на дві части. Сей поділ поглубив ся єще більше, коли настав роздор між західною і східною церквою. В р. 1054. виступив царгородский патриярх Михайло Керулярий проти папи і оголосив себе головою грецкої церкви. Настала схізма, т. є. поділ церкви на західну з папою на чолі і східну під зверхностию царгородского патриярха. Сю ріжницю під зглядом релігійним бачимо також у Словян нинішної австрийско-угорскої монархії. Одні з них належать до східної, а другі до західної церкви.

---

8. Мадяри.

Вдача і житє. Мадяри є монгольского походженя. В часі мандрівки народів перейшли они через ворота народів над Каспійским морем, осіли в чорноморских степах і якийсь час підлягали Хазарам. Своїм виглядом пригадували Мадяри инші народи монгольского походженя. Були низкого росту, очи мали глубоко осаджені, волосє стрижене. Самі не управляли ріллі, лиш приневолювали до тої праці невільників. Головним їх богатством були стада коний. Пожива їх складала ся з мяса, крови убитих зьвірят і кіньского молока. Сталих осель не мали, дуже часто переносили ся з одного місця на друге. В літі мешкали в шатрах, в зимі творили собі з хворосту нужденні хатинки. Ціле житє переводили на конях, тому були славні їздці. На ворога нападали ненадійно. Все старали ся виманити ворога із укріпленого становища. Тому вдавали дуже часто утечу, а на даний знак звертали ся несподівано проти погоні, вдаряли з цілої сили і в той спосіб відносили побіду. Щоби набрати відваги, їли серця убитих ворогів. Були так завзяті, що не переставали нападати доти, доки цілком не згнобили ворога. Ділили ся на 7 племен, на чолі котрих стояли окремі начальники.

Арпад. В IX. ст. опустили Мадяри чорноморскі степи, перенесли ся над Серет, Прут і Дністер, а відтак вдерли ся на наддунайску низину. Перед своїм походом злучили ся всі племена разом під проводом одного начальника Арпада; єго потомки стали панувати в утвореній опісля мадярскій державі. Оповідають, що на знак добровільної сполуки тих племен і взаїмної дружби поперетинали собі їх начальники свої рамена; кров свою зляли до одної чарки і по черзі всі пили. В той спосіб заключили з собою кровний союз.

Упадок словяньскої мархії і велико-моравскої держави. Одна лишень була тоді більша словяньска держава, що могла ставити Мадярам опір, іменно велико-моравске князівство. Одначе під ударом Мадярів она раз на все впала і Моравія перестала від того часу істнувати як окрема держава. Черга прийшла відтак на східно-франконьску або німецку державу. Перший удар нанесли Мадяри словяньскій мархії, основаній Карлом В. і знищили єї в так страшний спосіб, що на кількадесять літ загинула про неї чутка. Відтак стали Мадяри нападати на німецку державу; свій похід значили все огнем і кровю, аж доки не здержав їх Генрик I. і єго син Оттон I.

Боротьба Генрика I. з Мадярами. Німці, налякані нападами Мадярів, вибрали собі королем хороброго саксоньского князя, Генрика. Оповідають, що посли принесли єму вістку про вибір на короля в часі, коли він ловив пташки і тому назвали в історії Генрика I. Пташником.

Як король мав він головну задачу боронити Німеччину перед Мадярами. В одній боротьбі взяли Німці в полон одного з мадярских начальників. За випущенє єго на волю давали Мадяри великий окуп, але Генрик I. не приняв окупу, лиш зажадав, щоби Мадяри не нападали на північну Німеччину через девять літ. Зате пустить їх начальника на волю і крім того буде платити їм річну данину. Мадяри згодили ся радо на такі умови і свої напади звернули в иншу сторону.

Сей мирний час використав Генрик I. Пташник на приготованє до будучої війни з Мадярами. В тій цїли будував він замки, уставляв там свої залоги, ставив шпихлїрі і зво-

зив до них збіже. Своє війско збільшив значно і заправляв до воєнних трудів через постійні борби з надлабскими Словянами.

По 9 роках прийшли мадярскі посли і, як звичайно, зажадали заплати річної данини. Тоді Генрик I. замісць данини післав Мадярам пса з обтятим хвостом і обрізаними вухами. Мадяри рішили пімстити сю наругу і рушили походом на північну Німеччину. Що йно тепер пізнали Німці, яке значінє мають замки, побудовані їх королем з так великим накладом праці і гроший. Мешканці на вістку про похід Мадярів шукали захисту зі своїм майном на замках і там були безпечні, бо Мадяри не вміли здобувати кріпостий. Коли Генрик I. почув про напад, зібрав війско і завдав над рікою Унструтою Мадярам так велике пораженє, що за єго житя не відважили ся ніколи нападати на північну Німеччину. З вдячности за сю побіду вибрали Німці королем єго сина Оттона I.; він напослід увільнив і полудневу Німеччину від мадярскої небезпеки.

Ч. 13. Борба над Лєхом 955. р.

Боротьба над Лєхом і єї значінє. В р. 955. пішли Мадяри великим походом на полудневу Німеччину. Були так певні побіди, що голосно чванили ся: „Наші коні повипивають всю воду з озер і рік німецких, а їх підкови столочать всї міста“. В великім числї явили ся під містом Авґсбурґом над рікою Лєхом. Авґсбурский епископ заохотив міщан до боротьби і они відпирали напади Мадярів так довго, доки не прийшов з помочию сам король Оттон І. Тут під містом Авґсбурґом потерпіли Мадяри страшне пораженє. Їх головний начальник попав в полон; єго повісили в Авґсбурзї, а Мадярів згинуло так богато, що після переказу ледви сїмох вспіло втечи з побоєвища. Від сего року 955. Мадяри подали ся взад на наддунайску низину, перестали вести кочуюче житє, приняли з часом Христову віру і утворили угорску державу. Число Мадярів виносить тепер близко 10 мілїонів.

Оттон І. цїсарем римским. Через свою побіду над Лєхом прославив Оттон І. своє імя, а в кілька лїт пізнїйше здобув собі 962. р. в Римі цїсарску корону. Від сего року 962. титул римского цїсаря носили довгі віки володарі нїмецкої держави.

* * *

Короткий зміст.

Краї нинїшної австрийско-угорскої держави, положені в серединї Европи, були виставлені в часї мандрівки народів на найбільше потрясенє. Через ті краї перейшли Ґермани, Словяни і численні монгольскі племена, як Авари і Мадяри. Тому нинїшна австрийско-угорска монархїя не має суцїльного населеня, але обіймає три головні племена: 1) Словян, 2) Ґерман, 3) монгольских Мадярів.

Всї ті племена були поганами і треба було довшого часу, заки они приняли Христову віру. Тому в тих часах відгравали найбільшу ролю монастирі, передовсїм Бенедиктинів. Серед Ґерман розширяв науку Христа св. Боніфатий в порозуміню з папою, а серед Словян св. Кирил і Методий, що їх післав цїсар з Візантиї. Одначе грецкий обряд приняв ся лишень у полудневих і східних Словян, які після 1054. р. відпали від католицкої церкви.

Небезпека зі сторони могаммеданьскої релїґії не загрозила поки що краям нинїшної австрийско-угорскої держави, бо з заходу боронила їх франконьска держава, а на сходї східно-римска. Одначе в боротьбі (головно з Арабами) ослабла східно-римска держава до тої степени, що обіймала виключно грецкі краї. Тому в будучности зависне з сеї сторони над краями нинїшної австрийско-угорскої держави найбільша небезпека.

---

9. Леопольд І. з роду Бабенберґів. Генрик Язомірґот.

Леопольд І. марґрафом Австриї. Одного разу вибрав ся цїсар Оттон І. на лови. З далека побачив медведя і пігнав за ним з такою завзятостию, що не отямив ся, як далеко відійшов від своєї дружини. Несподївано медвідь завернув на цїсаря. Сей змірив ся до него з лука, але за сильно натягнений лук зломив ся і стріла не досягла медведя. Медвідь хотів вже кинути ся на свого противника, але в тій рішаючій хвилї надбіг Леопольд Бабенберґ і подав цїсареви свій лук. Цїсар змірив другий раз і влучним стрілом повалив медведя. З вдячности за сю прислугу дав цїсар Оттон І. Леопольдови свій зломаний лук і сказав до него: „Коли будеш колинебудь потребувати ласки, покажи сей лук, а твоє бажанє сповнить ся“.

Отже після переказу за те геройске дїло Леопольда віддячив ся єму наслїдник і син Оттона І., Оттон II. в той спосіб, що в р. 976. віддав Леопольдови управу відновленої колишної словяньскої мархії. Она стала називати ся східною „Ostarrichi“; звідси пішла назва: Österreich — Австрия, тому, бо була положена на східній границї нїмецкої держави. Леопольд мав підлягати як австрийский марґраф сусїдному баварскому князеви.

Австрия під правлїнєм Бабенберґів. Бабенберґи, що в сїй мархії були постійно марґрафами, мали перед собою

двояку ціль: розширити границї мархії, що сягала в тих часах до ріки Анїзи і визволити сї зпід зверхности Баварії, а піддати під безпосередну зверхність цїсаря. Сю ціль змогли вони осягнути своєю витревалостию і второпностию. В боротьбі з Мадярами посунули Бабенберґи границї аж по ріку Литаву, а відтак, користаючи зі спору між цїсарем а баварским князем, станули вірно по сторонї цїсаря і в нагороду за се осягнули титул князїв. Стало ся се в ось той спосіб: В Нїмеччинї вибрали князї цїсарем Конрада III. Баварский князь, Генрик Гордий, що крім Баварії мав ще Саксонїю, хотїв сам добути цїсарску корону її не хотїв признати Конрада цїсарем. Зате відобрав єму Конрад III. всї посїлости, а Баварию віддав Бабенберґам, що стали відразу могучими князями. З тої причини розгоріла ся в Нїмеччинї велика домашна війна і тревала аж до смерти Конрада III.

Австрия князївством 1156. р. Ся домашна війна навкучила ся дуже князям і вони вибрали по смерти Конрада III. цїсарем Фридриха Барбароссу, себ то Рудобородого. Він був через матїр споріднений з баварским князем, отже легко міг привернути згоду. Фридрих Барбаросса розпорядив, щоби Бабенберґи віддали Баварию. В Австриї був тодї марґрафом Генрик званий Язомірґот, бо мав звичай часто говорити: „Ja so mir Gott helfe! — так нехай менї Бог допоможе“. Він не хотїв згодити ся на рішенє цїсаря, який відбирав єму Баварию і тому не явив ся на сойми, на яких ся справа мала бути полагоджена. Доперва, коли нїмецкі князї станули по сторонї цїсаря, прибув Генрик Язомірґот на сойм до Реґенсбурґа 1156. р. Збори відбули

Ч. 14. Фридрих Барбаросса надає ленно Генрикови Язомірґотови.

ся дуже величаво. Між князями находили ся князї Чехії, Саксонії, Каринтиї, марґрафи Бранденбурґії і много инших. В прияві тих достойників віддав Генрик Язомірґот в руки цїсаря сїм хоругов, що були знаменами княжої власти, а сей віддав ті хоругви в руки сина Генрика Гордого, іменно Генрика Льва. Таким чином зрікав ся Генрик Язомірґот Бавариї. Одначе сейчас віддав Генрик Лев з тих сїмох хоругов дві в руки цїсаря, а він дав їх Генрикови Язомірґотови. В той спосіб підніс східну мархію до гідности князївства і побільшив єї простір о часть Бавариї.

На тім соймі видав цїсар також привілей, на основі котрого мали Бабенберґи панувати в австрийскім князївстві в простій женьскій і мужескій лінії, то значить, що княжий престол в Австриї переходив з батька на сина, або доньку. Всї люди, що мешкали на просторі австрийского князївства, мали підлягати виключно князеви, а князї мали цїсареви давати військову поміч лишень тодї, коли цїсар уряджував воєнні походи в сусїдні краї.

Від сего памятного року 1156. повстала з австрийскої мархії окрема держава, якої володарі підлягали безпосередно цїсарям. Генрик Язомірґот переніс свою столицю з Мелька до Відня.

---

10. Св. Вячеслав. — Бретислав.

Лїбуша і Перемишль. Нинїшну Чехію замешкували в давних часах численні словяньскі племена о ріжних назвах. Між тими племенами дійшло до найбільшого значіня племя Чехів. Они мешкали в серединї краю над Велтавою, притокою Лаби.

Після переказу панували між Чехами дуже часто спори. Тому вибрали собі за найвисшого судию дуже розумного чоловіка, Крока. Сей князь лишив доньку Лїбушу, що по єго смерти обняла пановане над Чехами. Хоч була се дуже розумна женщина, не всї були вдоволені з єї правлїня. Оден з Чехів, покараний Лїбушею за якийсь вчинок, став нарікати, що над Чехами панує жещина. Тодї рішила

Лібуша винайти для себе мужа і віддати в єго руки всю власть. Вона приказала своїм послам вибрати єї мужем і князем того чоловіка, котрий обідати ме при „зелізнім“ столі. Довго ходили посли по цілім краю, аж одного дня в полудни замітили селянина Перемишля. Змучений працею на ріллі він сидів при своїм плузі і там обідав при тім „зелізнім“ столі. Сейчас приступили посли до здивованого рільника, перебрали єго в княжий одяг і сповістили єму волю Лібуші. Від того часу став панувати над Чехами Перемишль, якого потомки стали називати ся Перемишлідами. Під властию Перемишлідів зачали Чехи підбивати прочі племена і з часом край став власностию Чехів, від яких дістав нинішну назву.

Св. Вячеслав. Вже св. Методий став розширяти Христову віру серед Чехів і охрестив одного з їх князів, Боживоя. Однак коли незадовго по смерти св. Методия великоморавска держава упала, а ученики єго пішли на полудне, тоді німецкі місионарі стали між Чехами проповідати Слово Боже. Їм пособляв внук Боживоя, Вячеслав. Він був християнином і задумав утвердити в своїм краю Христову віру. Одначе мав много противників. З невдоволеня, яке панувало в Чехії, рішив скористати брат Вячеслава, Болеслав і загорнути власть над цілим краєм. Коли одного дня ішов Вячеслав на Службу Божу, напав на него Болеслав з мечем в руці. Вячеслав був сильнійший, вирвав братови меч, а сам утік в сторону церкви. На крик Болеслава прибігли єго люди і перед самою брамою церкви убили Вячеслава. Незадовго показало ся, що сам Болеслав не зможе удержати поганьскої віри в Чехії. Єго діти виховали ся в дусі християньскої релігії; єго донька, Дубравка, вийшла за Мешка, польского князя і причинила ся до того, що Мешко охрестив ся 966. р. За наслідника Болеслава І. повстало в Празі перше епископство, що підлягало моґунцкому архіепископови. Так отже Вячеслав пролляв кров за християньску релігію в Чехії і память про єго мученичу смерть зберегла ся раз на все між Чехами. Церков зачислила єго до сьвятих, а Чехи вважають єго своїм патроном.

Болеслав Хоробрий. Ческа держава була за слаба, щоби удержати свою независимість. Вже св. Вячеслав пробував увільнити ся зпід опіки Німеччини, але, загрожений борбою, признав зверхність Німеччини. Яка дорога веде до забезпеки перед Німцями, вказав польский король Болеслав Хо-

робрий. Він рішив злучити всіх західних Словян в одній великій державі. В тій цїли підбив Моравію, Словаччину, Чехію, але не здужав всіх тих країв удержати під своєю властию, бо по довгій війні з Німеччиною мусів зречи ся Чехії. По єго смерти розпала ся велика польска держава. Тоді рішив здійснити гадку Болеслава Хороброго ческий князь, Бретислав.

Бретислав. Вже за молоду визначав ся Бретислав відвагою і рішучостию. Ческий лїтописець цїнить єго дуже, називає новим Ахіллем, ставляє висше від Самсона і Соломона. В тих часах розходила ся вістка про велику красу одної німецкої княжни, Юдити. Бретислав зачув про се і рішив з нею оженити ся. Одначе Німці дивили ся тоді з погордою на Словян і не хотїли віддавати за них своїх доньок. Бретислав знав про се, що родичі Юдити не позволять на подруже і тому рішив силою забрати красну княжну. В тій цїли удав ся з кількома товаришами до монастира, в якім перебувала Юдита. Коли вона йшла зі своїми товаришками до церкви на вечірню, напав Бретислав і силою забрав княжну; ланцюх, що замикав браму монастира, перерубав мечем, посадив княжну на коня і пігнав з нею до свого краю.

Коли в Польщі помер Болеслав Хоробрий, захопив Бретислав Моравію, яка від того часу була постійно злучена з Чехією, а опісля напав на Польщу і загнав ся аж до Ґнєзна. Одначе й Бретислав не був в силї здійснити гадки Болеслава Хороброго і утворити велику західно-словяньску державу. Не допустили до сего Німці. Німеччина дала поміч польскому князеви Казимирови. Він спас польску державу від упадку і тому називає ся в історії Відновником. Зате однак мусів признати зверхність цїсаря.

Відтак рушили Німці на Бретислава. Спершу потерпіли пораженє, але в р. 1041. ввійшли три німецкі армії до Чехії, зблизили ся до самої Праги і приневолили Бретислава покорити ся власти цїсаря.

Перед своєю смертию подїлив Бретислав ческу державу між своїх синів. Найстарший мав удержати верховну власть. Сей „сеніорат“ (старшеньство) викликав в Чехії внутрішні боротьби і тому прийшло легко Німцям удержати сей край в зависимости.

---

11. Св. Стефан.

Ґейза. Відколи Мадярів тяжко побили в північній Німеччині над рікою Унструтою, а в полудневій над Лехом 955. р., они залишили нападати на Німеччину і поселили ся постійно в наддунайскій низині. З Риму і Царгороду старали ся проповідники позискати Мадярів для Христової віри. Діяльність місионарів була успішна. Вже князь Ґейза охрестив ся, але ще до кінця житя був напів поганином. Часто складав жертви поганьским ідолам; коли проповідники картали єго за се, відповідав їм Ґейза спокійно, що досить є богатий і може приносити жертви поганьским ідолам і християньскому Богови.

Заходи Стефана коло скріпленя християньства в Угорщині. Доперва син Ґейзи впровадив в Угорщині християньску релїґію як пануючу і подбав о єї скріпленє. З початку називав ся він Ваік, а що йно при вінчаню з німецкою княжною перемінив імя на Стефана.

Щоби вкорінити в своїй державі християньство, заснував Стефан архіепископство в Ґрані. Єму підлягало 10 епископств. Що десять сіл мали обовязок будувати церков і удержувати сьвященика. Крім того спровадив з Монте Касіна монахів Бенедиктинів, котрі стали ширити в Угорщині не лишень Христову віру, але також просьвіту. На церкви і монастирі не щадив Стефан гроший, а навіть роздавав їх на будову церков в Єрусалимі, Римі і Равенні. Урядники мали обовязок помагати духовним в їх душпастирскій праці і доглядати, чи піддані сповняють точно свої релїґійні обовязки. Суворо приказав Стефан всім ходити до церкви.

Устрій Угорщини за Стефана. Неменше уваги посьвятив Стефан урядженю своєї держави. В часї своєї подорожи до Німеччини пізнав тамошні відносини і свій досьвід використав для добра держави. Цїлу державу поділив на округи, що пригадували франконьскі ґрафства. Ті округи називали ся комітатами, а на їх чолї стояли начальники, так звані жупани. Свобідним людям пороздавав Стефан земскі посілости і зате були они обовязані на поклик володаря спішити на війну.

Щоби в державі панував лад, видав численні закони, що після них судиї видавали рішеня за каригідні вчинки.

Для чужинців був Стефан дуже ласкавий і радо приймав їх в своїй державі. Дуже часто говорив він, що „слаба є та держава, в якій панує оден язик і одні звичаї“.

Ч. 15. Угорска корона.

Стефан апостольским королем. В нагороду за труди коло розширеня Христової віри прислав папа Стефанови в р. 1000. королівску корону. Сею короною, що задержала ся аж до нині, коронували ся всі наслідники св. Стефана аж до нинішного угорского короля Франца Йосифа I.

Крім того назвав папа Стефана „апостольским королем“ зате, що був апостолом для Мадярів, а католицка церков зачислила єго до сьвятих. На основі сего титулу „апостольский король“, уживає ще нині наш цісар Франц Йосиф I. титулу „Апостольске Величество“.

Наслідки утвореня мадярскої держави. Завдяки ревній праці св. Стефана приняли Мадяри християньску релігію і культуру, утворили сильну державу в наддунайскій низині і ввійшли в родину европейских народів. В той спо-

сіб задержали одні Мадяри до нині свій язик зпоміж тих численних монгольских племен, що пересунули ся через Европу. Повстанє мадярскої держави в наддунайскій низині було для Словян великим ударом. Клином вбили ся они між Словян і поділили їх аж по нинішний день на дві части: полудневих і північних Словян.

---

12. Хрестоносні походи.

В X. ст. всї народи, що замешкували простори нинїшної австрийско-угорскої монархії, приняли Христову віру і в новій вірі стали з часом так ревні, що в єї обороні йшли на далекий Схід, щоби там визволити сьвяту землю з рук невірних.

Паломництво до сьвятої землї. Вже від давна був звичай, що побожні люди вибирали ся до Палестини, щоби там побачити ті сьвяті місця, в яких уродив ся, навчав і помер Спаситель сьвіта, помолити ся горячо при Господнім Гробі і покріпити свою душу. До сьвятої землї йшли люди з далеких країв. Ходили до неї рівнож Русини. Деякі з них, як Данило паломник, полишили нам спомини зі своєї подорожи. Як довго находила ся Палестина в руках Арабів, могли християни спокійно ходити до Єрусалима. Араби були з сего навіть раді, бо діставали від паломників оплату за оглядане сьвятих місць. Одначе з часом упала держава Арабів на Сході, а єї великі простори попали в руки Турків Сельджуків. Турки Сельджуки були вправдї ісповідниками науки Могаммеда, але не мали такої просьвіти як Араби і визначали ся великою жорстокостию. Відтодї настали для паломників тяжкі часи. Турки Сельджуки не допускали їх до Єрусалима, хиба за дуже високою оплатою, часто нападали на церкви і в прияві побожних сїдали на престолї, вивертали чаші з пресьвятими тайнами, а паломників кидали до вязниці.

Петро з Амієн. Є переказ, що оден паломник із Франциї, Петро з Амієн, клячав одного разу в церкві св. Гробу

в Єрусалимі і там підчас горячої молитви запав в глубокий сон. В часї сну явив ся єму Христос і сказав: „Петре! Мій найдорожший сину! встань, йди до мого патриярха і возьми від него письмо. В своїй вітчинї розповідж про страшне положенє сьвятих місць і спонукай віруючих, щоби визволили Єрусалим з рук поган. Ворота раю отворені для тих, котрих я вибрав і покликав“. Петро послухав слів Спасителя, дістав від патриярха письмо і з ним пішов до Риму. Тут розповів про все папі. Папа рішив тодї візвати всїх вірних до боротьби за сьвяту землю.

Та в дійсности Петро з Амієн не дійшов навіть в часї своєї подорожи до Єрусалима, а папу спонукав до боротьби з Турками візантийско-грецкий цїсар. Єго сили були за слабі до борби з Сельджуками і тому просив він папу о поміч.

Собор в Клєрмон. Папа Урбан II. скликав вселеньский собор до Клєрмон в Франциї. Чутка про цїль сего собору розійшла ся миттю між народом. Прибуло так много вірних, що ще нїколи не бачили так великого здвигу людий. На сей собор прийшло много висшого і низшого духовеньства та товпа сьвітских людий. Собор відбув ся під отвертим небом, бо нїякий будинок не помістив би так великого числа людий. Глубока тишина зацарила, коли зачав промовляти папа. Він оповідав довго вірним про безчещенє церков в Єрусалимі, про тяжкі терпіня паломників та про небезпеку, яка грозить Царгородови і цїлій Европі задля безнастанних нападів Турків Сельджуків. На конець візвав всїх, що лишень можуть носити оруже, до боротьби з невірними. Одушевлена товпа закричала: „Бог так хоче! Бог так хоче!“ Многі стали припинати на своїм рамени хрест з червоного сукна на знак готовости до боротьби за сьвяту віру. Звідси пішла назва хрестоносців.

Похід під проводом Петра з Амієн. По всїх краях західної Европи розійшли ся монахи і стали голосити між народом війну о визволенє Єрусалима. Товпа народу, якбудь уоружена, не чекала на лицарство, а сама рушила на схід під проводом Петра. Одначе вже в Малій Азиї нанесли їм Турки страшне пораженє так, що лишень мала горстка людий спасла своє житє.

Ч. 16. Ґотфрид з Буйону відкидає королївску корону.

Похід лицарства. Старанно приготовляло ся до походу француске і німецке лицарство під проводом князів і ґрафів, між котрими найславнїйший був Ґотфрид з Буйону. Серед невиносимих трудів ішли хрестоносцї через Угорщину, Константинополь, Малу Азию, Сирию до сьвятої землї. По дорозї здобували ворожі кріпости, наїжені вежами і окружені мурами і доперва по двох роках походу підступили під Єрусалим. Нечувана радість огорнула хрестоносців, коли побачили з далека мури міста. Всї впали на колїна, цїлували землю і сьпівали радісну піснь. З одушевленєм кинули ся на город і по довгій боротьбі здобули єго 1099. р. Оден з начальників хрестоносців Ґотфрид з Буйону приняв титул „оборонця Гробу Божого“, бо не хотів носити королївскої корони в тім місци, де Христос носив терневу корону. Що йно по єго смерти вінчав ся брат єго Бальдвін на єрусалимского короля. Сьвята земля була вільна, стала християньскою державою.

13. Леопольд V. — Участь Австриї в хрестоносних походах.

Упадок єрусалимского королївства. Положенє єрусалимского королївства було дуже тяжке. Оно було віддалене дуже від Европи, а окружене зі всїх сторін ворогами, що чекали на відповідну хвилю, щоби заняти Єрусалим. Коли в Єгиптї став султаном войовничий Салядин, приступив до облоги Єрусалима і здобув єго при кінци XII. ст.

Похід Фридриха Барбаросси. Вістка про упадок Єрусалима викликала в Европі велике вражінє. Старенький цїсар Фридрих Барбаросса вирушив перший в похід. Одначе судьба не дозволила єму оглядати сьвятої землї. В Малій Азиї стрінули хрестоносцї ріку Салєф, що впадає до Середземного моря напротив острова Кипру. Задля зливних дощів вилляла она до такої степени, що треба було будувати міст. Цїсар роздратований повільною будовою мосту кинув ся на кони в филї ріки. На горе она пірвала сьмілого їздця. Ледви живого витягнули цїсаря і він незадовго помер. Смерть цїсаря була тяжким ударом для хрестоносцїв. Нїмецке війско остало ся без проводу. Чимало знеохотилось і відійшло до вітчини. Лишень мала горстка прибула під велику турецку твердиню Аккон.

Ришард Львине Серце і Филип Авґуст. Рівночасно приготовляли ся до походу француский король, Филип Авґуст, і анґлїйский, Ришард, звісний задля своєї хоробрости під іменем „Львине Серце“. Они довго ворогували зі собою, а помирили ся доперва на вістку про упадок Єрусалима. Оба володарі зійшли ся на границї, подали собі руки, обняли ся і поцїлували. Так помирені вирушили морем на далекій Схід і стали облягати Аккон.

Леопольд V. Коли володарі західної Европи з Франциї, Анґлїї і Нїмеччини спішили на поміч християнам в Палестинї, не остав ся також позаду австрийский князь Леопольд V. Зі своїм війском рушив в далеку дорогу і став рівнож облягати Аккон. В часї облоги визначав ся великою відвагою. Переказ говорить, що князь Леопольд V. убив так велике число ворогів, що цїла єго одїж була облита кровю з виїмком того місця, через яке переходила

перевязка на меч. Від того часу мав повстати австрийский герб: біла перевязка на червонім полю. Сам князь вдер ся на мури твердині і там встромив австрийску хоругов. Одначе анґлїйский король, Ришард Львине Серце, скинув з великої зависти австрийский стяг до болота. Обиджений Леопольд V. усунув ся від дальшої боротьби і повернув до вітчини. За ним відплив також незадовго до Франциї Филип Авґуст, з яким Ришард також попав в розріз.

Пімста Леопольда V. На побоєвищи лишив ся сам анґлїйский король. Він рішив вести з Салядином дальшу боротьбу. Але дійшла внедовзї до него вістка, що Филип Авґуст приготовляєсь з ним до війни і підбурює єго брата Івана до ворохобні в Анґлії. Тому Ришард не думав вже про здобутє Єрусалима, лишень вдоволив ся тим, що султан дозволив християнам спокійно звиджувати сьвяті місця. Отже незгоди між хрестоносцями були причиною, що Єрусалим остав ся дальше в руках Турків Сельджуків. Ришард відплив до Анґлії. Буря відділила єго корабель від прочих і занесла на Адрийске море. Близько Аквілеї розбив ся корабель, залога втопилась. Ришард спас своє житє і в перебраню купця рішив з одним товаришем пішки зайти до Анґлії. Коли наблизив ся до Відня, вислав свого товариша до міста, щоби закупив поживи. Се єго згубило. Єго товариш платив візантийскими золотівками і викликав підозрінє до своєї особи. Зловлений виявив, хто є він і єго пан. Про все довідав ся Леопольд V. і сейчас приказав увязнити подорожних. Ришарда замкнув в вязниці на замку Діренштайн коло Кремсу. В Анґлії не знали довший час, де находить ся їх король. Після переказу вибрав ся з Анґлії сьпівак Блондель, переходив ріжні краї і під мурами кождого замку сьпівав улюблену пісню Ришарда. Як зрадів, коли ненадійно в замку Діренштайн увязнений король Ришард відсьпівав другу часть сеї пісні. Сейчас вернув Блондель до Анґлії і розповів про долю короля.

Коли цїсар довідав ся про увязненє короля Ришарда, приказав Леопольдови V. випустити з вязниці Ришарда, бо не годить ся, „щоби корль був в неволї у князя“. Леопольд V. згодив ся на се, але зажадав 50.000 ср. окупу. Одначе з сеї квоти не мав він потїхи. Папа кинув на него клятву зате, що увязнив паломника. Незадовго потім підчас про-

гульки впав Леопольд з коня, зломив собі ногу і від тяжкого потрясеня помер. Перед смертию прикликав до себе архіепископа. Сей зняв з Леопольда клятву під умовою, що віддасть ту часть гроший, яку дістав за випущенє Ришарда, а зрече ся решти, що цісар мав єму ще заплатити.

За пановання Леопольда V. побільшили ся границї Австриї. 1192. р. дістала ся під пановане Бабенберґів Стирия, де вимер пануючий рід.

---

14. Андрій II. — Участь Угорщини в хрестоносних походах.

Хорватия і Слявонія. За часів св. Стефана находила ся в руках Мадярів лишень властива Угорщина і Семигород. Єго наслїдники зуміли розширити границї своєї держави через прилуку Хорватиї і Слявонії. Між Дравою а Савою жили численні словяньскі племена. Їх зєдинив в одно князївство Свинїмір. Від папи дістав він королївский вінець і розпростер пановане аж на Дальматию. Коли по смерти Свинїміра настали заколоти в Хорватиї, угорский король Володислав заняв при кінци XI. ст. сей край і він полишив ся при Угорщинї аж по нинїшний день. Мадяри дали мешканцям самоуправу. На чолї Хорватиї і Слявонії стояв все оден з членів королївского роду Арпадів з титулом бана.

Змаганє до овлади галицкого князївства. Рівночасно змагали угорскі королї до заволодїня краями положеними на північ від Карпат. Там повстали при кінци XI. ст. три князївства: перемиске, звенигородске і теребовельске, в яких стали княжити Ростиславичі. На зїздї руских князїв в Любечи признано Ростиславичам права до тих земель. Але сусїдний князь, Давид Ігоревич, бажав загорнути ті краї для себе і підмовив київского князя, Сьвятополка, проти теребовельского князя Василька. Коли Василько вступив до Києва, Сьвятополк велїв єго увязнити і віддав в руки Давида. Давид приказав осліпити Василька і кинути до вяз-

ниці. Рускі князї обурені тим нелюдяним вчинком, покарали Давида за понукою Володимира Мономаха і приневолили випустити Василька на волю. Одначе небезпека для Ростиславичів не минула. Великий князь київский, Сьвятополк, задумав відобрати їм їх край і в тій цїли заключив союз з угорским королем, Кольоманом. Угорскі полки явили ся по раз перший поза Карпатами. Тодї Ростиславичі прикликали собі на поміч Половців і під Перемишлем над Сяном побили в р. 1099. Мадярів і Сьвятополка. В той спосіб з оружем в руках скріпили своє пановане. Незадовго получив всї три князївства в одно Володимирко і столицею вибрав собі Галич. Коли вимер рід Ростиславичів і на престол вступив волиньский князь, Роман, стала галицко-волиньска держава найсильнїйшою на Руси. Але Роман не володів довго. Він згинув в боротьбі з Поляками під Завихостом і полишив двох нелїтків Данила і Василька.

Романова вдова просила Андрія II., угорского короля о опіку і сей приняв 1206. р. титул: **rex Galiciae et Lodomeriae** Той титул носили всї єго наслїдники. Одначе плян Андрія II., щоби загорнути сей край, не вдав ся. Данило і Василько вибороли собі з часом свою батьківщину і Андрій II. та єго наслїдники мусїли вдоволити ся тільки титулом: **rex Galiciae et Lodomeriae.**

Хрестоносний похід Андрія II. Вже Беля III. думав про визволенє Єрусалима, тим більше, що папи постійно взивали европейских володарів до урядженя хрестоносного походу. Передчасна смерть не дозволила єму довершити сего наміру. Коли Беля чув близку смерть, зобовязав свого сина Андрія II., щоби виправив ся до сьвятої землї. Нелад в краю і змаганє до овлади Галичем здержали якийсь час Андрія від сего походу. Тимчасом зайшла подія, що потрясла всею Европою і прискорила виконанє наміру Андрія II.

В однім францускім селї заявив пастух Стефан, що єму обявив ся Христос і приказав з дїтьми уладити похід для визволеня сьвятої землї. Чого не змогли перевести лицарі, се легко осягнуть дїти при Божій помочи. Як колись Мойсей перевів жидів через Червоне море, так він переведе їх через море. Оно уступить само перед ними і відновить ся царство Боже на землї. Так голосив сей пастух

Стефан по цілій Франциї і викликав всюди велике одушевлене. Вкоротці зібрало ся до 30.000 дітий, що рішили йти в похід для оборони сьвятої землї перед Турками Сельджуками. Розумнійші люди здержували їх від сего походу, сам король видав заказ, але все те не помогло. Родичі були певні, що се воля Божа, аби їх діти довершили сего діла, що єго не могли покінчити королї, князї і лицарі. На возї, прикритім коврами, в супроводї тисячів дітий, їхав їх проводир Стефан аж до Марсилії. Там обіцяли два купцї перевезти їх на своїх кораблях до сьвятої землї. Діти повірили їм, але замісць до Палестини, завезли їх купцї до Єгипту і там продали в неволю. Загальний сум запанував в цілій Европі на вістку про долю дітий. Тодї рішив Андрій II. вирушити на схід.

Щоби добути середників на виправу, продавав король замки і земскі посілости, заставляв церковні скарби. Дорогу вибрав через Адрийске море і незадовго станув в Акконї. Звідси рішили хрестоносцї вдарити наперед на Єгипет, заволодїти Дамієттою, а що їно потім здобути Єрусалим, але задля пізної осени і недостачі поживи не виконали сего пляну. Хрестоносцї запускали ся лишень з Аккону в глубину краю, щоби добути поживи. Ся безчинність знеохотила Андрія II. і він з нічим вернув домів.

В тім походї брав участь також австрийский князь Леопольд VI. і подібно як батько єго Леопольд V. визначав ся великою хоробростию підчас облоги одної твердинї в Єгиптї. Одначе похід обох тих володарів був безуспішний.

Доперва в кілька лїт пізнійше вдало ся цісареви Фридрихови II. заключити з султаном договір, на основі котрого дістав часть Палестини з містом Єрусалимом. В Єрусалимі коронував ся Фридрих II. на короля і сей титул „король Єрусалиму“ перейшов на всїх цісарів. Єго уживає до нинї Франц Иосиф I. Одначе Палестина перейшла незадовго знова в руки Турків і находить ся під їх властию по нинїшний день.

Золота буля 1222. р. В часї неприсутности Андрія II. забирали угорскі вельможі чужі посілости і в краю запанував великий нелад. Коли вернув король, тодї мадярска шляхта приневолила єго надати їй великі права в так званій золотій булї 1222. р. До сеї грамоти була привязана

золота пушка з королївскою печаткою і тому дістала она назву „золотої“ булї.

На основі тої булї постановляв король, що не вільно вязнити ніякого шляхтича без доказаня вини. Шляхта і духовеньство не мають обовязку платити ніяких податків, лишень тодї, коли би ворог напав на державу, мають боронити краю. Єсли король веде війну поза границями держави, тодї шляхта має дістати заплату за свої воєнні труди.

Всї уряди мала займати виключно мадярска шляхта, а не вільно було їх давати чужинцям. Найвисший урядник, так званий палятин, мав обовязок уважати на се, щоби король не нехтував постанов сеї булї. Колиб король переступив ті постанови, могла шляхта виповісти королеви послух.

Від сего часу зросло в Угорщинї значінє шляхти і висшого духовеньства, а власть короля чим раз більше занепадала.

---

15. Беля IV. — Фридрих Бойкий.

Боротьба Русинів з монгольскими народами. Руска держава вже від самого початку єствованя була наражена завдяки свому ґеоґрафічному положеню на численні напади монгольских народів, що переходили до східної Европи через ворота народів і вдаряли в першій мірі на Русинів. В тяжких боях здужали Русини знищити Хазарів, Печенїгів і Половців. Рускі князї двигались часто походами проти тих кочовиків, приміром під проводом Володимира Мономаха. В тих січах взяло участь також галицко-волиньске князївство. Князь Роман виправив ся на Половців в степи і, як оповідає лїтописець, „кинув ся на них як лев, сердитий був як рись, нищив їх як крокодиль, переходив їх землї як орел, а був хоробрий як тур“. Половцї жахали ся так дуже нашого хороброго князя, що іменем Романа лякали своїх дїтий. Саме тодї, як инші европейскі народи в рядигоди виправляти ся на схід, щоби там бороти ся з Турками Сельджуками за сьвяту землю, Русини не брали в тих

походах участи, бо мусіли без перерви зводити тяжкі бої з азийскими племенами, проти них готовити хрестоносні походи, своїми грудьми боронити цілу Европу і християньску віру перед повению поганьских орд. Доперва з початком XIII. ст. явив ся новий нарід, що зломив силу руских держав і по зруйнованю руских земель загрозив Польщі і краям нинішної австрийско-угорскої монархії. Се були Татари.

Татари. Чуда оповідали про тих людий. Були присадкуваті, худоващі, широколиці, ніс мали сплощений, очи маленькі, скісні. Голову голили, лишень з заду заплітали волосє в косу, а на переді лишали жмут волося. Були без заросту, тільки кілька волосків рябіло на їх лици. Переважно сиділи на своїх малих кониках, бо з ними зросли ся від молодости. Кождий Татарин їв і спав на кони. Замолоду вправляли ся в стріляню з лука. Нераз не давали хлопцям довший час їсти, а привязували мясо до дерева і приказували їм до него стріляти з лука. Хто влучив, міг для себе забрати мясо.

Мешкали в округлих, з хворосту сплетених шатрах; легко перевозили їх на возах з одного місця на друге. Хліба не знали, лишень кашу з проса; переважно живили ся мясом: клали єго під сідло і так довго держали, аж розігріло ся під натиском їздця.

Татари були дуже забобонні і гріхом уважали діткнути ся ножем огню. Після їх вірувань, огонь очищував людий від провин. Тому переводили між два огні кождого посла, що мав станути перед їх ханом. Ось такі дикі люди, узброєні в сагайдак з стрілами, лук, топір і довгий шнур, жили довгий час в Азиї і ніхто не чув про них в Европі до XIII. ст.

Боротьба над Калкою 1223. р. Аж в XIII. ст. явив ся між Татарами великий чоловік Темуджин, що зєдинив всїх Татар під своєю властию і назвав себе Джинґісханом, себ то начальним ханом. З мечем в руці підбив він великі азийскі простори і розширив свою владу аж до Тихого океану. Рівночасно посунув ся до Европи і вдарив на Половців. Загрожені Половці просили руских князів о поміч і так їм сказали: „Ми тепер побиті, але, як нам не поможете, то Татари вигублять і вас; сегодня взята наша земля, завтра ваша“. Рускі князі, між котрими находив ся Данило,

пішли Половцям з помочию, але над рікою Калкою потерпіли 1223. р. великий погром. Татари побили много князів; Данило ранений утік ледви з житєм до Галича. Хотяй Татари тоді побідили, не вдарили на Русь. Аж доперва в кільканайцять літ пізнійше рішив внук Джинґісхана, Батий, підбити Европу.

Половці в Угорщині. Половці, розгромлені Татарами, удали ся до угорского короля Белї IV. з просьбою, щоби приняв їх до своєї держави. Зате обіцяли приняти християньску релїґію. Беля IV. згодив ся на се. Около 40.000 Половців, інакше званих Куманами, перейшло зі своїми родинами Карпати і заняло середну часть Угорщини.

Знищенє Києва і Галича. Батий підступив 1240. р. під Київ. Скрипіт возів, рев верблюдів, іржанє коний та крик людий був так великий, що Києвляни не могли чути оден другого. Днем і ночию били Татари таранами о мури і наконець зробили в них вилім. Києвляни кинули ся боронити сего вилому. Настала така січа, що, як оповідає лїтописець, „ломили ся списи, розбивали ся щити, а стріли затьмили сьвіт“. Татари побідили і відпочивали цїлу добу. За той час поробили Києвляни укріпленя коло Десятинної церкви. Татари захопили ті укріпленя за першим нападом. Люди втікли до Десятинної церкви. Така сила товпила ся на хорах, що церков завалила ся і під своїми звалищами похоронила много людий. На вістку про упадок Києва упав такий переполох на населенє, що всї втікали: князї, бояри і прості люди.

Татари не стрінули нїгде сильнїйшого опору. Одним замахом здобули город Володимир і вирізали стільки людий, що після оповіданя лїтописця не стало анї одної живої душі, а церкви наповнились трупами. Опісля двигнулись на Галич. Данило втік на Угорщину просити Белю IV. о поміч. Татари зруйнували Галич і тут подїлили ся на дві части. Одна часть пішла через Карпати на Угорщину; друга вдарила на Польщу, знищила Краків і доперва на Шлеску під Лїґнїцою стрінула опір зі сторони польского князя, Генрика Побожного. Князь згинув в боротьбі, але рівночасно Татари потерпіли великі втрати і не відважили ся піти походом на Чехію, лишень знищили Моравію і звід-

си перейшли на наддунайску низину, щоби там получити ся з тим військом, що перейшло з Галича через Карпати.

Татари в Угорщині. Татари вважали Половців своїми підданими і тому негодували дуже, що Беля IV. приняв їх до своєї держави. Беля IV. хотів заздалегідь приготовити ся до боротьби, скликав угорских панів і просив їх о поміч Але мадярскі вельможі зневірились до короля за-те, що відобрав їм посілости і відмовили єму військової помочи навіть серед татарскої небезпеки. Над рікою Шайо прийшло до боротьби. Татари побили Мадярів. Хто не згинув на побоєвищи, того чекала смерть від татарских стріл в утечі, або в ріці та багнах. Король утік до Австриї, де тоді панував Фридрих II. Бойкий. Беля IV. відступив австрийскому князеви три комітати, щоби лишень дав єму поміч. Одначе Фридрих II. Бойкий не мав відваги виступити проти Татар з своїм малим військом і Беля IV. мусів утікати аж до Дальматиї. Татари знищили цілу Угорщину і хотіли поселити ся постійно в Угорщині. Та несподівано прийшла вістка про смерть Джинґісхана. Батий хотів зістати начальним ханом і чим скорше опустив Угорщину. Однак Батия не вибрали Джинґісханом. Він поселив ся над Волгою в столиці Сараю і запанував над цілою Русию.

Смерть Фридриха II. 1246. р. Наслідки нападу Татар були страшні. Польща і Угорщина не підпали вправді під татарске ярмо, але їх краї були винищені і вилюднені. Довгого часу було потреба, заки загоїли ся ті рани, завдані Татарами. Крім того Угорщина стратила даром три комітати, які забрав Фридрих II. Бойкий, користаючи з невідрадного положеня Угорщини. О ті комітати прийшло незадовго до війни між Австриєю а Угорщиною. Боротьба була зведена над рікою Литавою. В часі битви впав під Фридрихом кінь. Тоді надбіг якийсь угорский жовнір і пробив князя копєм. Ніхто не завважав сего, аж доперва, коли австрийске військо побідило Угрів, найшло мертве тіло Фридриха. Сей князь не лишив ніяких потомків і на нім вимер 1246. р. рід Бабенберґів.

———

16. Лицарство.

Початки лицарства. Від часу нападів Арабів і Мадярів, що воювали виключно на конях, виринула потреба утворити кінноту. Військова служба була в тих часах дуже тяжка, бо постійного війска не було; в разї потреби всї мешканцї краю спішили на війну і кождий був обовязаний власним коштом узброїти ся і удержати. Тому в кінноті могли служити лишень богатші люди і їх стали називати лицарями (нїмецке: Reiter—Ritter). Згодом утворили они висший стан в суспільности і мали свої права і привілеї, яких инші суспільні верстви не мали.

Виховане лицаря. Лицарем можна було стати аж в 21. роцї житя. Хлопець, котрого родичі призначили до лицарского стану, виховував ся до семого року житя при боцї матери, а відтак, як паж, вступав на службу до можного пана. На єго дворі вправляв ся в киданю ратищем, в їздї на кони, підчас бенкетів обслугував свого пана і паню, а в часї їх подорожи товаришив їм постійно і був готовий на кождий їх зазив. Читати і писати не потребував лицар доконче знати.

В 14. роцї житя діставав паж посьвячений меч і ставав оружником. Від того часу мусїв припроваджувати лицареви коня, подавати єму меч і йти з ним до боротьби.

Доперва в 21. роцї житя міг оружник стати лицарем. На ту хвилю приготовляв ся він постом, молитвою і покутою. Перед самим торжеством перебував цїлу ніч на молитві в церкві, а над раном брав купіль на знак чистоти душі. Відтак відпочивав кілька годин в гарнім ліжку. Мало се означати, що такий спокій чекає кождого хороброго лицаря в раю. Опісля убирав ся в білу і червону одіж на знак, що буде вести чисте житє і що кождої хвилї буде готовий пролляти кров за високі цїли. В прияві великого здвигу народа складав присягу, що буде повинувати ся церкві і свому панови, буде боронити св. віри, вдів і сиріт, а себе не осоромить нїяким поганим дїлом. Оден зі старших лицарів ударяв єго тричі по рамени та говорив: „В імя Бога, св. Михаїла і св. Юрия вибиваю тебе на лицаря“.

Турнії. На честь нового лицаря відбувало ся звичайно велике торжество, получене з турніями. Як виглядали турнії, вказує нам образець ч. 17.

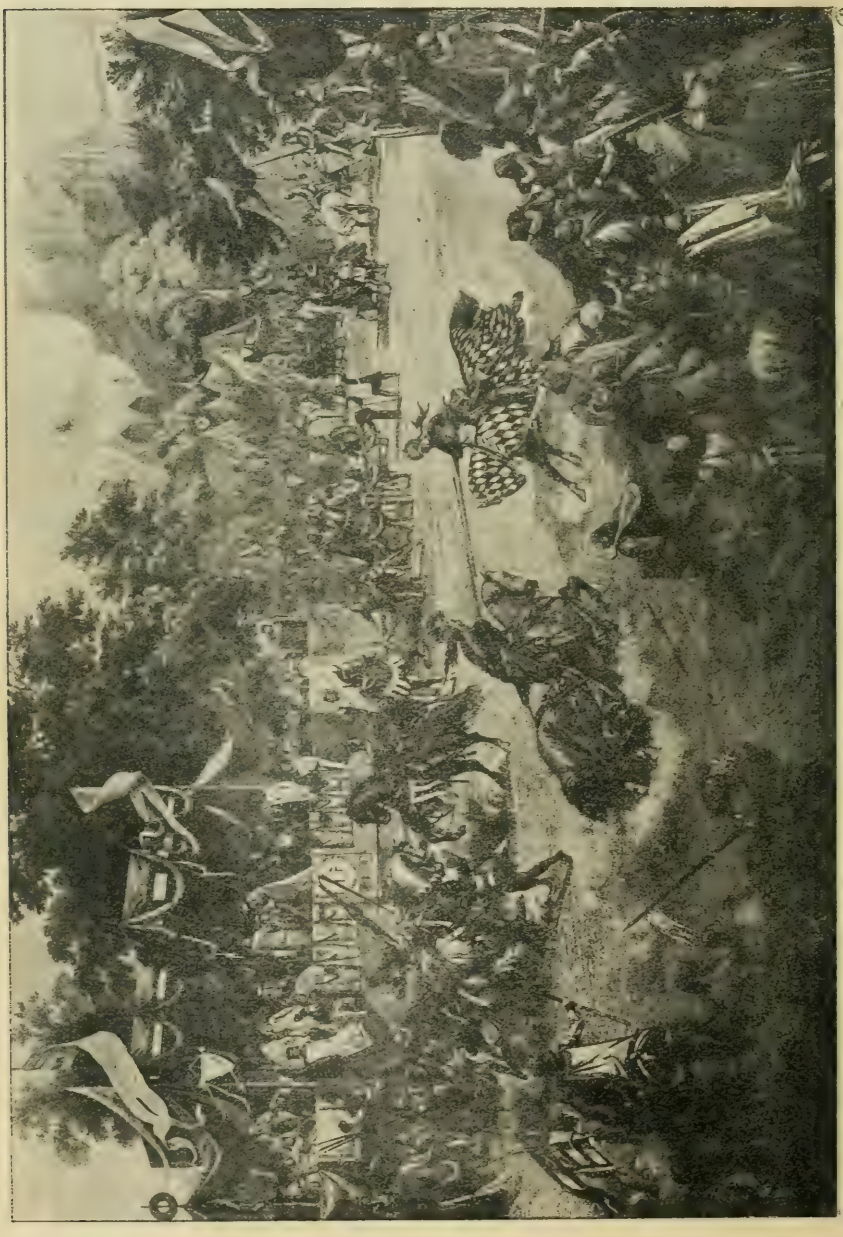

Ч. 17. Турнії.

Перед нами велика рівна площа, висипана піском. З двох сторін окружає єї паркан, прикрашений вінцями, перетятий в середині входом. За парканом глотять ся цікаві, також чекають лицарі, готові на кождий зазив виїхати на середину площі. На підвисшеню, так званій трибуні, до якої ведуть сходи, засіло много женщин і старих лицарів, що бажають пригадати собі свої молоді літа. На арені бачимо дві пари лицарів. Они сидять на конях, прикритих дорогими покровами, цілі заковані в зелізо. На голові мають шолом, що спадає їм аж на шию і закриває не лишень голову, але й лице. На грудях виднїє панцир, руки закривають металеві нараменники, ноги наголінники. В одній руці держать щит, а в другій копє, і в повнім розгоні кидають ся на себе. Яхий вислід тої боротьби, бачимо на другій парі. Там лицарі вдарили на себе з такою силою, що коні станули дуба, а оден лицар із зломаним копєм перехилив ся взад. З боку спішать люди, що старають ся єго ухоронити від упадку. Нераз лучало ся, що лицарі поломали копя, а самі сиділи неначе скаменілі на конях. Одначе лучало ся також, що лицар, тяжко ранений, переплачував сю ігру житєм. Побідник ішов до трибуни і там з рук найкрасшої пані діставав в нагороду рожу або перстень, а нераз дуже вартісну збрую.

Замок. Турнії і війна були головним занятєм лицарів. В зимі пересиджували переважно в своїх замках. Свої замки будували на недоступних місцях, на острові облитім довкруги водою або на високій скелї. До замку провадив лишень зводжений міст, що взносив ся над великою пропастию. Кождої хвилї можна було піднести єго ланцюхами в гору і замкнути зовсім доступ до замку. Звичайно був міст піднесений в гору в ночи, а в часї війни також в день. До середини вела брама, заосмотрена по боках в дві сильні вежі. Там мешкали вартівники, що мали доглядати вступу до замку. За брамою лежало просторе подвірє, що служило звичайно на лицарскі вправи. Друга брама з високою вежею вела до властивого замку, що складав ся з цілого ряду будинків. Головне місце займав дім пана і пані. Поміж ними находила ся висока вежа, в якій перебувала часть залоги. На вершку тої вежі ходив постійно днем і ночию вартівник, оглядав околицю і трубкою давав знати,

коли грозила небезпека. Ся вежа була в крайній небезпеці послідним прибіжищем замкової залоги. В одній єї

Ч. 18. Лицарский замок з XIII. ст.

части находила ся вязниця. Инші будинки були призначені для служби, на кухню, склад оружа і т. д. Менші

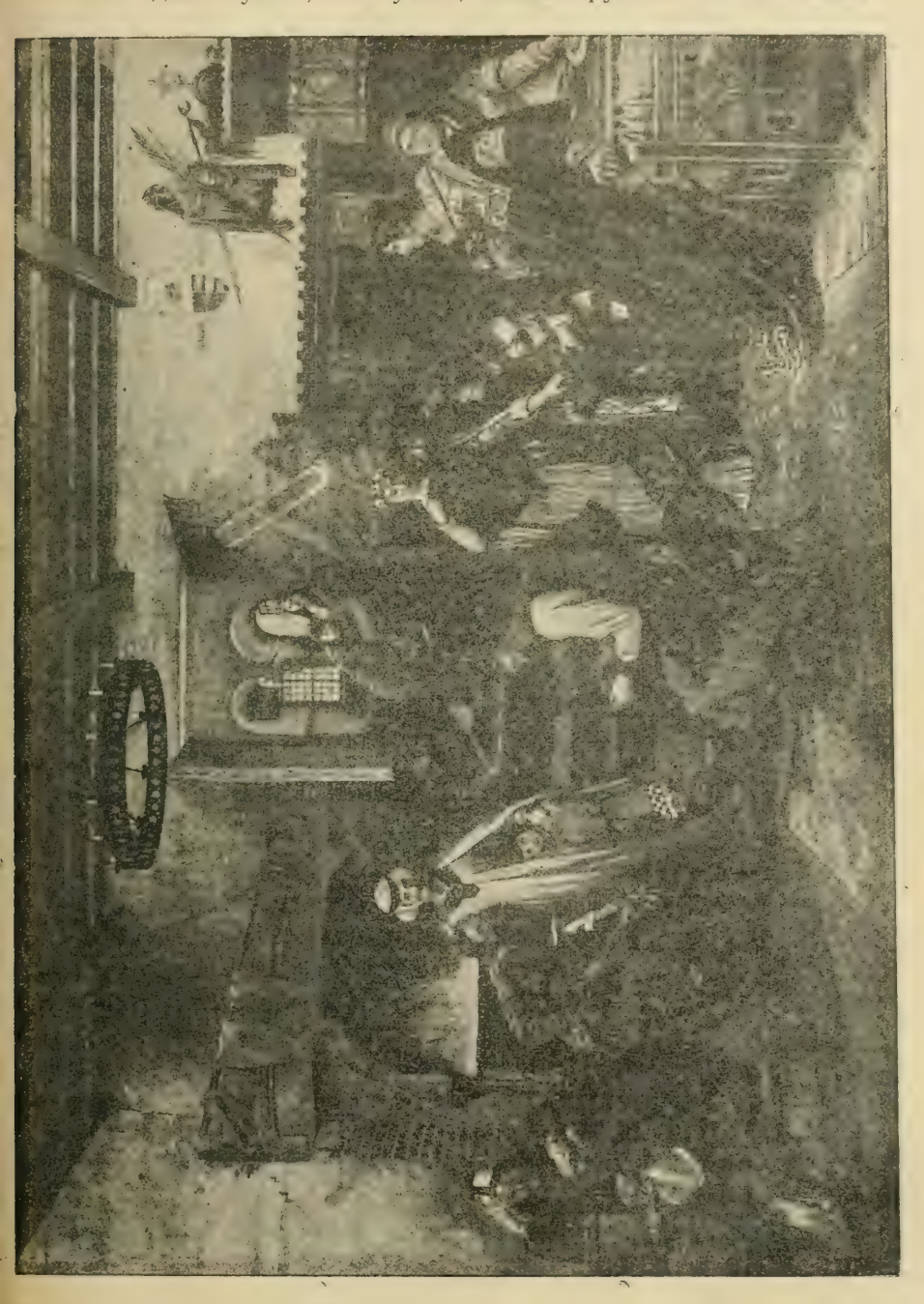

Ч. 19. В лицарскій салї.

замки не мали так много будинків; звичайно був оден дім пана і пані. Але при кождім, хочби найменшім замку, мусіла бути вежа. Обстанова замку була проста. Рідко уживали скляних вікон і печі. Звичайно замісць вікон були тільки отвори, які в разї зимна заслонювали віконницями. Житє в замку було одностайне. Тому радо принимали мандрівного сьпівака, що приносив вістки зі сьвіта, або веселив мешканців своїми піснями про знамениті діла лицарів-героїв пр. Ролянда.

Лицарі монахи. Лицарі мали перед собою дуже високу ціль: оборону св. віри, вдів і сиріт. Коли папа проголосив хрестоносні походи, много лицарів спішило на далекий Схід, щоб там бороти ся за сьвяту землю і сьвяту віру. В часї хрестоносних походів повстали лицарскі чини, яких члени обіцювали жити в чистоті і послусї, а рівночасно бороти ся за сьвяту віру. Були три головні лицарскі ордени: 1) Темпляриї; називали ся так від **templum,** с. є. давної сьвятинї в Єрусалимі, на місци якої мали свій осїдок; 2) Йоаніти, котрі дістали назву від шпиталя св. Івана Хрестителя і 3) Лицарі пречистої Діви Мариї, що опісля по закінченю хрестоносних походів перенесли ся над Балтийске море, там осїли над долїшним бігом Висли і зводили боротьби з поганьскими Прусаками та Литовцями. До того ордену вступали Нїмцї, а носили вони довгий плащ, на якім був вишитий чорний хрест, а під плащем довгий меч.

На чолї того ордену, який в Польщі називали орденом хрестоносців, стояв великий маґістер, що мешкав в замку Мальборґ.

Лицарі розбишаки. Хрестоносні походи дали вправдї лицарям спромогу виконати взнеслу цїль житя, іменно бороти ся за сьвяту віру, але рівночасно зруйнували їх материяльно. Подорож на далекий Схід коштувала дуже много, а крім того вели лицарі по повороті дуже виставне житє, яке пізнали на сходї. Лицарі стали думати про здобутє майна, а що працювати не вміли, стали нападати на купців і відбирати їм силою їх майно. Они забули про свою присягу і свою величну задачу. Таким способом повстали по закінченю хрестоносних походів, які не вінчали ся пожаданим успіхом, бо Єрусалим остав ся дальше

в руках Турків, лицарі-розбишаки, по німецки звані „Raubritter“.

* * *

Короткий зміст.

З боротьбою над рікою Лєхом 955. р. настав в краях нинїшної австрийско-угорскої монархії спокій і на єї просторах повстали в X. ст. три окремі держави: східна мархія, по німецки називана Ostarrichi, князївство ческе і королївство угорске.

Східна мархія була з початку зависима від Бавариї, але під панованєм Бабенберґів здобула собі 1156. р. титул князївства і розширила ся значно в альпейских краях головно через прилуку князївства Стириї. Бабенберґи підлягали від 1155. р. безпосередно цїсареви, а вимерли 1246. на Фридриху II. Бойкім.

Ческе князївство під управою Перемишлїдів заволоділо Моравією, але мимо геройскої оборони Бретислава попало 1041. р. в зависимість від Німеччини.

Одно лишень угорске королївство, де панували Арпади, було впозні независиме і обнимало крім властивої Угорщини Хорватию і Славонію. Воно змагало, на разї безуспішно, до підчиненя галицкого князївства.

В всїх тих державах запанувала християньска релїґія, а народи укріпили ся до того степеня в новій вірі, що їх володарі беруть участь в хрестоносних походах, як Лєопольд V., Лєопольд VI. і Андрій II. Крім того борють ся з Татарами, які по підбою Руси і Польщі вдерли ся хвилево на Моравію і Угорщину.

В тих часах розвинув ся найбільше лицарский стан, але з причин невдачі хрестоносних походів і виставного житя підупав материяльно, так що з лицарів, які мали обовязок бороти ся за віру, виросли лицарі-розбишаки.

———

17. Оттокар II. — Рудольф з Габсбурґа.

Чехія стає королївством. Від часів Бретислава не думали володарі Чехії про визволенє себе зпід німецкої зверхности, але старали ся здобути для себе від цісарів як найбільше привілеїв. В р. 1212. надав цісар Фридрих II. Чехам так звану золоту булю. На основі того привілею підніс цісар Чехію до гідности королївства, зніс сеніорат і розпорядив, щоби ческий престол переходив з батька на сина. Ческий король мав обовязок давати на случай війни військову поміч в числї 300 їздців, але від сего обовязку міг увільнити ся за оплатою 300 зл. Незадовго лучила ся Перемишлїдам нагода побільшити свої краї.

Велике безкоролївє, а Оттокар II. По смерти Фридриха II. настало в Німеччинї так зване велике безкоролївє. Вправдї німецкі князї вибрали аж двох володарів, але они не перебували навіть в Німеччинї і ціла власть перейшла в руки князїв і лицарства. Настав великий нелад. Лицарі стали нападати на себе і вести з собою кроваві боротьби, нападати на купців і рабувати їм майно. Хто був сильнїйший, той знущав ся над слабшим. Одним словом настало право пястука.

В таких то часах панував в Чехії Оттокар II. Татари, здержані в боротьбі під Лїґніцою, оминули Чехію, що стала тодї дуже богатим краєм. Оттокар II. рішив скористати з безпотомної смерти Фридриха II. Бойкого 1246. р. і загорнути єго краї. Тому, що в Німеччинї було тодї безкоролївє, а Угорщина була ослаблена нападом Татар, заняв він легко Австрию і Стирию, а крім того Каринтию і Країну та посунув границї своєї держави аж по Адрийске море. В своїх краях старав ся піднести промисл і торговлю, спроваджував німецких кольоністів і незадовго збогатив свій край. Через те побільшили ся також доходи Оттокара. Єго стали з причини богатства називати „золотим королем“. Оттокар II. був так певний себе, що задумав старати ся о гідність цісаря. Але саме з причини єго могучости не вибрали єго німецкі князї цісарем, лиш покликали на престол Рудольфа, ґрафа з Габсбурґа.

Рудольф з Габсбурґа. Єще нині видніють в Швайцариї над рікою Аар руїни середновічного замку Габсбурґ, з якого виводить свій початок рід Габсбурґів. Перед 640 роками був там ґрафом Рудольф. Про єго чесноти розходила ся слава далеко і широко. Був дуже побожний. Коли

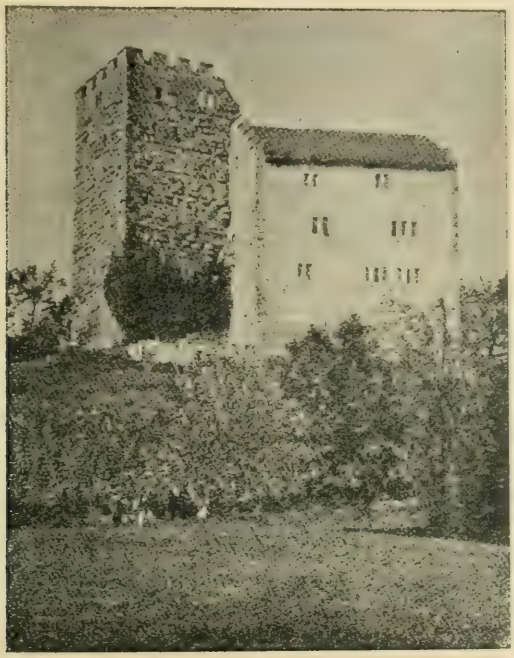

Ч. 20. Замок Габсбурґ.

моґунцкий архіепископ їхав до Риму, Рудольф провадив єго особисто через небезпечні альпейскі яруги. Одного разу вибрав ся Рудольф на лови і стрітив ненадійно сьвященика, що йшов з св. Тайнами до хорого. Як раз тоді вилляв потік і сьвященик став роззувати ся, щоби босо перейти через ріку і сповнити свій сьвятий обовязок. Коли се побачив Рудольф, відступив сьвященикови свого коня. Сьвященик по сповненю свого обовязку відослав Рудольфови коня з подякою, але Рудольф не хотів вже приняти коня, бо — як говорив — недостойний їхати на тім кони, на якім їхав Спаситель сьвіта.

Був також дуже видержалий на всі воєнні труди. Коли одного разу в часі війни панував голод, Рудольф вирвав

з землї ріпу, став єї їсти та з усьміхом сказав до жовнїрів: „Доки ще маємо ріпу, не помремо з голоду“.

Визначав ся великою лагідностию. Одного разу закидали єму дорадники, що є надто лагідний супроти злочинцїв. Тодї Рудольф відповів їм: „Часто жалував я, що був за строгий, але нїколи не буду жалувати, що був за лагідний“.

Коронация Рудольфа. Рудольф мав 55 лїт, коли наспіла вістка про єго вибір на цїсаря. В аквісґраньскій палатї зібрали ся князї, щоби зложити свому новому зверхникови присягу вірности. Був звичай, що князї клякали перед цїсарем, а сей дотикав їх своїм скиптром. Нараз спостерегли, що нема скиптра. Настала метушня, але Рудольф взяв спокійно хрест в руки і сказав: „Се знамя, котрим відкуплений цїлий сьвіт; нехай оно заступить нам скипетр“.

Боротьба Рудольфа з Оттокаром II. Рудольф привернув скоро в Нїмеччинї лад і порядок. Лицарів, що нападали на купцїв, карав смертию, а їх замки нищив. Сучасний писатель малює тими словами лад, заведений Рудольфом в Нїмеччинї: „Селянин з довірєм хопив знова за плуг, купець спокійно переходив краї зі своїми товарами, бо наполохані розбишаки і злочинцї поховали ся в своїх криївках“.
Оден Оттокар II., уповаючи на свою силу, не хотів признати Рудольфа цїсарем і зложити єму присягу вірности. Тодї Рудольф рішив відобрати єму всї посїлости і виповів війну. Оттокар II. чекав нападу в Чехії, але Рудольф ударив на Австрию і заняв Відень. Саме в тій грізній для Оттокара II. хвилї зворохобили ся проти него ческі вельможі і він упокорив ся перед Рудольфом. Цїсар відобрав єму неправно загарбані альпейскі краї, а полишив тільки Чехію і Моравію. Оттокар II. не міг однак переболїти утрачених країв і зачав наново війну.

До головної боротьби прийшло під Дірнкрут. Сам Рудольф найшов ся в великій небезпецї, бо під ним впав кінь і привалив цїсаря своїм тягарем. На щастє Рудольф заслонив ся щитом і спас ся від смерти. Оден з лицарів спостеріг, в якій небезпецї находить ся цїсар, поспішив єму з помочию і посадив єго на коня.

Тимчасом цісарске війско кинуло ся завзято на ческе війско і зовсім єго побило. Оттокар II. видів, що все страчене, кинув ся з мечем в руці до боротьби і згинув. Оповідають, що єго убив оден із єго особистих ворогів зате, що він покарав тяжко єго брата. Доперва по скінченій

Ч. 21. Рудольф з Габсбурґа над тілом Оттокара II.

борбі найшли на побоєвищи окровавлене тіло Оттокара II., обдерте із всеї прикраси. Рудольф заплакав гірко на вид свого могучого противника, що находив ся в так страшнім стані.

Габсбурґи в Австриї. Оттокар II. мав сина Вячеслава II., котрому Рудольф віддав Чехію і Моравію. Натомісць Австрию і Стирию віддав за згодою князів своїм синам 1282. р. і від того часу Габсбурґи стали панувати в Австриї.

Рудольфа похоронили після єго бажаня в катедрі в місті Спірі і там находять ся єго мощі по нинішний день.

---

18. Іван люксембурский. — Бертольд Шварц.

Послїдні Перемишлїди. Незадовго по смерти Оттокара II. лучила ся єго наслїдникам нагода побільшити посїлости на сходї. Користаючи з подїлу Польщі на удїльні князївства, заволодів Вячеслав II. значною частию Польщі і коронував ся на польского короля. Коли відтак на Угорщинї вимер 1301. р. рід Арпадів, задумав Вячеслав II. заняти і сей край, але передчасна смерть попсувала єго пляни. В р. 1306. згинув убитий в Оломуци також єго молоденький син Вячеслав III. На нїм вимер рід Перемишлїдів.

Іван люксембурский ческим королем. По довгій боротьбі дістав ся на ческий престол Іван з Люксембурґа. Він був сином цїсаря Генрика VII. і мав тодї 14 лїт, коли став королем. Молодого короля занимали тільки турнїї і війна. Рідко заглядав до Чехії, звичайно тодї, коли довги не давали єму спокою і потребував гроший, або коли в Европі царив спокій. Тодї уладжував в Чехії турнїї, в яких сам брав горячу участь. Підчас одних турнїїв упав з коня. Кінь тягнув за собою короля і ледви живого витягнули єго зпід кіньских копит. Одначе Іван не зражав ся тою невдачою, брав дальше участь в турнїях та тужив за війною.

Прилука Шлеска до ческого королївства. Як наслїдник Перемишлїдів мав Іван не лишень титул ческого, але також польского короля. Одначе в Польщі здобув собі в тім часї значінє Володислав Локеток, коронував ся на польского короля і зєдинив під своєю властию більшу часть Польщі. Тодї Іван получив ся з ворогами Володислава Локетка, зачав з ним війну і приневолив єго наслїдника і сина Казимира Великого до відступленя Шлеска на користь Чехії, а зате Іван зрік ся титулу польского короля.

Участь Івана в війнї з Прусаками. За єго панованя кипіла завзята борба з Прусаками. Довго опирав ся сей нарід при поганьскій вірі, аж доки мазовецкий князь, Конрад, не спровадив лицарів монахів Пречистої Діви Мариї. Они мали обовязок бороти ся з Прусаками і навертати їх на християньску віру. Незадовго перенїс ся великий маґістер в ті околицї і замешкав в Маріенбурґу або Мальборґу. Іван брав участь в воєннім походї хрестоносців про-

ти Прусаків, але в багнистих околицях Прус занедужав на очи. Король удав ся до одного француского лікаря в Вроцлаві о пораду. Заходи лікаря показали ся безуспішні, хороба очий збільшила ся значно. Розгніваний король приказав втопити лікаря в ріці Одрі і звернув ся до другого арабского лікаря в Празі о поміч. Сей згодив ся лічити короля, але під умовою, що він не вдіє єму нічого злого на случай, колиб ліки не помогли і лічив так, що король осліп на одно око. Колиж Іван відтак поспішив до Франциї, щоби там шукати лікарскої поради, осліп зовсім.

Тоді віддав управу Чехії в руки свого сина Карла. Але сам не перестав воювати і взяв участь в столітній війні, яка тоді вибухла між Франциєю а Анґлією. В одній борбі під Кресі боров ся й Іван.

Смерть Івана в борбі під Кресі. Одного разу вертало анґлійске війско з значною добичею зпід Парижа. За ним пігнало француске лицарство. Тоді Анґлійці заняли сугорб під містом Кресі і звідси стали стріляти з луків до француских лицарів. В протягу короткого часу знищили анґлійскі лучники цілий відділ Французів. Між ними находив ся також Іван, що, хоч сліпий, взяв участь в боротьбі. Він приказав привязати свого коня між два коні лицарів і в той спосіб боров ся та згинув з значною частию француского лицарства.

В тій борбі показало ся перший раз, що далеко більше значінє має в битві лучше становище і влучні стріли від хоробрости закутих в зелізо лицарів. Під Кресі мали по раз перший ужити гармат.

Бертольд Шварц. Винахід стрільничого пороху приписують Бертольдови Шварцови, але в дійсности від давна знали Китайці і Індийці стрільничий порох. Перші Араби познакомили ся з тим винаходом від Китайців і завезли порох до Еспанії. Від них пізнали єго Европейці, але до військових цілий приклали аж в XIV. ст.

Переказ каже, що оден монах Францішканин, Бертольд Шварц, винайшов порох случайно. В тім часі люди були пересьвідчені, що через змішанє відповідних металів можна штучно витворити золото. Сею наукою т. зв. альхемією займав ся також Бертольд Шварц. Одного разу змішав він в моздірі уголь, салітру і сірку і накрив каменем. Тому, що працював при сьвітлі, пала іскорка на сю мішанину

і в тій хвилї наступив страшний вибух. Камінь вилетїв в гору. Шварц з початку налякав ся дуже, але охолонувши зі страху, змішав удруге уголь, сїрку і салїтру і нароком підпалив. За кождим разом повтаряв ся сильний вибух. Щасливий винаходець подав се відкрите до загального відома і єго ужили до військових цїлий.

Перші гармати були дуже прості. Були се моздїрі, в які всипували порох і звичайне камінє, а що йно опісля камінні кулї. Запалювали при помочи льонту, себ то довгого тлїючого шнура. Аж доперва пізнїйше повстали стрільби і канони, до яких уживали зелїзних, а відтак оловяних куль.

Наслїдки винайденя пороху. Відколи стали уживати в війнї пороху, лицарство стратило своє значінє. Зелїзна збруя не захищала вже лицарів перед силою пороху, а гарматні кулї переміняли замки в купу звалищ. Рівночасно лицарі не могли послугувати ся зручно пальним оружем на конях; більшу ролю в війнї стали відгравати піхотинцї, яких володарі наймали з початку за гроші. Що йно в XV. ст. стали заводити постійне військо, наперед в Франциї, а за єї приміром пішли инші европейскі держави.

---

19. Карло IV.

Коронация Карла IV. Іван постарав ся ще за свого житя, щоби єго сина признали ческим королем. Крім того нїмецкі князї вибрали єго цїсарем. З маленькою дружиною рушив Карло IV. до Риму. Там не було тодї папи, бо вже від р. 1309. перебували папи постійно в Авінїонї в Франциї. Тому, що они підлягали впливам французских королїв, сей час їх побуту в Авінїонї від 1309—1377. р. називають вавилоньскою неволею. В імени папи вінчав Карла IV. на цїсаря римского оден кардинал. Італїйцї надїяли ся, що Карло IV. піднесе Італїю і заведе там лад. Колиж Карло IV. опустив Рим сейчас по коронациї, всї Італїйцї дуже на него негодували. Італїйский поет Петрарка написав до него: „Ти будеш тепер називати ся римским цїсарем, а в дїйсности будеш ческим королем“.

Золота буля. Слова Петрарки здійснили ся. Карло IV. дбав мало навіть про Німеччину. Він бачив, що князі за сильні, щоби їх перемочи і тому не старав ся зломити їх

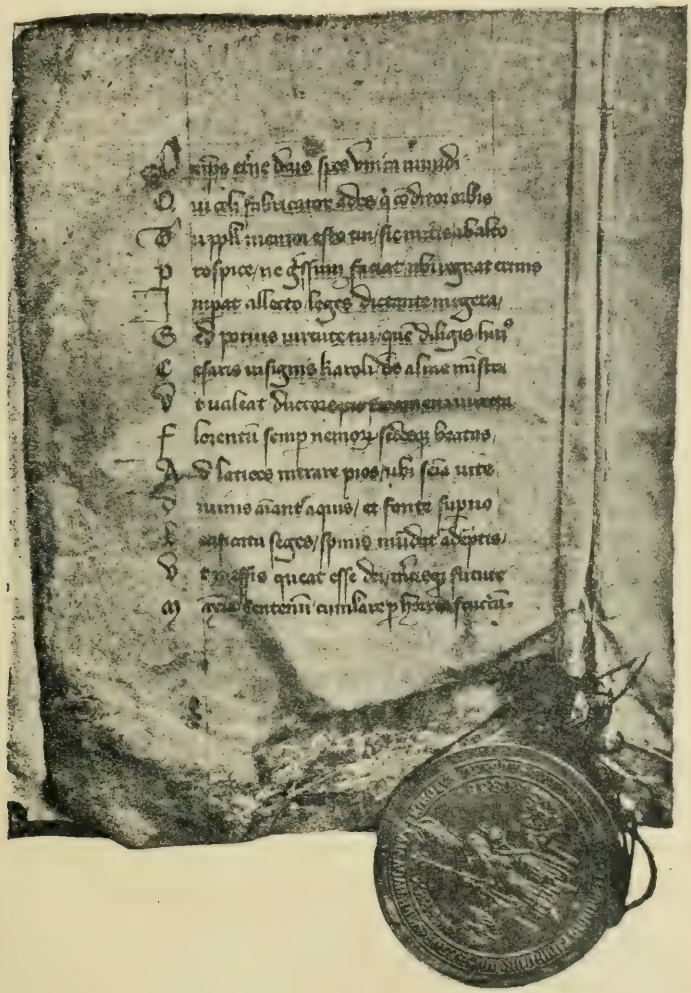

Ч. 22. Золота буля Карла IV. з р. 1356.

силу. В р. 1356. видав золоту булю, на основі котрої признав право вибирати цісаря тільки 7 князям, так званим елєкторам. З тих були 3 духовні, а 4 сьвітскі. До духовних елєкторів належали: 1) архіепископ моґунцкий, 2) кольоньский і 3) тревірский. Між сьвітскими елєкторами займав

перше місце ческий король, відтак надреньский палятин, саский князь і бранденбурский марґраф. Краї елєкторів були неподільні і переходили з батька на сина. Вибір цісаря мав відбувати ся в Франкфурті над Меном, а коронация в Аквісґрані. З часом зросли елєктори в таку силу, що стали майже независимими володарями. Німеччина розбила ся на цілий ряд менших і більших держав, що творили німецкий союз з цісарем на чолї. Зате посьвятив Карло IV. всї свої сили піднесеню добробуту в Чехії, так, що справедливо говорили про него, що для Чехії був батьком, а для Німеччини вітчимом.

Карло IV. як король Чехії. Карло IV. обняв управу Чехії ще за житя батька, коли сей стратив зір. Карло оповідає про стан Чехії у своїх споминах: „Коли я прибув до Чехії, не застав нї батька нї матери, анї брата нї сестри, а тільки одного знакомого; навіть забув я по чески говорити і мусів наново учити ся. Королївство ческе застав я в такім занепадї, що всї замки і королївскі посїлости були заставлені. Вельможі стали по більшій части розбишаками, не бояли ся зовсїм короля, бо єго властию і майном подїлили ся між собою. Високий замок Оттокара в Празї лежав майже цїлий в звалищах і я мусїв винаймати для себе в містї звичайну міщаньску хату“. Крім того в тих часах панувала в Европі страшна пошість т. зв чорна смерть. На скірі чоловіка навіщеного тою хоробою виступали чорні плями. Люди вмирали тисячами від тої хороби, бо нїхто не знав на неї лїку. Деякі вважали ту пошість карою Божою і тому старали ся покутою переблагати Бога. Громадки побожних людий бичували себе прилюдно і в тої спосіб хотїли вимолити ласку у Бога.

Карло IV. рішив инакше поступати, як єго батько. Він знав, що війна руйнує і тому старав ся вистерігати воєн, а спокійною і витревалою працею двигнути народ з нужди і темноти. За єго панованя стала Чехія богатим краєм.

В протягу короткого часу викупив Карло IV. заставлені королївскі посїлости. В краю завів лад і приказав зібрати закони в одну книгу т. зв. Majestas Carolina. Сам обїзджав часто край. Коли заїхав до якого міста, приймав жалоби підданих і всюди вимірював справедливість.

Дбав як про селян, так про міщан. Передовсім рільництво поставив на високім степени розвитку. В околици Мельника приказав садити винну лозу, а в околицях Жатця

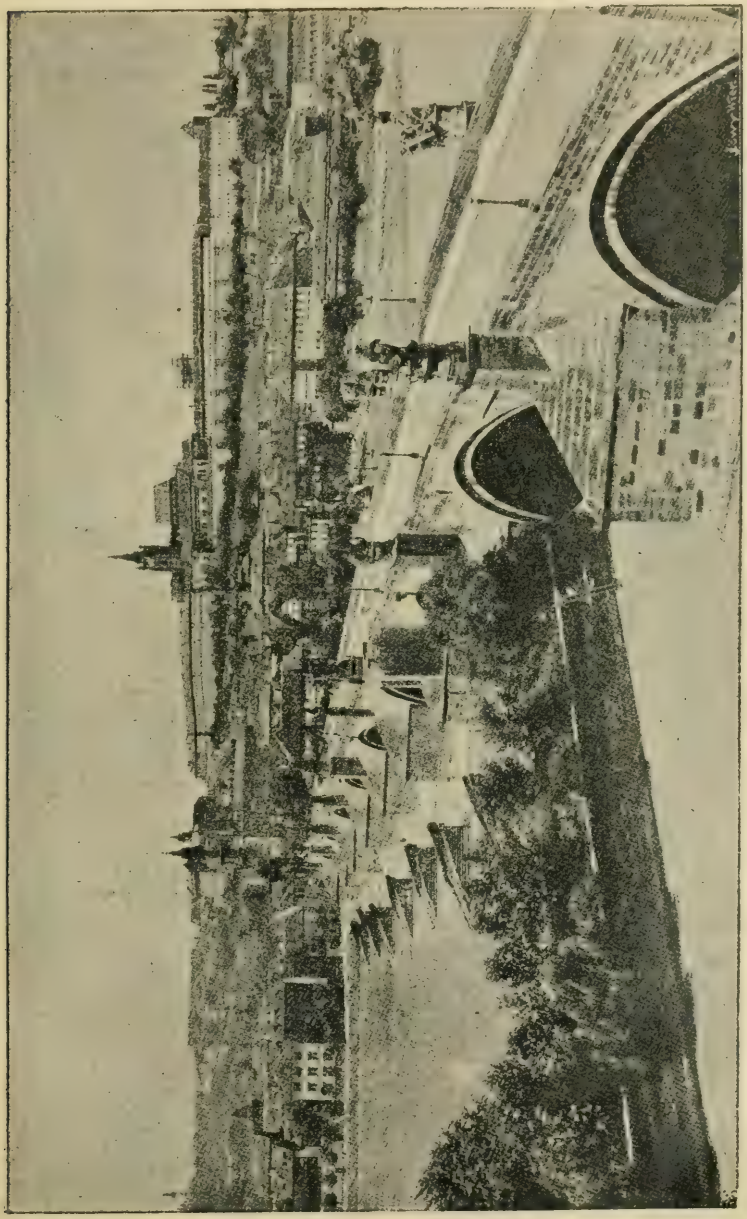

Ч. 23. Міст Карла IV. в Празї і Градчин.

хміль. До краю спроваджував італійских і арабских ремісників і розвинув в Чехії промисл так, що ческе пиво, полотно і скло здобуло собі вже в тих часах загальне признанє.

Найбільшою опікою короля тішила ся столиця Чехії, Прага. Щоби ческа молодіж могла в краю побирати науку, заснував 1348. р. університет в Празї; в нім рік-річно черпало знанє до 7.000 молодежи. Учителї були духовні, викладали в церкві або в монастирі по латинї, бо окремого будинку не було. Місто прикрасив Карло IV. величавими будівлями. На Градчинї побудував замок, а на ріцї Велтаві великий камінний міст.

Під єго панованєм стала Чехія богатим краєм о високо розвиненій просьвітї. Вслїд за тим заняла визначне місце в Німеччинї. Карло IV., користаючи зі свого знакомства з папою, випросив у него дозвіл на заснованє архіепископства в Празї і ческе духовеньство не підлягало вже моґунцкому архіепископови, але було зависиме безпосередно від папи. На підставі знова золотої булї з 1356. р. заняв ческий король перше місце між сьвітскими елєкторами в Німеччинї.

---

20. Рудольф IV.

В тім часї, коли в Чехії був королем Карло IV., в Австриї панував на той сам лад Рудольф IV. Габсбурґи стратили вже тодї надію задержати під своєю властию західні Альпи, в яких мали посілости ще як ґрафи, з причини повстаня Швайцарів. Зате звернули всї свої сили в тім напрямі, щоби побільшити свої родинні посілости в східних Альпах, де від 1282. р. находили ся під їх владою Австрия і Стирия.

Страта швайцарских посілостий. Вільгельм Телль. Зберіг ся переказ, що наслїдник Рудольфа, цїсар Альбрехт I., поводив ся дуже строго з Швайцарами і тому піднесли они повстанє під проводом Вільгельма Телля. Альбрехт I. назначив над Швайцарами начальників або війтів, які дуже

переслїдували верховинцїв, не позваляли їм будувати гарнїйших хат, а за дрібну провину дуже остро карали. Найбільшою жорстокостию визначав ся війт Ґеслєр. Він приказав повісити на стовпі княжий капелюх і кождий верховинець мусїв підчас переходу коло того стовпа кланяти ся і знимати свій капелюх. Налякані верховинцї сповняли сей приказ. Тільки оден Вільгельм Телль не послухав приказу і не зняв капелюха. Ґеслєр приказав тяжко покарати сьмілого верховинця. Він велїв привязати до стовпа єго дитину, поставити на єї голові яблоко, а Телль мусїв єго скинути стрілою. Телль змірив ся з лука і струтив яблоко з голови сина. Дитинї нїчого злого не стало ся. Але Ґеслєр завважав, що Вільгельм Телль, стріляючи з лука, приготовив другу стрілу. На єго запит, в якім намірі приготовив ту стрілу, відповів Телль, що наколи би убив свого сина, тодї сю стрілу призначив на Ґеслєра. Війт приказав увязнити Телля і завезти до вязницї через озеро. В часї бурі увільнив ся Телль, засїв ся в гущавинї і забив Ґеслєра з лука. Тодї на вістку про смерть Ґеслєра, хопили Швайцари за оруже і по довгих боротьбах вибороли для себе свободу.

В дїйсности Вільгельм Телль навіть не єствував, єго особу видумали лїтописцї. Властива причина повстаня Швайцарів проти Габсбурґів була така. Єще за часів Фридриха II. дістали Швайцари свободу і мали підлягати виключно цїсареви. В часї великого безкоролївя, коли часи були непевні і панувало право пястука, піддали ся они Рудольфови, ґрафови з Габсбурґа, і були під пановане Габсбурґів аж до смерти Альбрехта I. Доперва тодї, коли зі смертию Альбрехта I. Габсбурґи перестали бути цїсарями, зачали ся борби з Швайцарами, бо они хотїли підлягати виключно цїсарям. До великої борби прийшло під Морґартен 1315. р. Леопольд, з роду Габсбурґів, рушив на них з великим числом лицарів, закутих в зелїзо. Коли зайшов неуважно в гірске провалє під Морґартен, Швайцари закинули лицарів каменями і деревом і віднесли славну побіду.

Всї змаганя Габсбурґів, щоби мимо сего пораженя підбити сей край, були безуспішні. Швайцари вибороли собі з мечем в руцї свободу. Їх републику признали однак европейскі держави аж 1648. р.

Рудольф IV. прилучає Тироль до Австриї. Ті страти зуміли Габсбурґи винагородити собі через опановане країв в східних Альпах. Они заняли Каринтию, а опісля за панованя Рудольфа IV. великий край Тироль. Там була ґра-

финею Марґарета Мавльташ, що мала одинокого сина Майнгарда. За прислугу зроблену їй Габсбурґами, обіцяла она, що на случай безпотомної смерти єї сина Тироль перейде під їх пановане. На вістку про лихий стан здоровля Майнгарда удав ся Рудольф IV. зі своїм канцлером в подорож до Тиролю. Дорога була дуже тяжка, треба було дерти ся через альпейскі гори, засипані снїгом і лявінами, одначе Рудольф IV. поборов ті перешкоди і дістав ся до Тиролю. Там вже помер Майнгард. Марґарета урадувана приходом Рудольфа IV. віддала 1363. р. управу краю в єго руки і приказала Тирольцям зложити єму присягу вірности. Від того часу Тироль є постійно звязаний з Австриєю, а єго мешканцї доказували нераз своєю кровю вірність для Габсбурґів.

Privilegium maius. Рудольф не лишень побільшив свої родинні посїлости, але старав ся також забезпечити для Австриї визначне становище в Нїмеччинї. Тому не міг сего стерпіти, що Карло IV. поминув єго в золотій булї 1356 р., бо Габсбурґи займали би супроти нїмецких елєкторів підрядне становище. На підставі ріжних підложних документів став Рудольф IV. доказувати, що єму належить ся титул архікнязя. Коли опісля в XV. ст. стали Габсбурґи цїсарями, потвердили сей документ і піднесли Австрию до гідности архікнязївства. Сей привілей називають в історії „privilegium maius“ для відріжненя від привілею з р. 1156. так званого „privilegium minus“, на підставі котрого Австрия ставала князївством.

Віденъ за Рудольфа IV. Подібно, як Карло IV., старав ся Рудольф IV. піднести добробут в своїх краях. Чорна смерть забрала рівнож велике число єго підданих. В Відни стояло много порожних домів, про котрі нїхто не дбав. Рудольф IV. увільнив на три роки від податків тих, що будували нові доми в Відни або направляли старі. В р. 1365. заснував Рудольф унїверситет в Відни мимо перепон з боку Карла IV., який бояв ся за праский унїверситет. Папа затвердив сей унїверситет під услівєм, що не будуть на нїм викладати науки богословя.

Місто Віденъ прикрасив Рудольф IV. величавими будівлями; між ними займає перше місце церков св. Стефана. При церкві находить ся висока вежа, довкруги неї цїлий

ряд малих, струнких вежочок. Вікна і двері остро закінчені, в середині стрункі колюмни. Такий спосіб будованя

Ч. 24. Церков св. Стефана у Відни.

називають ґотицким стилем і в тім стилю будують церкви ще нині. За ті заслуги, які положив Рудольф IV. для Австриї, істория дала єму назвиско „Основателя“.

---

21. Людвік Великий.

Карло Роберт. В Угорщині вимер рід Арпадів 1301. р. Богато князів старало ся о угорску корону, аж вкінци дістав єї Карло Роберт з андеґавеньского роду, що панував тоді в полудневій Італії. В добутю угорского престола поміг Карлови Робертови папа. Довгий час мусів сей новий

король бороти ся з угорскими вельможами, заки завів в краю лад і порядок. Край підніс ся з упадку. Тоді то стали в Угорщині по раз перший вибивати дукати. Найскорше вибивали ті гроші в Венециї, де володар звав ся дука або дожа і від єго імени пішла назва дукатів. Карло Роберт оженив ся з Єлисаветою, дочкою польского короля, Володислава Локетка і з сего подружа походив Людвік якому істория надала за єго успішну діяльність назву Великого.

Борба Людвіка з Венециєю. За панованя Людвіка розширили ся значно границї Угорщини. В борбі з Венециєю заняв Людвік Дальматию і отворив для своєї держави доступ до Адрийского моря. Також господарі Молдавії і Волощини признали єго своїм зверхником. Одначе границї Угорщини поширили ся за панованя Людвіка найбільше на півночи через полученє Польщі і Угорщини.

Борба о галицке князївство. Рід Романовичів вимер в галицко-волиньскій державі ок. 1323. р. Галицкі бояри прикликали на престол Болеслава Тройденовича, що був через свою матїр споріднений з Романовичами. Болеслав Тройденович був католиком і тому мусїв перед своїм вступленєм на галицкий престол приняти православну віру. Тоді приняв він імя Юрия II. Він старав ся зломити силу галицких бояр, а рівночасно розширяв католицку віру в Галичині. Тому галицкі бояри отруїли єго 1340. р. і з тим роком зачала ся довга борба о Галичину і Волинь. Як спадкоємцї до тих країв зголосили ся Литовцї, що в тих часах підбили під своє пановане майже всї рускі землї і тепер бажали заняти галицко-волиньске князївство. Одначе сей край рішив заняти також польский король, Казимир Великий. Він бояв ся, щоби Людвік не бороздив єму в тих плянах, бо Угорщина вже від давна стреміла до опанованя сего краю. Тому заключив з ним угоду, що на случай, колиб він помер без синів, польска корона дістане ся Людвікови. Не диениця, що Людвік обіцяв за се не лишень не перешкаджати Казимирови в заходах о Галич, але ще помагати. Одначе застеріг собі, що на случай, колиб Казимир лишив синів, буде міг викупити Галичину від Польщі за 100.000 кіп гроший. По довгій боротьбі з Литвою галицке князївство дістало ся Польщі, а волиньске Литві.

Польско-угорска унія. В р. 1370. помер Казимир Великий, послїдний польский король з роду Пястів. Після угоди дістала ся цїла Польща під пановане Людвіка. Одначе Людвік не дбав про Польщу, єї управу віддав в руки матери, а галицке князївство прилучив до Угорщини.

Заслухи Людвіка для Угорщини. Всю свою увагу звернув Людвік на піднесенє добробуту в Угорщинї. Головно попирав він міста, розвивав промисл і торговлю, а в Фінфкірхен заснував унїверситет. Часто ходив в перебраню по селах, прислухував ся бесїдам і жалобам селян, а урядників, що несправедливо поводили ся з простим населенєм, карав дуже остро. За так пожиточну дїяльність угорска істория дала єму назву „Великого“.

---

22. Міста.

Повстанє міст. Ґермани і Словяни, замилувані в свободї, перебували переважно серед лїсів і піль, там мали свої окремі хутори або мешкали в селах, в яких одна загорода була від другої значно віддалена. Многолюдних міст з окремою управою не було на їх землях, а тільки на териториї давнїйшої римскої держави удержали ся подекуди міста. Доперва згодом зачало громадити ся населенє в більшім числї коло замків, монастирів і епископских столиць, а займало ся оно управою рілї, ремеслом та торговлею. Се населенє не мало ще нїяких свобід; оно підлягало панам тої землї, в якій мешкало, отже королям, князям, епископам або лицарям.

Визволенє міст. Міста почали розвивати ся тодї, коли від часів хрестоносних походів розвинула ся торговля. На Сходї познакомили ся Европейцї з ріжними виробами, дорогими шовковими материями, диванами та дорогоцїнним оружем, надто з такими ростинними витворами, як перець, цинамон і ванїлія. Італїйскі купцї з таких міст, як Венеция, Ґенуа і Піза, їхали до Сириї або Єгипту, там купували товари від арабских купцїв і привозили до Італїї. Звідси

вивозили ті товари через Альпи до Австриї і Німеччини. Дорога йшла долинами альпейских рік. Через торговлю збогатили ся італійскі і полуднево-німецкі міста. Їх населенє визволило ся зпід власти своїх дотеперішних панів і забирало управу міста в свої руки.

Управа міста. Сю самоуправу здобувало собі населенє міст в ріжний спосіб. В деяких околицях самі володарі давали населеню міст ріжні свободи головно з тої причини, щоби стягнути більше людий або винагородити їх за вірність. Подекуди здобувало собі населенє права з мечем в руці. Містом правила мійска рада, на чолї котрої стояв оден або більше посадників (бурмістрів). Єї задачею було беречи порядку і маєтку міста. Рівнож суд належав до міщан. Они вибирали собі лавників і ті видавали рішеня. Деякі міста мали так зване право складу. Тоді мусїли купці переїзджати через то місто, там продавати означене число товарів і доперва тоді могли пускати ся в дальшу дорогу. Хто оминув би місто, того могли карати і за кару забирати єму єго товари.

Патрициат. Найскорше до значіня дійшли в місті купці. Через торговлю збогатили ся они дуже скоро і заняли впливове становище в місті. Рада мійска і суд лавників складали ся по більшій части з купців, котрі з горда дивили ся на ремісників. З римска називали ся они патрициями.

Цехи. З часом стали ремісники добувати для себе більше прав в місті. Вони лучили ся разом в товариства т. зв. цехи з вибираним начальником. Поодинокі цехи, як пекарів, бляхарів і т. д., займали цілі улиці. Памятка по тім розміщеню населеня в місті полишила ся в назвах улиць, приміром: улиця пекарска, бляхарска і т. д. Кождий цех мав свого патрона і свою хоругов, яку звичайно носили підчас більших торжеств. Ремісники стали з часом домагати ся для себе місця в мійскій раді і звичайно по тяжких змаганях з патрициями здобували вплив на заряд міста.

Вигляд міста. Міста були виставлені на великі небезпеки, бо підчас війни ворог нападав передовсім на них, щоби набрати много добичі, а в часї мира доскуляли лицарі-розбишаки. Тому міста в давних часах мали инший вигляд, як нині. Кожде місто окружали ріки або рови, наповнені водою та довгі мури. Через ріку провадили мости до бра-

ми, заосмотреної в вежі. Також на рогах міста находили ся подібні вежі, з яких мійске населенє старало ся відперти напад ворога.

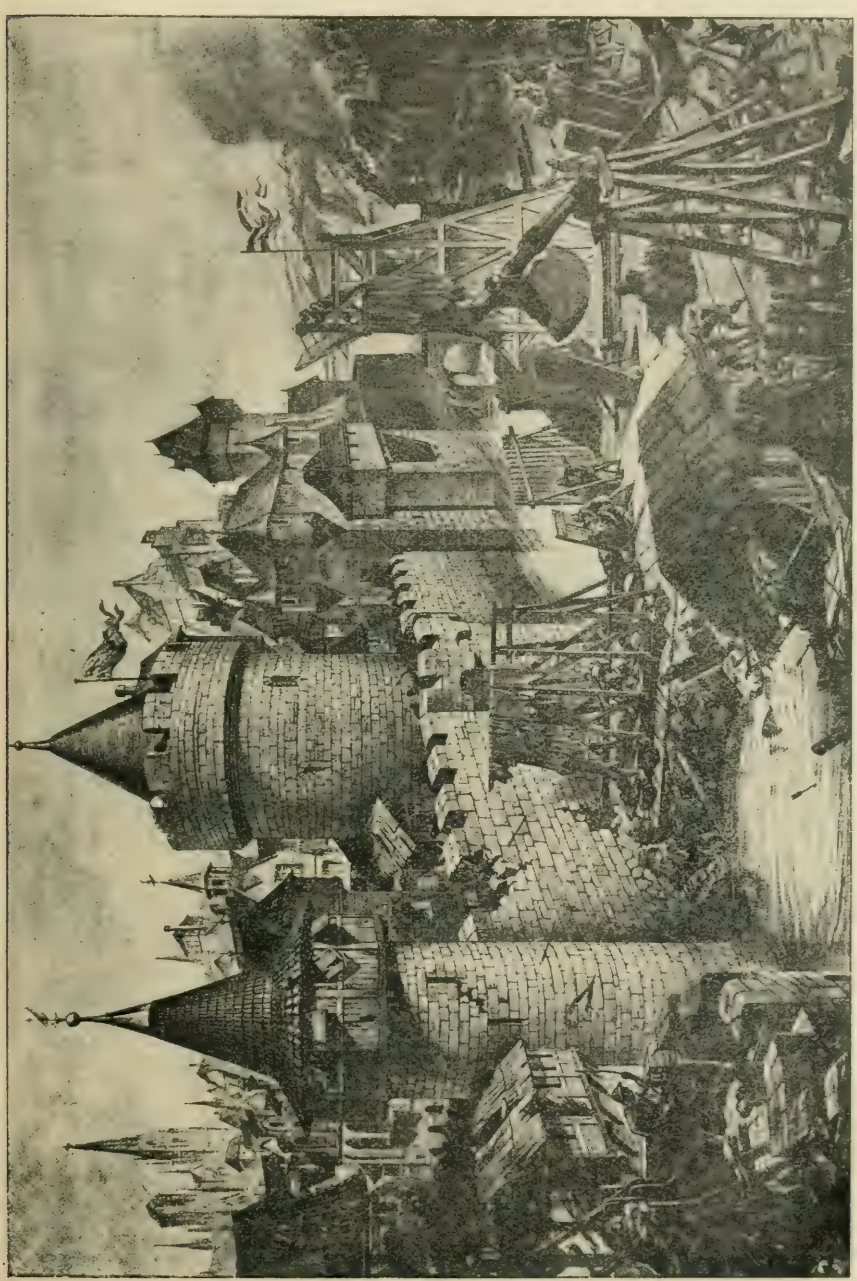

Ц. 25. Облога міста в середних віках.

Улиці були тісні, криві і нешутровані. Доми будували звичайно з дерева, а дах покривали соломою. Дах був високий, бо служив рівночасно за склад товарів. Тому, що будинки находили ся близко себе і були будовані з дерева, часті пожежі нищили цілі дільниці міста. З часом стали управильняти і розширяти улиці, а доми будували з каменя для забезпеки їх перед огнем.

Головне місце занимав ринок, де находив ся ратуш, звичайно з вежею і дзвоном. Довкруги ринку були помешканя богатших купців з склепами на долині. На середині ринку находила ся криниця; деякі міста заводили у себе водопроводи.

Осьвітленя улиць тоді не знали; ціле місто залягала в ночи темнота. Хто виходив на улицю в темну ніч, коли не сьвітив місяць, брав зі собою смолоскипи або ліхтарні.

Ганза. В давних часах не було так добрих доріг, як нині. Небезпека грозила на кождім кроці найбільше купцям, як зажиточним людям. Для забезпеки перед князями, що зговорювали ся на свободу міст, а також для оборони перед розбишаками, лучили ся міста в союзи. Наймогутнійшим таким союзом була Ганза. Она обнимала 90 міст від Північного до Балтийского моря. Навіть Новгород Великий належав до того союза. Загальні збори представників міст, що належали до Ганзи, відбували ся в Любеці. Ганза удержувала для оборони своєї торговлі воєнну фльоту, нищила морских розбишак, а навіть виповідала війну державам, приміром Данії. Нині задержали ще три міста: Гамбурґ, Любека і Брема, що належали колись до Ганзи, свою самостійність.

В Польщі і на Руси не було довго так уряджених міст. Доперва від часу нападу Татар польскі володарі стали для залюдненя краю спроваджувати німецких кольоністів. Для примани давали їм великі свободи: позваляли їм правити ся після таких самих прав, як в Німеччині, найчастійше після маґдебурского права.

———

23. Жигмонт, послїдний з Люксембурґів.

Жигмонт угорским королем. Послїдним з роду Люксембурґів був Жигмонт. В своїй молодости не надіяв ся він засїсти на ческім престолї, бо єго батько Карло IV., полишив Чехію старшому синови, Вячеславови, котрого також нїмецкі елєктори вибрали цїсарем. Одначе через щасливе подруже вдало ся Жигмонтови здобути пановане в Угорщинї.

Людвік Великий полишив дві доньки. Одна з них, Ядвига, стала польскою королевою і 1386. р. вийшла за Ягайла, князя литовского. В той спосіб заключено польсько-литовску унїю. В склад польско-литовскої держави ввійшли також рускі землї, бо Литовцї, користаючи з татарского лихолїтя, загорнули значну часть руских земель.

В Угорщинї стала королевою старша дочка Людвіка, Мария. З нею одружив ся Жигмонт і так став рід Люксембурґів панувати не лишень в Чехії, але й в Угорщинї.

Угорщина тратить галицке князївство. Мария мусїла побороти великі трудности, заки здобула угорску корону, бо проти неї виступив Карло, король неаполїтаньский і бажав загорнути Угорщину для себе. В часї заколоту на Угорщинї виправила ся Ядвига з невеличким війском на Червону Русь; Львів піддав ся їй без опору. Боронив ся тільки начальник угорскої залоги в Галичи. Доперва, коли Ядвига потвердила всї єго посїлости, що мав в Галичинї, підчинив ся Польщі. В той спосіб галицке князївство опинило ся 1387. р. по довгій боротьбі під панованєм Польщі і в тій зависимости лишило ся кілька столїть, аж до першого подїлу Польщі.

Османьскі Турки. Як володар Угорщини мав Жигмонт перед собою дуже тяжку задачу, бо за єго володїня загрозила Угорщинї велика небезпека зі сторони османьских Турків. Турки були монгольского походженя і мешкали в Туркестанї. Дуже вчасно приняли они науку Могаммеда і вступили на службу до Турків Сельджуків. Від султана дістали часть Бітинії в Малій Азиї і там заснували першу державу. Начальник їх, Осман, осів в Бруссї і з мечем в руцї розширяв границї своєї маленької держави. Від єго

імени стала она називати ся османьскою, а Турки Османами. Султан давав їм здобуті землї; зате були вони обовязані до військової служби. Ту службу повнили Турки на конях, бо, як кочовики, були добрими їздцями, а не надавали ся до піхоти.

Незадовго стали Турки посувати ся в сторону Европи. Через дарданельский пролив перейшли на балканьский півостров і заволоділи старинним містом Адриянополем. Там переніс султан Мурад І. свою столицю із Брусси.

Боротьба на Косовім поли 1389. р. В тім часї були на балканьскім півострові три держави: грецко-візантийска, сербска і болгарска. Всї они жили зі собою в незгодї і тому Турки захопили легко весь півостров. Найсильнїйшою була сербска держава. Сербский цар, Лазар, зібрав військо на вістку про похід Турків і ставив ворогови опір на Косовім поли 1389. р. На самім початку бою дістав ся оден із сербских шляхтичів в перебраню до шатра султана, Мурада І. і єго пробив. Одначе се не спасло Сербів. Турки кинули ся в переважаючім числї на сербске військо і побили єго. Царя Лазаря та визначних Сербів взяли в полон і вбили на могилї Мурада І.

Після переказу Мурад І. тяжко ранений молив перед смертию Аллаха, щоби не позволив погодити ся зі собою ґіяврам, т. є. Сербам, Болгарам і Грекам, бо тодї настане конець турецкому пановану в Европі.

Наслїдки боротьби на Косовім поли. По знищеню сербскої держави, Турки заволоділи легко Болгариєю і стали панами майже цїлого балканьского півострова з виїмком Царгорода і Чорногори. Положенє християньского населеня стало дуже тяжке. Всї мусїли платити данину. Надто турецкі урядники забирали що пять лїт родичам християнам найздоровійших хлопцїв, давали їх до військових шкіл і виховували на знаменитих жовнїрів-піхотинцїв. Се військо назвали яничарами, що означає по нашому „нове військо“, для відріжненя від давнїйшого, в якім служили виключно Турки. Малї хлопцї забували про своїх родичів, про свій народ, свою мову і релїґію. Для них батьком був султан, віддїл війска, в котрім служили, вітчиною, а цїлию житя була боротьба за віру Могаммеда. Яничари були довший час пострахом цїлої Европи.

Християньске населенє уважали Турки чимсь низшим, чередою, „рая“ і на кождім кроці давали єму відчути свою погорду. Одяг „раї“ мав бути простий. Ніякий християнин не міг носити шаблї анї кафтана, нї одягу, прикрашеного золотом або сріблом; нїхто з „раї“ не міг будувати для себе красших домів анї удержувати лїпших коний. До міста міг увійти тільки пішки. Коли в поли стрітив Турка, мусїв злїзти з коня, а перед Турком мусїв все стояти. Кождої хвилї міг Турок покликати єго до ріжних послуг: носити воду, стерегти коня або до иншої роботи.

Похід Жигмонта на Турків. Як колись проти Турків Сельджуків, так тепер проти Турків Османів візвав папа европейских володарів до урядженя хрестоносного походу. Одначе они були заняті в тім часї власними справами і тільки Жигмонт, якому Турки стали загрожувати в Угорщинї, уладив похід. В єго війску, зложенім переважно з Угрів, находили ся також францускі, італїйскі, нїмецкі і анґлїйскі лицарі. Під Нікополїс заступили Турки християньскому лицарству дорогу і завдали єму велике пораженє. Зараз по тій побідї хотїли они вдарити на Царгород, одначе в тім часї загрозили їм в Азиї Татари. Тому Турки занехали на разї гадку добути Царгород. Се місто удержало ся єще кількадесять лїт під властию східно-римских цїсарів. Жигмонт міг заняти ся тепер справою Івана Гуса, коли небезпека зі сторони Турків часово минула.

---

24. Іван Гус.

Молоді лїта Івана Гуса. Іван Гус походив з бідної селяньскої родини, що мешкала в ческім селї Гусинци. Батько єго помер дуже скоро; бідна вдова не мала середників на вихованє сина. Талановитим хлопцем заняв ся властитель Гусинця і удержував єго власним коштом в школї в поблизкім місточку. Молодий хлопець так палко взяв ся до науки, що, скінчивши низшу школу, рішив за всяку цїну піти на унїверситет в Празї. Там вступив на службу

до одного з професорів і за свої услуги діставав харч і одежу. Іван Гус чув ся дуже щасливий, бо міг слухати університетских викладів і користати з богатої бібліотеки професора. Часу не марнував, учив ся з запалом і поглублював своє знанє читанєм творів, що мали звязь з церковною історією. З великою увагою розчитував ся в книгах, робив собі записки і учив ся їх на память. Коли переконав ся, що в дечім занедбав ся, сам визначав собі кари, щоби таким способом спонукати себе до ревнійшої праці. Не дивниця, що по скінченю наук, хотяй походив з низкого селяньского роду, став професором університету в Празі, славним проповідником і капеляном королевої, жінки Вячеслава. Одначе опісля виступив Іван Гус проти католицкої церкви і дав почин релігійним війнам в Чехії, що знищили добробут сего краю. До сего виступу спонукав єго головно нелад в католицкій церкві, що проявив ся в роздорі або схізмі.

Схізма на Заході. В році 1309. перенїс папа свою столицю з Риму до Авінїону в Франциї і там перебували папи, вибирані зпоміж Французів, аж до 1377. р. В тім році вернув папа до Риму. Коли незадовго помер, кардинали приступили до вибору нового папи. Римске населенє домагало ся вибору Італїйця. По довершенім виборі опустили французскі кардинали Рим, оголосили, що вибір папи був переведений під натиском римскої товпи, отже є неважний і вибрали собі нового папу, що замешкав в Авінїонї. Таким робом поділила ся церков на дві части, з двома начальниками в Римі і в Авінїонї.

Собор в Пізї 1409. р. Щоби усунути сей роздор або схізму, скликали кардинали вселеньский собор до Пізи, там зложили обох пап з престола і вибрали нового папу. Одначе після церковних законів лишень папа мав право скликувати собор. Тому усунені папи узнали собор в Пізї неважним і не повинували ся єго рішеню. В католицкій церкві настав єще більший заколот, бо замісць двох настало аж трох пап.

Наука Гуса. В часї того упадку католицкої церкви виступив Іван Гус і став голосити науку незгідну з наукою католицкої церкви. Много приклонників найшов він в Чехії, але і много противників. Тому, що Німцї виступали різко

проти Гуса, Чехи взяли єго в оборону і в релїґійній борбі, що розгоріла в Чехії, виступила сильно ворожнеча між двома народами: Чехами і Нїмцями. Спір так розширив ся, що оден із пап, Іван XXIII., кинув на Гуса клятву, проголосив єго єретиком і заборонив правити богослуженє в тих місцевостях, де находив ся Гус. Нїхто не міг єго приймати у себе під загрозою клятви. Король Вячеслав IV. приказав Гусови опустити Прагу. Але оден із ческих вель-

Ч. 26. Проповідь Гуса.

мож приняв єго до себе і Гус мав дальше проповіди до народу під голим небом та розширяв свою науку.

Собор в Констанциї 1414. р. В тім часї, коли на папскім престолї засїдало трох людий, а в Чехії Гус голосив нову релїґію, вибрали нїмецкі екєктори цїсарем Жигмонта. Щоби завести лад в церкві, спонукав цїсар Жигмонт Івана XXIII. до скликаня собору в Констанциї. Давно не бачили

так великого здвигу народу, як в Констанциї 1414. р. Там приголосили вибір всіх трох пап неважним і вибрали нового папу в особі Мартина V.

Сей собор заняв ся також наукою Гуса. На зазив собору рішив Гус піти до Констанциї. Цісар дав єму зелізний лист, в якім взивав всіх князів, щоби не задержували Гуса і нічого злого єму не заподіяли, коли буде переходити через їх край. В Констанциї приказали Гусови відкликати єго науку. Коли Гус не хотів сповнити приказу, кинули єго до вязниці, де він пересидів кілька місяців. Утомлений довгою тюрмою станув Гус другий раз перед собором. Цісар Жигмонт грозив єму смертию і прилюдно сказав до него: „Радше власними руками віддам тебе на смерть, ніж би мав пособляти твоїм блудам і боронити нерозкаяного єретика. Раджу тобі добре: підчинись рішеню собора". Коли Гус і тим разом відказав, проголосили єго єретиком, письма єго приказали знищити, а самого спалити на котрі. Вже стояв Гус на двох вязанках дров, привязаний до стовпа і обложений дровами. Аж ось нендійно надбіг цісарский посол і візвав єго в імени цісаря, щоби відкликав свою науку; зате буде увільнений від смертної кари. Одначе Гус не захитав ся у своїм переконаню навіть супротив смерти і з молитвою на устах згинув на кострі.

Гуситскі війни. На вістку про смерть Гуса настало в Чехії велике заворушенє. Коли одного разу йшли в Празі з процесиєю приклонники науки Гуса, звані утраквістами, бо жадали св. причастя під двома видами: хліба і вина (sub utraque specie), мав хтось кинути на них каменем з ратуша. Тоді розярена товпа кинула ся на ратуш, викинула лавників через вікно і вбила. Ся подія ззорушила так дуже короля Вячеслава, що помер від удару серця. Наслідником єго мав бути Жигмонт, одначе Чехи не хотіли навіть про него чути, бо вважали цісаря головним виновником смерти Гуса. Тоді Жигмонт рішив силою здобути для себе ческу корону. Рівночасно папа проголосив хрестоносний похід проти єретиків. Гусити не злякали ся війни. Під проводом Івана Жішки станули ческі селяни і міщани, уоружені в коси, серпи і т. д., до борби з закованими в зелізо лицарями. В часі нападу творили Гусити табор в виді чотирокутника із возів, злучених зі собою ланцюхами

і заосмотрених в гармати. З сего рухомого табору відносили одну побіду за другою, бо неначе зпоза кріпости відби-

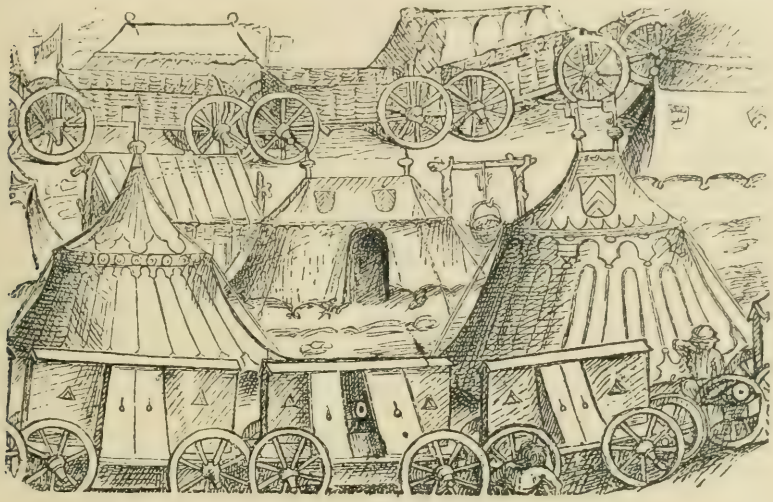

Ч. 27. Табор Гуситів.

вали напад лицарів. Коли ті по невдачнім нападі поступали взад в неладі, тоді Гусити розривали в однім місци табор і кидали ся завзято на лицарів.

Пять разів виправляли ся хрестоносці і цісар Жигмонт на Чехів і за кождим разом Чехи їх тяжко побивали. В Чехії настав голод. Гусити стали нападати на сусідні краї і ціла середна Европа дрожала перед ними. Доперва, коли новий вселеньский собор, зібраний в Базилеї, признав їм право приймати причастє під двома видами хліба і вина, а Жигмонт згодив ся рівнож на се, Чехи признали єго своїм королем.

25. Фльорентийска унїя. — Упадок Царгорода.

Заключенє церковної унії в Фльоренциї. Від коли Турки стали панами майже цілого балканьского півострова, у-

падок Царгорода став неминучим. Грецкі цісарі рішили боронити своєї столиці і тому були готові признати папу головою церкви в тій надії, що на зазив папи уладять европейскі володарі хрестоносний похід проти Турків. Аби навязати зносини з Греками, переніс папа вселеньский собор, який зібрав ся в Базилеї для переведеня поліпшень в католицкій церкві, до Феррари. Там прибуло грецке духовеньство з цісарем на чолі, також з Руси прибув київский митрополит Ісидор. В Феррарі вибухла пошесть і тому собор переніс ся до Фльоренциї. Що йно там заключили Греки церковну унію на тих умовах, що грецка церков має задержати всі свої обряди, але її головою має бути папа. Здавало ся, що з роком 1439. ціла Европа буде становити одну цілість під релігійним зглядом і лишень римский папа буде єї зверхником. Та стало ся інакше.

Ісидор в Москві. По заключеню фльорентийскої унії вернув Ісидор до Києва, щоби там сповістити народ про радісну подію злуки західної і східної церкви. Рівнож удав ся в тій цїли до Москви і там відчитав акт унії в соборній церкві в прияві вел. князя московского. Одначе московский князь назвав Ісидора прилюдно зрадником церкви і кинув єго до вязниці. Москва перша не приняла унії. Вправді Ісидор утік з вязниці, але вже не був митрополитом. Іменований папою кардиналом перевів останки свого житя в Римі.

Чехія, Австрия і Угорщина під панованєм Габсбурґів 1438. р. Тимчасом грізна небезпека зі сторони Турків зближала ся з кождим роком чим раз більше. Здавало ся вправді, що на границі балканьского півострова повстане одна велика держава під панованєм Габсбурґів і вспіє оборонити Европу перед Турками. Цісар Жигмонт люксембурский полишив тільки доньку Єлисавету. З нею подружив ся Альбрехт V. з роду Габсбурґів, а німецкі електори вибрали єго цісарем як Альбрехта II. Від того часу цісарска корона була постійно в руках Габсбурґів. Через се подружє Альбрехта II. з Єлисаветою перейшли під панованє Габсбурґів Чехія і Угорщина і в р. 1438. злучили ся перший раз альпейскі, ческі і угорскі краї під властию одного роду. Але ся злука тревала дуже коротко, бо Альбрехт II. скоро помер. Вправді полишив він сина, що

уродив ся по єго смерти і звідси називає ся в історії Володиславом Посмертним, але Угри супроти турецкої грози не хотіли єго признати своїм королем, а віддали престол польскому королеви, Володиславови III. з роду Ягайлонів.

Боротьба під Варною 1444. р. Папа проголосив хрестоносний похід проти Турків і тому попирав польского короля Володислава в Угорщині, бо він зобовязав ся за угорску корону піти походом на Турків. Лицарский король приступив сейчас до виконаня сеї обітниці. Зразу відніс над Турками побіду, але, коли опісля загнав ся з малою армією аж під Варну, Турки заступили єму дорогу з переважаючими силами і завдали велике пораженє в боротьбі під Варною 1444. р. Сам король загинув в ній без сліду.

Упадок Царгорода 1453. р. Тоді рішили Турки приступити до облоги Царгорода. На чолі великого турецкого війска, зложеного із 165.000 людий, станув сам султан Могаммед II. Послідний грецко-візантийский цісар, Константин XI., не найшов великого одушевленя серед Греків, які були противні унії і тому мав під своїм проводом тільки 5.000 Греків і около 2.000 чужинців, переважно Ґенуенців, що під проводом Джустиніяного поспішили з помочию. Щоби не допустити турецкої фльоти до пристани, замкнули єї Греки зелізним ланцюхом.

Настав час страшної облоги, що тревала 50 днів. Турецкі гармати засипували місто днем і ночию кулями, але залога боронила ся хоробро і сейчас направляла кождий вилім в мурі. Монахи додавали хоробрим оборонцям відваги і голосили, що Турки можуть дійти найдальше до церкви св. Софії. Там они задержать ся, бо сейчас явить ся ангел з неба і прожене Турків аж до Персиї. Та се віщованє не сповнило ся. Султан, роздратований довгою облогою, приказав перевезти суходолом 80 кораблів до пристани і заатакувати місто від суші і моря.

Надійшла рішуча хвиля. Цісар Константин XI. пішов послідний раз до церкви св. Софії, там приняв св. причастє, а відтак вирушив до боротьби. Греки і Ґенуенці бороли ся як льви, але не могли нічого вдіяти супроти переважаючих сил. Коли куля ранила Джустиніяного і єго воїни стали втікати, цісар Константин XI. кинув ся з мечем в руці в місце, де кипіла найзавзятійша січа і згинув по лицар-

Ч. 28. Могаммед II.

ски. Оден Турок відтяв єму голову і заніс султанови. Місто було 29. мая 1453. р. здобуте. Султан Могаммед II. віхав до церкви св. Софії, перемінив сї на мечет і там зложив подяку Аллахови за побіду. Від сеї хвилї засияв на церкві св. Софії на місци хреста півмісяць. Що пятниці виходить еще нинї турецкий духовник на проповідницю в колишній церкві св. Софії і промавляє до народу, вививаючи голим мечем на памятку тої хвилї, коли Царгород попав в руки Турків.

Значінє упадку Царгорода. З упадком Царгорода впала східно-римска держава, що так довго ставила опір ріжним народам. Сей упадок відчули найбільше Русини. Від часу охрещеня Руси були живі зносини Руси з Візантиєю і звідтам черпала Русь свою культуру. З р. 1453. загасло велике огнище культури.

Неменше відчули сей упадок краї нинїшної австрийско-угорскої держави. Турки не вдоволили ся дотеперішними підбоями, але стали думати про опанованє Угорщини і самого Відня. Спільна небезпека, що загрозила угорским, ческим і альпейским краям від Турків, була головною причиною, що ті краї тїсно зблизили ся до себе і для власної оборони получили ся під пановане Габсбурґів.

---

26. Матвій Корвін.
Ягайлони на ческім і угорскім престолї.

Іван Гунїяді. Вже три роки по здобутю Царгорода приступили Турки до облоги Білгорода, що був ключем до Угорщини. Одначе завдяки монахови Іванови Капістранови, що на ослї переїзджав краї і взивав християн до боротьби, місто боронило ся так довго, аж надійшов з війском Іван Гунїяді, семигородский воєвода і відпер Турків.

Матвій Корвін угорским королем. Ізза сеї побіди імя Гунїядого стало славне; Мадяри вибрали королем єго сина Матвія Корвіна в надії, що він оборонить край перед Тур-

ками. В своїх надіях не завели ся. Вправді новий король мав тоді 15 літ, але був вельми хоробрий. Він став пострахом Турків до того степеня, що они не відважили ся за єго панованя нападати на Угорщину. Всї думали, що Матвій зломить силу Турків на балканьскім півострові. Але він вдоволив ся тим, що їх відпер від границь Угорщини, а сам загадав здобути для себе Чехію, Австрию, а навіть мріяв про цїсарску корону.

Боротьба Матвія з Юриєм з Подєбраду. В імени малолїтного Володислава Посмертного правив в Чехії Юрий з Подєбраду, що відтак по смерти Володислава став королем. Він був приклонником Гуса і тому папа рішив не допустити до того, щоби єретик засїдав на престолї. Коли Юрий не зголосив ся в означенім реченци до Риму, папа кинув на него клятву, а єго підданих увільнив від присяги вірности.

З сего скористав Матвій Корвін і зачав з Юриєм боротьбу. Моравія, Шлеск і Лужичі признали єго королем. Матвій вдер ся зі своїм війском до Чехії. Тодї Юрий заключив з польским королем Казимиром IV., угоду, силою котрої мав Казимир єму помагати, а зате Чехи мали по смерти Юрия вибрати королем сина Казимира IV. Через сей союз скріпив Юрий своє становище і рішив тепер жваво покінчити боротьбу з Матвієм. Тимчасом в Угорщинї проявилось невдоволенє з причини довгої війни і Матвій хотїв помирити ся з ческим королем. Але Юрий був так певний побіди, що написав до него письмо такого змісту: „Коли угорский король пив з нами ческе пиво, хочемо і ми з Божою помочию напити ся угорского вина“.

Володислав з роду Ягайлонів королем Чех. Юрий не виконав своєї погрози, що перенесе війну до Угорщини, бо незадовго помер на удар серця. Чехи вибрали королем сина Казимира IV., Володислава. Таким способом засїли Ягайгони на ческім престолї. Тодїшний цїсар, Фридрих III., потвердив вибір Володислава на ческого короля. Матвій по довгій боротьбі заключив з Володиславом угоду, на основі котрої оба противники мали носити титул ческого короля, а Моравія, Шлеск і Лужичі мали належати до Матвія. На случай єго смерти міг Володислав або єго наслїдники викупити ті краї за 400.000 дукатів.

Боротьба Матвія з Фридрихом III. Матвій звернув ся опісля проти цісаря Фридриха II. з тої причини, що він признав Володислава ческим королем. Угорске війско заняло Відень і там перенїс Матвій свою столицю. Всї заходи Фридриха III., щоби відобрати Відень, були безуспішні; цісар був безсильний супротив угорского короля.

Внутрішна діяльність Матвія. Матвій був не лишень добрим войовником, але дбав рівнож про внутрішні справи своєї держави. Від всїх підданих, головно від можних панів, вимагав, щоби шанували закони і після них поступали, а винуватих строго карав. Також цінив науку і старав ся розширити просьвіту в своїх краях, передовсїм защіпити нову наукову течію т. зв. гуманїзм.

Гуманїзм. Довгий час ґерманьскі, романьскі і словяньскі народи займали ся переважно релїґійними справами і найбільше звертали увагу на все те, що мало звязь з релїґією. Наука богословія стояла тодї найвисше. Аж доперва згодом стали учені займати ся природою і людскими справами, „humana“ і тому стали називати „гуманїзмом“ сю нову наукову течію, яка мала свій осїдок головно в Італії. Люди стали розчитувати ся глибше в творах грецких і римских писателїв, наслїдувати латиньску клясичну мову і збирали пристрасно рукописи старинних авторів, твори грецкої і римскої штуки. В Італії повстали тодї в XV. ст. великі бібліотеки, між якими перше місце займає ватиканьска. З часом став гуманїзм розширяти ся з Італії по цїлій Европі. До єго розширеня причинив ся найбільше винахід друку.

Винахід друку. Аж до XV. ст. книжки були дуже дорогі, так що одна біблїя коштувала до 300 корон. Кілька книжок вважалось великим майном. Причина такої дорожнечі була та, що в тих часах треба було кожду книжку переписати. Уживали до того дорогоцїнного материялу, іменно перґаміну. Вправдї пізнїйше занесли Араби до Европи папір, вироблюваний Китайцями з бавовни, а від XIV. ст. з льну, але все таки книжки були ще дорогі і лишень богатші люди мали спромогу вчити ся з книжок. Просте населенє учило ся переважно з того, що сказав єму сьвященик. Тому штука читаня і писаня була дуже рідка.

З часом стали вирізувати на деревляних табличках образ сьвятого і коротку молитву, намазували сю табличку фарбою і відбивали більше число примірників, бо люди купували їх дуже радо.

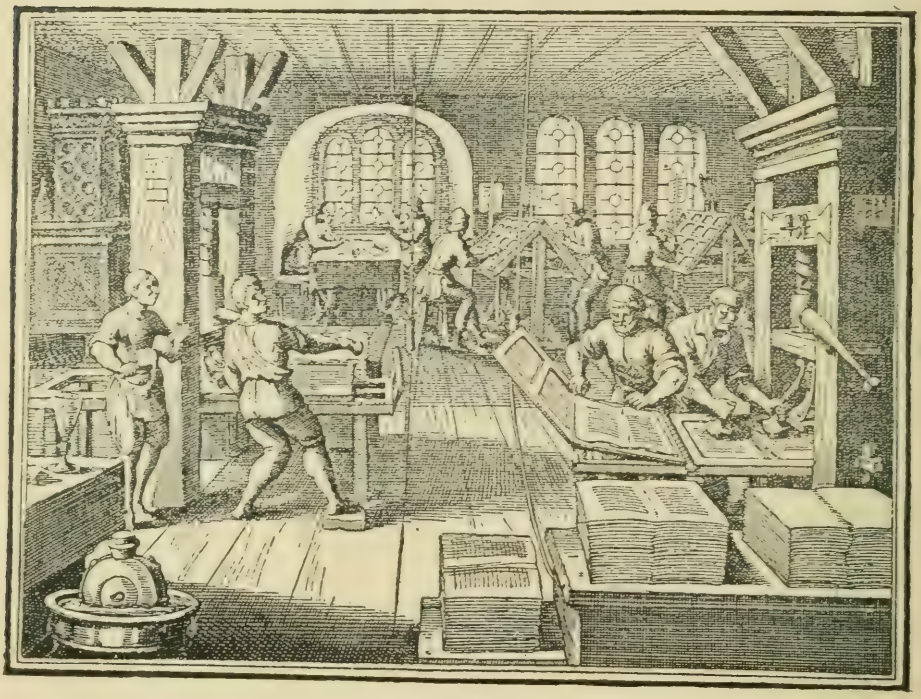

Ч. 29. Друкарня.

Був се перший крок до винайденя друку. В той спосіб можна було відбивати цілі книжки. Одначе одно було тут невигідне, що треба було творити тільки табличок, кілько було сторін книжки. Що йно оден міщанин з Моґунциї, Іван Ґутенберґ, впав на думку, щоби вирізувати поодинокі черенки і їх опісля складати. Одних і тих самих черенок можна було уживати частійше. Через те друк став дешевий. Золотник Фуст дав Іванови Ґутенберґови гроші на заснованє друкарні в Моґунциї. Черенки були з початку деревяні. Тому, що вони часто ломили ся, став Ґутенберґ виливати їх з зелїза. В половині XV. ст. вийшла перша друкована книжка, латиньска біблія, яка викликала в Европі велике вражінє. Винахід друку держали спершу в тайні.

Доперва в часї одної війни розбігли ся робітники друкарнї із Моґунциї і рознесли штуку друкарску по цїлій Европі.

Коли Іван Ґутенберґ не міг на означений час віддати гроший, забрав єму Фуст друкарню; сам розбогатїв, а великий винаходець помер в нуждї, всїми забутий. Доперва в теперішних часах, коли завдяки винаходови Ґутенберґа подешевіли книжки і просьвіта стала розширяти ся між найнизшими верствами, згадали про него і нинї в богато містах Нїмеччини поставили єму памятники.

Заходи Матвія коло піднесеня просьвіти. Через винахід друку заходи Матвія коло піднесеня просьвіти були тривкійші. За єго панованя повстала в Будї друкарня, з якої вийшла перша книжка „Chronica Hungarorum“. Рівнож він утворив в Угорщинї велику бібліотеку, зложену з 55.000 томів. Сей король так запопадливо збирав книжки, що купував їх в Царгородї, Малій Азиї, Грециї і Італії. На жаль єго наслїдники не вміли шанувати придбаних скарбів науки, затратили дорогоцїнні книжки. Опісля найбільше понищили їх Турки.

Ягайлони в Угорщинї. Угорщина була за панованя Матвія сильна, богата і просьвічена. Одначе сейчас по єго смерти захитало ся становище Угорщини. Максиміліян, син Фридриха III., прогнав Мадярів із Відня.

Наслїдником Матвія став Володислав, ческий король, чоловік дуже слабої волї, що на все згоджував ся і говорив „bene“, так що називали єго „rex bene“. Під єго панованєм дійшли до великого значіня можні пани, що наложили на селян панщину і завели підданьство. Не лїпше було і за панованя єго сина Людвіка. Сей молодик не вмів держати панів в послусї. Турки, що дрожали перед Матвієм, стали знова нападати на Угорщину.

Матвій в народних переказах. Не дивота, що народ, гноблений панами і загрожений Турками, згадував часто про колишні часи панованя Матвія і прославив єго імя в своїх піснях.

Словіньскі піснї представляють, що Матвій не помер, але сидить на однїй горі при зелїзнім столї. Все о півночи підносить ся зі стола, щоби виострити свій меч. І надійде час, що борода єго виросте так велика, що тричі окружить весь стіл. Тодї повстане Матвій зі своєю дружиною і прожене далеко Турків.

Короткий зміст.

Майже рівночасно вимерли пануючі роди в трох державах, що находили ся на просторі нинішної австрийско-угорскої монархії і настали нові династиї.

В Австриї вимерли Бабенберґи 1246. р., а по хвилевій овладі тих країв Оттокаром II. надав цісар Рудольф з Габсбурґа ті краї своїм синам 1282. р. і від того року стали панувати в Австриї Габсбурґи.

В Угорщині вимер рід Арпадів 1301. р. і заходами папи дістав угорску корону андеґавеньский рід, що володів в полудневій Італії.

В Чехії вимерли Перемишліди 1306. р. і ся держава дістала ся Люксембурґам.

Всї ті нові династиї дбають переважно про внутрішні відносини і завдяки їх праці двигає ся добробут і просьвіта, а до найбільшого значіня доходять міста.

З тих нових родів вимерла найскорше династия андеґавеньска на Людвіку В. Через подруже Жигмонта з Мариєю, донькою Людвіка, сполучили Люксембурґи Чехію і Угорщину. Жигмонт полишив тільки доньку Єлисавету. З нею оженив ся Альбрехт V. з роду Габсбурґів, як цісар Альбрехт II. і получив у своїх руках 1438. р. Австрию, Чехію і Угорщину, отже утворив нинішну австрийску державу. Але та злука тревала коротко. Чехію і Угорщину дістають часово народні королї, Юрий з Подєбраду і Матвій Корвін, відтак Ягайлони, а доперва опісля перейшли ті краї під пановане Габсбурґів.

---

27. Васко де Ґама. — Христоф Колюмб.

а) Відкритє морскої дороги до східних Індий.

Мореплавство в середних віках. Довго не осьмілювали ся люди запускати на отверте море. Нічого в тім дивного. Моряки правили ся виключно після сонця і полярної зьвізди, що могли їм ставати в пригоді тільки в часї погоди. Коли чорні хмари повисли на небі, моряки були безрадні і не знали, в котру сторону плисти. Тому довгий час пла-

вали люди лишень по морях замкнених сушею, як Середземнім або Балтийскім, а натомісць не запускали ся на Атлянтийский океан.

Перекази про Атлянтийский океан. Атлянтийский океан викликував у моряків великий ляк. Они вірили, що сей океан обіймає своїми могучими раменами весь сьвіт і що єго безмежним просторам нема кінця. Хто пустив би ся на єго води, не вернув би ніколи домів. Навіть здовж побережа Африки не сьміли довший час плавати. Тому, що в Африці находить ся велика пустиня Сагара, думали хибно, що вода океану в околицях рівника є так горяча, що кипить як в горшку і кораблї запалили би ся від лучів сонця. В своїй уяві представляли собі, що там жиють великаньскі потвори, що підпливають під корабель і підкидають єго в гору. Одначе хоч грізним видавав ся людям сей океан, все таки манив їх до себе з невидимою силою. Після вірувань рай находив ся на середині океану. Хто би там доплив, найшов би вічне щастє.

Винахід компасу. Доперва коли винайдено компас, стали люди запускати ся сьмілїйше на океан і видирати єму єго тайни.

Прикмети маґнетичної стрілки, що звертає ся одним кінцем все на північ, були звісні найскорше Китайцям. Від них навчили ся уживати єї Араби і послугували ся нею в часї своїх подорожий по пустинї. Доперва від Арабів пізнали Европейцї свійства сеї стрілки і після переказу Флявіо Джоя, родом Італїєць, приноровив єї в XIV. ст. до практичної цїли. Він винайшов компас, що став від сего часу нерозлучним провідником моряків і уможливив їм плавбу по безмежних океанах.

Кулистість землї. З часом розвіяла наука хибні переконаня про безмежність Атлянтийского океану. Учені прийшли до переконаня, що наша земля є округла, а не плоска і тому Атлянтийский океан обливає з одної сторони Европу і Африку, а з другої Азию. Хто би отже відважив ся плисти по Атлянтийскім океанї все на захід від Европи, доїхав би до східного побережа Азиї.

Одначе аж потреба навязаня безпосередних торговельних зносин з Індиями, приневолила людий запускати ся на океан.

Відколи Османьскі Турки стали підбивати не лишень балканьский півостров, але також азийскі краї: як Сирию

і Єгипет, торговля зі Сходом була вельми утруднена. Тому люди стали думати, як би безпосередно дістати ся до Індий і стали шукати дороги в полуднево-східнім напрямі через оплинене Африки і в західнім напрямі через середину Атлянтийского океану.

Васко де Ґама. Почин до плавби довкруги Африки дав портуґальский королевич Генрик Моряк. З великим трудом збирав він найвідважнійших моряків і хоч народ негодував, що він вивозить людий в незвісні краї на певну смерть, висилав їх на океан. Там відкрили Портуґальці остров Мадейру і острови Асори, а відтак по смерти Генрика Моряка оплили ціле західне побереже Африки; доперва тоді переконали ся наглядно про неправдивість вісток, неначеб вода була коло рівника горяча, доплили до самого кінця полудневої Африки та назвали єго з причини пануючої бурі „бурливим“ рогом. Портуґальский король утішив ся вельми на вістку про се і назвав сей ріг рогом „Доброї надії“. Він вже був певний, що всі труди не є даремні і що тою дорогою можна дістати ся до Індий. Надії короля сповнили ся. Васко де Ґама оплив ріг Доброї надії і 1498. р. доплив до Індий, що дістали ся під власть Портуґальців.

б) Відкритє Америки.

Молодість Христофа Колюмба. В тім часі, коли Портуґальці старали ся оплисти Африку, Христоф Колюмб задумав плисти в західнім напрямі через Атлянтийский океан і туди відкрити дорогу до Індий.

Батько єго був ткачем в Ґенуї. Молодий Христоф не мав найменшої охоти до ткацкого званя, бо єго манило до себе море. Над єго побережем пересиджував дуже часто і глядів тужним оком за плаваючими кораблями. В 14. році житя вступив на службу на оден корабель і відбував богато подорожий по Середземнім морю. Щоби пізнати океан, удав ся до Портуґалії, там оженив ся і відбував часті подорожи здовж західного побережа Африки аж до Ґінейского заливу. В руки єго попало письмо одного астронома Тосканелього, який доказував, що, пливучи на захід, можна знайти дорогу до Індий. Оповіданя портуґальских

моряків упевнили єго, що докази ученого вірні. Филї океану приносили з заходу якісь незвісні великі ростини, деревяні посуди, навіть якісь тїла незвісної раси. Все те промовляло за тим, що на заходї дотикає Атлянтийский океан суші, якою була після погляду учених Азия. Не догадував ся Колюмб та тодїшні учені, що між Азиєю а Европою лежить окрема часть сьвіта. Колюмб рішив предприняти подорож. Портуґальске правительство, якому предложив він свої услуги, приказало розглянути плян Колюмба ученій комісиї, але она узнала сей плян неможливим і правительство відказало єму помочи тим більше, що було заняте відкритєм дороги довкруги Африки.

Колюмб в Еспанії. Огірчений Колюмб покинув Портуґалію і переніс ся до Еспанії. Там були тодї дві найбільші держави: Кастилія під властию Ізабеллї і Араґонія під панованєм Фердинанда. Через подруже Фердинанда з Ізабеллею получили ся з часом Кастилія і Араґонія в одну еспаньску державу.

З початку і там не повело ся Колюмбови. Доперва коли Еспанія заволодїла послїдною провінциєю Арабів, Ґранадою 1492. р. і з сеї причини настала загальна радість, королева Ізабелля вислухала просьбу Колюмба і рішила дати єму потрібні до подорожи кораблї.

Перша подорож Колюмба. Дня 3. серпня 1492. виплили з пристани Пальос три кораблї з наймоторнїйшими моряками в незвісну дорогу. По якімсь часї доплили до Канарийских островів. Там Колюмб направив свої кораблї, а відтак поплив в західнім напрямі. Вітер пособляв подорожи, але рівночасно полохав моряків небезпекою, що опісля не будуть могли вернути домів. Перед собою бачили они лишень воду і небо, тому ляк і туга за родиною огортала їх чим раз більше. Колюмб утихомирював залогу погрозами і обіцянкою великої нагороди. Доперва сьвіжі ростини, що плили по морю і птиці, що перелїтали над кораблями, додали залозї відваги і викликували надію, що незадовго появить ся суша. І дійсно 11. жовтня в ночи побачив Колюмб сьвітло, а над раном загремів оклик: „земля, земля!“ Перед очима врадованої залоги лежав прекрасний остров із архіпеляґу Багама, який Колюмб назвав Сан Сальвадор, себто остров Спасителя. По 34 дневній подорожи висїв на су-

шу перший Колюмб, убраний в адміральский одяг з мечем в одній руці, а зі стягом в другій, упав на коліна, поцілував землю і заняв єї під власть Кастилії. Крім того відкрив

Ч. 30. Колюмб спостерігає Землю з корабля.

єще остров Кубу і Гаіті. Він був сьвято переконаний, що відкрив Індиї; тому назвав сей край Індиями, а мешканців Індиянами.

Поворот Колюмба до Еспанії. Колюмб рішив повідомити еспаньске правительство про своє відкрите. Тому набрав богато ростин, зьвірят і людий та вернув до Еспанії. Вістка про відкрите дороги до Індий рознесла ся по цілім краю. Настала загальна радість, всюди витали Колюмба як побідника. Король і королева приняли єго дуже ласкаво в Барсельоні і приказали розказати про цілу подорож. Колюмб став віцекоролем нововідкритих країв та рішив незадовго уладити знова подорож.

Увязненє Колюмба. Коли на першу подорож удало ся лишень з трудом зібрати залогу, то тепер наплив людий, що бажали їхати з Колюмбом, був так великий, що треба було вибирати з великого числа добровольців. Ще три подорожи відбув Колюмб за свого житя до Нового сьвіта. Там поселив людий, приказав їм корчувати ліси і управляти рілю. Чимало було з того невдоволених, бо гадали, що без труду здобудуть золото. Коли часто повтаряли ся непорядки, Колюмб зажадав від еспаньского правительства, аби прислало судию. Судия використав невдоволенє кольоністів з правліня Колюмба, перетягнув їх на свою сторону, а Колюмба велів увязнити і вивезти до Еспанії. Закованого Колюмба привели на корабель. Капітан хотів єго розкувати, але Колюмб не позволив на се і сказав: „Нехай бачить Еспанія, який сором і кривду заподіяли мені за мої заслуги“. Еспаньске населенє обурило ся дуже, коли побачило Колюмба в оковах. Король приказав сейчас єго розкувати, дав єму 2.000 дукатів в нагороду і вислухав єго жалобу. Колюмб не міг зі зворушеня довго говорити. Але хоч король оправдав Колюмба, не хотів вже єго іменувати віцекоролем, бо бояв ся, щоби Колюмб або єго наслідники не відірвали тих богатих країв від Еспанії.

Смерть Колюмба. Люди побачили, що Колюмб стратив ласку у короля. Опустили єго всі приятелі і він забутий та огірчений до цілого сьвіта помер в Еспанії. Перед смертию просив, щоби вложили єму до гробу ті кайдани, в які єго закували. Невдячний сьвіт забув про него до тої міри, що літописець не згадав навіть про єго смерть, хоч у своїй літописи згадує про всякі дрібні події.

Назва Америки. Колюмб був до кінця житя пересьвідчений, що відкрив Індиї. Тому ще нині називають ся острови, які він відкрив, західними Індиями. Доперва італійский учений, Амеріґо Веспуччі, пізнав фльору і фавну сего краю, відмінну від індийскої і описав сей край в творі п. з. „Quattuor navigationes“. Від єго імени стали опісля називати сю окрему часть сьвіта Америкою.

Наслідки відкритя Америки. До нової части сьвіта стали переселяти ся мешканці передовсім тих европейских держав, що лежать над Атлянтийским океаном. Середущу і полудневу Америку занимали еспаньскі і портуґальскі ко-

льоністи, натомісць північну заняли Французи і Анґлійці. В Америці пізнали нові плоди, як кукурудзу, тютюн, а головно бульбу і перенесли управу тих плодів до Европи. Зате стали Европейці управляти в Америці такі ростини, яких Америка до кінця XV. ст. не мала, іменно каву, цукрову тростину і бавовну, а відтак всі наші збіжа. З початку приневолювали до праці на ріллі тамошних мешканців Індиян, але що вони до тяжкої праці не звикли і дуже скоро вимирали, стали переселювати муринів з Африки. Зачала ся торговля невільниками, яка тревала аж до XIX. ст.

Між Европою а Америкою настали живі торговельні зносини. Атлянтийский океан, що видавав ся до недавна безмежним, став тепер середземним морем і тому дійшли до найбільшого значіня міста положені на єго побережи. Рівнож тільки західно-европейскі держави поділились Америкою в слідуючий спосіб. Еспанія і Портуґалія опанували середну і полудневу часть, а північну заняли Франция і Анґлія. Доперва з р. 1783. визволились анґлійскі кольонії і утворили нинішні Сполучені Держави. З початком XIX. ст. вибороли собі свободу також еспаньскі і портуґальскі кольонії. Нині в зависимости від Европи є тільки Канада в північній Америці і в полудневій Ґваяна.

---

28. Максиміліян I.

Вже цісар Фридрих III. прочував, що рід Габсбурґів займе першорядне становище в Европі. Він мав звичай писати букви a e i o u, що мало означати „Austriae est imperare orbi universo". Єго задушевні бажаня, щоби запевнити родови Габсбурґів пановане над сьвітом, сповнив єго син, Максиміліян.

Максиміліян любимцем народу. Рідко коли можна найти в історії володаря, котрий би мав більшу любов у народу, як Максиміліян. Одного разу вибухла ворохобня в Відни. Цісар Фридрих III. замкнув ся в замку, а ворохобники стали єго облягати. Облога тревала довго і в замку

настав голод. Несподівано довідали ся повстанці, що в замку находить ся також малолітний син цісаря, Максиміліян. Тоді самі післали поживу для него, як для „молодої вітки австрийскої“.

Ч. 31. Максиміліян.

Максиміліян I. „послідний лицар“. В місті Вормациї відбували ся одного разу турнії. Француский лицар великаньского росту визивав німецких лицарів до боротьби. Хоч повтаряв кілька разів свій зазив, ніхто не хотів з ним змірити ся. Несподівано виїхав на арену якийсь незнакомий їздець в срібній збруї з начілком, спущенім на лице і по завзятій боротьбі поборов Француза, що так дуже чва-

нив ся своєю силою і повалив єго на землю. Велика радість огорнула всіх, коли несподівано підняв побідник свій начілок, а видці пізнали в нім цісарского сина, Максиміліяна. Задля єго великої хоробрости назвали єго „послідним лицарем“. Максиміліян любив дуже лови. Одного разу гонив за козицею так завзято, що сам не спостеріг, як загнав ся на високу скалу коло Інсбрука, звану „стіною св. Мартина“, під котрою находила ся страшна пропасть. Оден хибний крок грозив смертию. Сьмілий лозець мусів на однім місци пересидіти два дни. Доохресне населенє бачило свого цісаря в тій великій небезпеці, але не могло єму помочи. Цісареви грозила голодова смерть і тому сьвященик благословив єго з долини на дорогу вічности. Що йно по двох днях найшли ся два відважні верховинці - після переказу ангели , що вийшли на недоступну скалу і шнурами витягнули цісаря понад бездонною пропастию.

Цісар а міщаньство. Зі своїми підданими входив Максиміліян часто в зносини, перебував в їх товаристві і не дивив ся на се, з якого хто стану походить. Тому міщани дуже єго любили і вживали нераз ріжних способів, щоби задержати єго довше у себе. Коли раз прибув до Норимберґу, радні сховали єму чоботи і остроги та приневолили до довшого побуту в їх місті.

Заслуги Максиміліяна для Німеччини. Коли Максиміліян став цісарем, уважав своїм першим обовязком завести в Німеччині лад. Відносини були тоді невиносимі. Що дня повтаряли ся боротьби, бійки, розбої, віджило знова право пястука. Максиміліян скликав сойм до Вормациї і тут установив найвисший трибунал судовий. Всі спірні справи мав залагоджувати сей суд, а нікому не вільно було вимірювати собі самому справедливість. В тій цїли поділено Німеччину на 10 округів, на чолї котрих стояли старости. Їх обовязком було приневолити засудженого, аби приняв видане рішенє.

Як винайшли порох, стратило лицарство своє значінє. Головну ролю стали відгравати піхотинці. Всюди заводили тоді постійні війска, тому й Максиміліян розпорядив, щоби на 100 мешканців оден служив в війску. Тих жовнірів назвали ляндскнехтами. Для оживленя руху завів цісар почту між Віднем а Брукселею. Много потрудив ся Макси-

міліян коло розширеня просьвіти. Він попирав учених і артистів, спровадив знаменитих учителів на університет у Відни і приказав списувати старо-ґерманьскі пісні.

Максиміліян основателем могучости Габсбурґів. Найбільші заслуги має Максиміліян для свого роду, що завдяки щасливим подружам став наймогутнійший в цілій Европі. Сам оженив ся з Мариєю, дочкою Карла Сьмілого і дістав як віно Нідерлянди. Єго син, Филип Красний, одружив ся з Іванною, дочкою Фердинанда араґоньского і Ізабеллї кастилійскої. Вправді незадовго Филип помер, а жінка єго попала в божевілє, але їх син Карло дістав цілу Еспанію з американьскими кольоніями і полудневою Італією. На віденьскім конґресі 1515. р. подружили ся другий внук Максиміліяна, Фердинанд і єго сестра з дітьми Володислава, угорского і ческого короля, Людвіком і Анною. Коли Людвік згинув в боротьбі під Могачем 1526. р., Чехія і Угорщина перейшли під пановане Фердинанда.

В той спосіб завдяки зручности Максиміліяна дістали Габсбурґи в короткім часі так великі простори, що в їх державі не заходило сонце. Ті безмежні простори — краї заняли они не мечем, але щасливими подружами. Тому стали від того часу говорити: „Bella gerant alii, tu felix Austria nube!“

29. Мартин Лютер. — Іван Кальвін.

Молодість Лютра. В маленькім саскім місточку Айслебен уродив ся в хаті убогого пірняка Мартин Лютер, якому судилось заняти визначне місце в історії. Батько старав ся дати синови образоване і післав єго до школи в місті Маґдебурґу. Там серед голоду і холоду кінчив Лютер школи. З горшком у руці, а з пісенькою на устах перебігав молодий школяр улиці міста і діставав від добрих людий поживу. Коли покінчив низші школи, записав ся на університет і, вволяючи волю батька, студиював право.

Одного разу переходив з товаришем через ліс. Настала велика буря, ударив грім і вбив товариша. Мартин Лютер

був до глубини потрясений несподіваною смертию свого товариша і від тої хвилї рішив посьвятити ся Богу за чудесне спасенє від смерти. В тій цїли вступив до монастира і там із всею точностию виконував обовязки монаха. Час

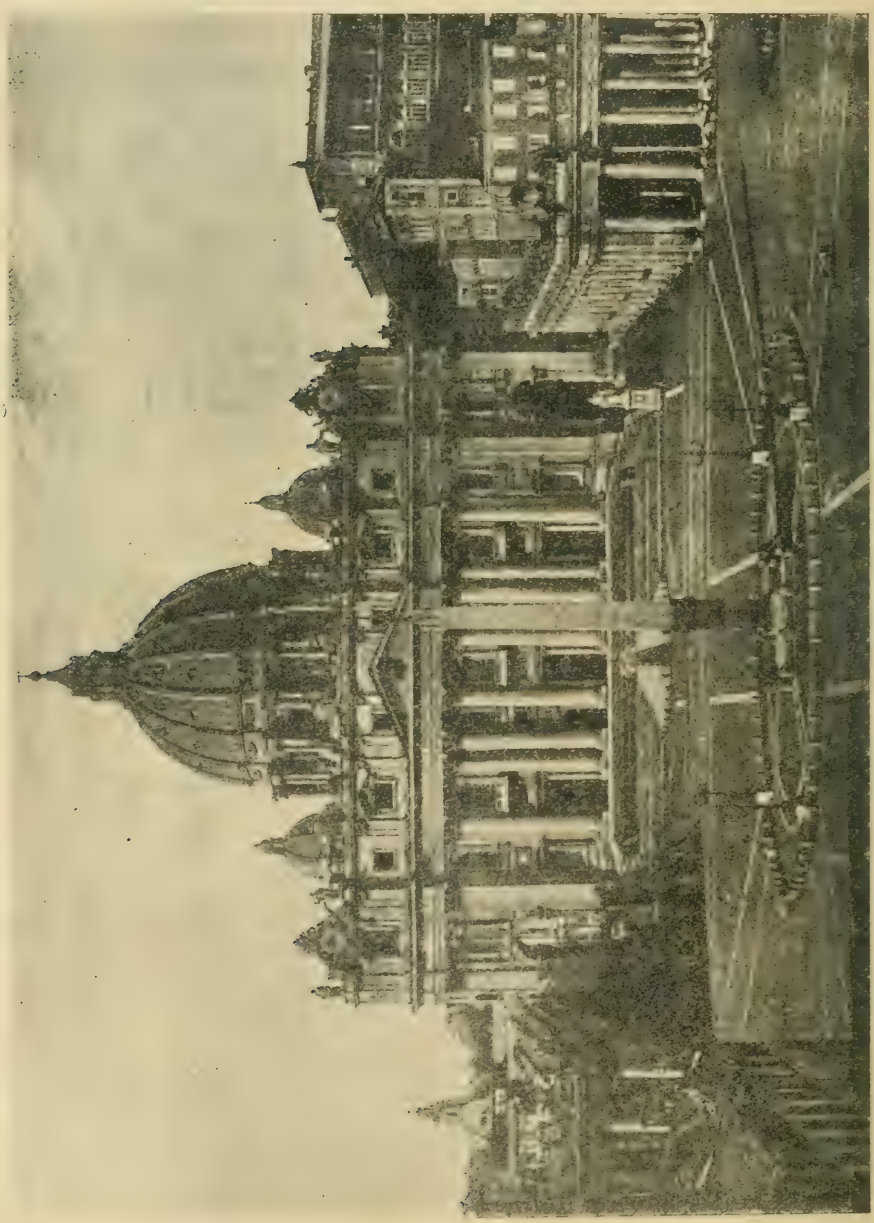

Ч. 32. Зовнїшний вид церкви св. Петра в Римі.

переводив на молитві і постах та вглублював ся в богословскі науки. З часом здобув собі славу ученого богослова і доброго проповідника. Сам саский князь покликав его на професора університету в Віттенберзї.

Церков св. Петра в Римі. Перший виступ Лютра проти католицкої церкви лучить ся з будовою церкви св. Петра. Вже в XV. ст. приступили папи до будови величавої церкви св. Петра в Римі. Перед самою церквою находить ся велика площа, окружена цілим рядом колюмн, що замикають єї в виді великого півколеса. На середині тої площі взносить ся великий обеліск, привезений з Єгипту, заосмотрений в горі хрестом. Довгі, широкі сходи ведуть до церкви. На перший вид бачимо в тій церкві колюмни і півколюмни, що піддержують цілу будову. На середині церкви взносить ся велика копула, закінчена хрестом. Ся церков належить до найбільших в сьвіті. Будівничі в тих часах брали взорець з старинних грецких і римских будівель і тому сей новий стиль, в якім стали будувати не лишень церкви, але й сьвітскі будинки, назвали по французки „ренесансом“, с. є. відродинами старинної штуки.

Лютер виступає проти науки о відпустах. Кошти будови тої церкви були дуже великі так, що будова поступала пиняво. Щоби скорше покінчити сю будову, оголосив папа Лев X. відпущенє дочасної кари за гріхи тим людям, що по сповіди і св. причастю дадуть якусь лепту на повисшу ціль. Монахи розійшли ся по цілій Европі, щоби голосити сей відпуст і збирати гроші. Серед народу розповсюднилось ложне переконанє, що за гроші можна дістати відпущенє гріхів. Оден монах прибув в околиці Віттенберґи і став голосити відпуст та збирати гроші, Мартин Лютер вважав се надужитєм і прибив 1517. р. на дверах віттенберскої каплиці письмо, в якім виступав проти науки католицкої церкви о відпустах, а всїх противників візвав на розговір.

Лютер зриває з католицкою церквою. По сім виступі Лютра зачали ся численні диспути. В часї одної з них в Липску, висказав Лютер гадку, що в справах віри можуть помиляти ся і папа і вселеньский собор. Таким робом не признавав ніякого зверхника в церкві, став єретиком. Папа візвав Лютра, щоби в протягу двох місяців ставив ся в Римі. Але Лютер не послухав сего зазиву, що більше

в приязі товпи народа спалив папску булю на кострі за мурами міста Віттенберґи, а сам проголосив нову науку.

Ч. 33. Мартин Лютер.

Наука Лютра. Після Лютра підставою віри є сьвяте Письмо, котре кождий християнин повинен читати і так собі толкувати, як уважає за відповідне. В тій цїли Лютер перевів сьвяте Письмо на німецку мову і став через той перевід творцем лїтературної німецкої мови. Рівнож в богослуженю впровадив німецку мову на місце латиньскої. Підчас богослуженя сьпіває цїлий народ побожні німецкі пісні; чимало з них уложив сам Лютер. Причастє завів під

двома видами хліба і вина. Сю нову віру стали називати лютерскою від єї творця Лютра.

Єго наука здобула собі много приклонників не тільки в Німеччині, але також поза єї межами, головно в скандинавских краях. Сам Лютер не зазнав спокою до кінця житя. Єго душу непокоїла вічно гадка, чи діло єго походить від Бога і в тім несупокою закінчив житє.

Іван Кальвін і єго наука. Рівночасно з виступом Лютра стали забирати голос в справах віри також инші люди і ви-

Ч. 34. Іван Кальвін.

ступати з ріжними науками. Серед них займає перше місце Іван Кальвін. Він походив з Франциї. Під впливом батька записав ся з початку на правничий виділ, але мав наклін до духовного стану. Головно під впливом творів Лютра заняв ся Кальвін релігійними питанями, а відтак оголосив нову науку. Підставою віри уважав рівнож сьвяте Письмо, але від Лютра ріжнив ся наукою, що судьба кождого чоловіка є з гори визначена.

Тому, що францускі королї виступали проти єго науки, переніс ся Кальвін до Швайцариї і уладив кальвіньску церков в Женеві. Мешканцям зборонив всяких забав, непослушних карав суворо, а молодіж виховував в школах в дусї своєї науки.

Релігійний роздор, спричинений виступленєм Лютра і Кальвіна, захопив на якийсь час також краї, що належали до Габсбурґів. Ті, що тодї покинули католицку церков, назвали єго реформациєю. Говорили они іменно, що церков відступила від приписів св. Письма і що они мусять єї зреформувати, с. є. привернути до первісного стану і направити.

30. Карло V.

Молодість і вдача Карла V. Внук Максиміліяна Карло V., був вже від ранної молодости дуже хирний. Худощавий, слабував він дуже часто, так що не віщували єму довгого житя. До ослабленя здоровля причинили ся великі родинні нещастя. Батько єго, Филип Красний, помер дуже вчасно, коли Карло мав ледви 6 літ. Матір Іванну так дуже вразила смерть мужа, що збожеволїла і в непритомнім станї пережила кількадесять літ. Нічого дивного, що тяжкий сум наляг на серце Карла V. від ранної молодости. Лице єго було все поважне і ніхто не бачив усьміху на єго устах.

Поділ габсбурских посїлостий. Такого то володаря вибрали цїсарем німецкі електори по смерти Максиміліяна. Крім цїсарскої корони мав Карло ще великі простори: Ні-

дерлянди, Еспанію з полудневою Італією і американьскими кольоніями та альпейскі краї. Справедливо говорили, що в єго державі не заходить сонце.

Тому, що заряд так численних країв був вельми тяжкий, віддав Карло V. 1522. р. альпейскі краї свому молод-

Ч. 35. Карло V.

шому братови Фердинандови, що незадовго заняв 1526. р. Чехію і Угорщину. Для себе лишив Карло V. цісарску корону, Еспанію з полудневою Італією і американьскими кольоніями, надто Нідерлянди. В той спосіб поділив ся рід Габсбурґів на дві галузи: старшу еспаньску, що виводила початок від Карла V. і молодшу австрийску від Фердинанда.

Війни Карла V. на заході. Карло V. зачав з Франциєю війну, яка опісля тревала довгі віки між Габсбурґами а францускими королями. Боротьба вела ся о Бурґундию, що колись була злучена з Нідерляндами і о північну Італію, яка недавно тому дістала ся під пановане Франциї, а колись підлягала цісарям. В Франциї правив тоді лицарский король, Франц I., що особисто вів своє війско до боротьби. Рівнож Карло V. брав живу участь в війні. Коли перед боротьбою надягав на себе панцир, дрожав зі страху, але в часі боротьби був незвичайно відважний і рішучий до тої міри, що не перестав воювати, доки не побив зовсім противника.

В боротьбі під Павією дістав ся король Франц I. в полон. Перевезли єго до Мадрита. Він зрік ся Медиоляну і Бурґундиї за випущенє на волю. Ледви однак перейшов Піренеї, зачав наново війну, котра по довгім часі закінчила ся тим, що Франц I. задержав Бурґундию, а зрік ся лишень Медиоляну.

В тих часах плавба по Середземнім морю була дуже небезпечна, бо численні морскі розбишаки, що мали свої криївки в Тунісі і Альжириї, нападали на еспаньске побереже і захоплювали купецкі кораблї. Доперва Карло V. значно втихомирив се море і виправивши ся походом на Туніс, увільнив тисячі християн з неволї.

Вормацкий сойм 1521. р. Через ті війни не міг Карло V. заняти ся рішучо справою Лютра. В самих початках свого пановання скликав він сойм до Вормациї 1521. р., на котрий прибув також Лютер. Коли станув перед цісарем і князями, сторопів дуже і став дрожати. Карло V. сказав тоді погірдливо про него: „Сей монах не зробив би мене єретиком“. Одначе на другий день набрав Лютер відваги і заявив сьміло, що не відкличе своєї науки, хиба що докажуть єму єї неправдивість на підставі сьвятого Письма. Свою мову закінчив словами: „Тут стою; інакше не можу; так менї Боже допоможи! Амінь!“. Тоді кинув Карло V. на него

баніцию, а письма єго велїв знищити. Лютрови грозила певна смерть, бо кождий міг єго безкарно вбити. Спас єго саский електор. Він вислав трох лицарів, що напали на Лютра і завезли на замок Вартбурґ, де перебраний Лютер хоронив ся доти, доки Карло V. не опустив Німеччини, щоби воювати з Франциєю.

Шмалькальдский союз. Лютер голосив всюди, що духовеньство повинно бути убоге, а догляд над церквою має в поодиноких краях князь. З сеї науки Лютра рішили скористати князї, загарбували церковні посїлости і побільшали свою власть. Тому побіч саского електора станули по стороні Лютра також инші князї і попирали єго науку. На жаданє Карла V. зібрав ся сойм в Спірі 1529. р. і більша часть князїв рішила привернути постанову вормацкого сойму, якою цїсар заборонив розширяти і попирати науку Лютра. Але князї, приклонні Лютрови, внесли проти сеї постанови протест. Звідси стали називати всїх приклонників нової науки протестантами. Коли Карло V. вернув до Німеччини, протестанти предложили єму на соймі в Авґсбурґу до затвердженя засади своєї віри. Вправдї Карло V. не затвердив тодї сего „авґсбурского віроісповіданя“, але оно є по нинї підставою віри приклонників науки Лютра. На тім соймі зажадав Карло V., щоби князї звернули забрані церковні посїлости. Але протестантскі князї оперли ся сему жаданю. Они заключили союз в Шмалькальден, де зобовязали ся взаїмно давати собі поміч, наколиб цїсар напав на одного з них.

Боротьба Карла V. з шмалькальдским союзом. Коли Карло V. закінчив всї війни, на заходї з Франциєю, а на сходї з Турками, рішив розбити шмалькальдский союз. Протестантскі князї приготовили ся скорше до боротьби і станули на лївім березї Дунаю. Цїсар числив на поміч австрийских і ческих війск. Коли та надія завела, бо мешканцї Чехії і австрийских країв не хотїли йти проти протестантів і відмовили помочи, мусїв Карло V. стягати війска аж з Еспанії і Італії. Протестанти не відважили ся перші зачинати битви і ждали нападу зі сторони цїсаря. Ся проволока їх погубила. Цїсар згромадив війска подостатком і позискав саского князя Маврикія, який був протестантом, обіцянкою, що дасть єму гідність електора. Коли цїсарскі вій-

ска перейшли Дунай, Маврикій напав на Саксонію. На вістку про напад Маврикія, опустив саский електор союзників, щоби спасати свою державу. Тоді инші князі пішли за єго приміром. Цісар побідив легко розсіяних противників, а проводирів союза дістав у свої руки.

Поміч Франциї. Побіда Карла V. над шмалькальдским союзом скріпила незвичайно єго становище в Німеччині і налякала князів. Видячи, що не зможуть оборонити ся перед цісарем власними силами, заключили они потайком договір з француским королем і віддали єму за поміч три німецкі міста: Мец, Туль і Верден. Карло V. перебував тоді, тяжко хорий, в Інсбруку. Вістка про зраду князів спала на него ненадійно. Щоби не попасти в їх руки, утік в лектиці до Каринтиї і велів свому братови Фердинандови порозуміти ся з протестантскими князями. Так при кінци свого житя побачив Карло V., що не здужає здавити протестантского руху. До того стратив часть німецкої землі на користь Франциї. Ще пробував відібрати Мец з рук ворогів, але заходи єго були безуспішні.

Абдикация Карла V. 1555. р. Сі невдачи підорвали єго слабе здоровлє. Тому зрік ся цісарскої корони на користь свого брата Фердинанда, якого німецкі електори вибрали цісарем. Свої родинні посілости: Еспанію, Нідерлянди і Італію та американьскі кольонії віддав свому синови, Филипови II.

Коли попращав ся з станами і йшов до своєї кімнати, взяв з рук слуги сьвічку і сказав: „Ти служив мені довго і вірно, нехай і я тобі раз послужу“. Та не був се одинокий случай в єго житю, яким виявляв ярко своє признанє для вірности. Він цінив також учених і артистів. Як цісар покликав на свій двір знаменитого маляря з Венециї, Тицияна. В робітні впала одного разу кисть маляреви. Цісар підніс єї скоро; до здивованого окруженя сказав: „Тициян варт сего, щоби сам цісар послужив єму“.

Послідні літа свого житя перевів в Еспанії; тут винаняв хату побіч монастира в Юсте на захід від Мадрита і займав ся огородництвом і направою годинників, що в тих часах були новостию. Одного разу не міг наставити двох годинників, щоби йшли правильно. Тоді сказав до себе: „Який я був нерозумний! Не вмію погодити двох годинників, а хотів присилувати так много народів, аби визнавали одну релігію“.

На смерть приготовляв ся старанно. Оповідають, що при кінци житя велів відправити похоронний обряд за свою душу. Церков покрили чорним сукном, на середині поставили катафальк, сьвященики стали сьпівати похоронні пісні. Сей похоронний обряд так дуже зворушив цісаря, що в кілька днів опісля помер.

---

31. Фердинанд I. — Николай Зрінї.

Вдача Фердинанда I. В противеньстві до Карла V. був єго брат Фердинанд I. веселої вдачі і мав погідне лице. Любував ся в розкішнім житю, був дуже меткий. Скоро загорів ся гнївом, але також дуже скоро забував обиди і часто прощав кари. До католицкої віри був дуже привязаний, але не переслїдував приклонників науки Лютра, так, що на дворі єго перебували тихцем протестанти. Вже 1522. р. дістав від свого брата, Карла V., австрийскі краї. Незадовго лучила ся єму нагода побільшити значно свої посїлости.

Боротьба під Могачем 1526. р. Турки, підбивши балканьский півостров, занехали на якийсь час пляну заволодїти Угорщиною. За той час здобули побереже Чорного моря і приневолили кримского хана признати їх зверхність. Напади Турків на Угорщину зачали ся доперва в XVI. ст., коли султаном став Солїман Величавий. Писателї ставлять єго висше від Константина В. і називають мудрійшим від Соломона. Сей султан помістив на гробницї свого батька, Селїма, ось таку напись: „Тут лежить Селїм, пострах сьвіта; одначе тут спочиває лишень єго тїло, а серце находить ся ще в боротьбі“. Отже цїлию свого житя поклав Солїман війну. По здобутю Білгорода вирушив він на Угорщину, де панував тодї молоденький король Людвік. Після звичаю післав Людвік до всїх комітатів кровавий меч, щоби всї угорскі війска готовили ся на війну. Одначе богато вельмож, між ними семигородский воєвода, Іван Заполія, відмовили помочи; угорске війско збирало ся поволи. Крім того Угри нехтували турецким війском і були переконані, що християни-артилєристи, що були в турецкім війску, звернуть ся

в часї боротьби проти Турків. Людвік вирушив з малим війском під Могач. Там окружила єго велика турецка армія і віднесла повну побіду. Тисячі Угрів пали на побоєвищи, сам король спас ся утечию. В часї утечі впав єго кінь, скинув їздця в багно і він утопив ся. Доохресні мешканцї похоронили короля. Свою побіду зазначили Турки в страшний спосіб: около 4.000 полонених убили, а 2.000 голов встромили на списи перед шатром султана.

Фердинанд I. основателем нинїшної австрийско-угорскої держави. Людвік не лишив дїтий, тільки сестру Анну, що була замужна за Фердинандом I. Тому Чехія і Угорщина перейшли під пановане Габсбурґів 1526. р. і від того року є ті, перше окремі держави, получені в одну державу під панованєм одного роду. Чехи вибрали одноголосно Фердинанда своїм королем, але не так легко прийшло Габсбурґам заняти Угорщину.

Боротьба о Угорщину. Одна часть угорских вельмож вибрала королем угорского маґната, Івана Заполїю і тому зачала ся боротьба о угорску корону. Фердинанд був сильнїйший, єго війска побили Заполїю і заняли Буду. Фердинанд вінчав ся королем. Тодї Заполїя обіцяв піддати ся султанови і просив єго о поміч. Турки мали таке право, що всї землї, яких діткнули ся копита султаньского коня, або де він переночував, належали до Турків. Тому від боротьби під Могачем уважали Угорщину своєю власностию і рішили дати поміч Заполїї, а при тій нагодї опанувати Угорщину, а також Відень.

Перша облога Відня 1529. р. Велика турецка армія рушила на Відень. Під Могачем явив ся Заполїя і признав зверхність султана. Фердинанд I. заходив ся коло зібраня війска, але зі своїми малими силами не відважив ся здержати Турків від походу на Відень. Під мурами старинної столицї явила ся 1529. р. велика сила турецкого війска і стала острілювати місто з гармат. Соліман візвав залогу до здачі, бо в противнім случаю „загостить в Відни в протягу трох днїв і нікого не пощадить“. Начальник віденьскої залоги відповів: „Султан може до нас прибути в гостину; радо приймемо єго канонами і списами“. І дійсно боронили ся завзято мешканцї Відня. Всї виломи в мурах направляли і не дозволили Туркам підкопати ся під мури, заложити

міни і висадити місто в воздух. Три тижні стояли безчинно турецкі війска під містом і так знеохотились облогою, що треба було бичами гнати яничарів до боротьби. А тимчасом надходила зима. Турецке війско було лихо одіте, забракло поживи. Тому на вістку про наближенє німецкого війска дав султан знак до відвороту.

Все таки мимо сеї невдачі не покинув Соліман гадки опанувати Відень і присягнув, що доти не відпічне, доки не почуєсь з вежі св. Стефана імя Аллаха. В три роки пізнійше виправив знова війска на Відень, але похід єго армії здержала твердиня Ґінс. За той час приготовив ся Карло V. до оборони Відня.

Угорщина під турецким пановане́м. Фердинанд I. бажав супроти турецкої небезпеки погодити ся з Заполією. Тому признав єму часть Угорщини і титул угорского короля до кінця житя під тою умовою, що єго наслідники мали зречи ся угорского престола. По смерти Заполії лишив ся єго син малоліток. Мати єго не додержала угоди і візвала Турків на поміч. В р. 1541. опанували Турки Буду і від сего часу поділила ся Угорщина на три части: північно-західну під пановане́м Фердинанда I., середущу з Будапештом під владою султана і Семигород, котрий, як окреме князівство, дістав син Заполії під зверхностию турецкого султана. Сей поділ тревав сто кількадесять літ аж до пораженя Турків під Віднем.

Послідний похід Солімана. Николай Зрінї. При кінци житя рішив Соліман на вістку про смерть Фердинанда I. впослідне опанувати Відень. Одначе судьба не дозволила єму дійти під се місто, бо вся турецка армія спинила ся під містом Сіґетом, котрого боронив по геройски ґраф Николай Зрінї. Залога і єї начальник присягли, що або побідять, або будуть боронити ся до послідної каплї крови і згинуть. Турки спалили місто, а Зрінї подав ся на замок. Турки уживали ріжних способів, щоби спонукати Зрінього до здачі. Ось приміром розпускали ложні вістки, що єго син попав в полон і коли Зрінї не здасть ся, чекає єго сина кара смерти. Коли сей підступ завів, обіцяли хороброму полководцеви віддати пановане над цілою Хорватиєю. Зрінї не дав ся заманити тою обіцянкою і хоч замок лежав в звалищах, боров ся далї завзято. Напослід з рештою своїх

товаришів кинув ся на ворога з окликом „Ісус“ та згинув по лицарски. Турки впали на замок, де ще була одна вежа, але в тій хвилї наступив вибух порохівнї і 3.000 Турків згинуло в звалищах замку.

В часї облоги помер Солїман. Він не діждав сего, щоби перемінити церков св. Стефана на мечет і до Відня над Дунай перенести свою столицю. Турки мусїли вдоволити ся середущою Угорщиною.

Становище Фердинанда I. супроти реформациї. Небезпека зі сторони Турків спричинила, що Фердинанд I. заняв відмінне від Карла V. становище супроти протестантів і на соймі в Авґсбурґу 1555. р. надав князям свободу віроісповіданя. Инші стани мусїли визнавати таку релїґію, як їх володар, а як би не хотїли покинути своєї віри, могли край опустити.

Рівнож полишив Фердинанд князям ті церковні посїлости, що они загарбали, але в будучности мали инші посїлости лишити ся далї при католицкій церкві.

Тому, що Фердинанд I. був католиком, мали мешканцї всїх країв нинїшної австрийско-угорскої монархії визнавати католицку віру. Але се не вдало ся відразу перевести і саме в тих краях вибухла з причини релїґійної ворожнечі так звана трийцятьлїтна війна.

---

32. Ігнатий Льойоля. — Берестейска унїя.

Тридентский собор і єго постанови. Відколи виступив Мартин Лютер, стали відпадати від Риму численні европейскі народи. З виїмком апенїнского і піренейского півострова обняв релїґійний рух майже цїлу Европу. Кароль V. змагав всїми силами знищити науку Лютра, але при кінци житя переконав ся наглядно, що єго заходи були безуспішні. Одинока надія на привернене релїґійної єдности в західній Европі, спочивала на вселеньскім соборі, що єго скликав папа до Триденту 1545. р. Але на той собор не явили ся протестанти, бо домагали ся, щоби в тім соборі

взяли участь також сьвітскі люди побіч духовеньства. Послідна надія на переведенє згоди між католиками а протестантами пропала. Мимо всего собор відбув ся при участи самих католиків і рішив дуже важні постанови. На тім соборі поліпшено відносини в католицкій церкві і усунено всї надужитя. Всї справи, що були предметом спору між католиками а протестантами, розглянено ще раз і постановлено, що наколиб в будучности виринула якась сумніва справа, тодї мав папа право рішити, де є правда. Отже признано непогрішимість папи. Сей собор тревав з перервами 18 лїт від 1545. до 1563. р. Католицка церков, скріплена постановами тридентского собору, стала навертати захитаних в вірі. В тім зглядї віддали найбільшу услугу Єзуїти.

Ігнатий Льойоля. Основателем ордену Єзуїтів був Ігнатий Льойоля. Він походив з шляхотскої родини в Еспанії і в молодости мріяв про лицарску славу. Єго велика хоробрість і відвага давали надію, що він стане одним із найславнїйших полководців в війску Карла V. Одначе так не стало ся. В одній боротьбі був Ігнатий тяжко ранений і мусїв піддати ся операциї. Коли лїкарі переводили сю операцию, мимо великого болю не видав зойку, але перенїс спокійно всї терпіня. В часї своєї недуги читав житєписи св. Францїшка і св. Домінїка, основателїв орденів Францїшканів і Домінїканів і тодї рішив покинути лицарский стан, а посьвятити ся духовному. Свою постанову виконав. Перед іконою Божої Матери завісив свою лицарску збрую і вступив до одного монастира. Перебраний в волосяницю став покутувати і бичувати себе за гріхи своєї молодости та приготовляти ся до свого нового званя. Відтак удав ся до сьвятої землї, щоби там навертати поган на Христову віру. Ту пізнав однак, що, коли хоче принести католицкій церкві правдивий хосен, мусить пізнати глибше теольоґію. В тій цїли записав ся на унїверситет в Еспанії, а опісля для поглубленя своїх відомостий поспішив до Парижа, де тодї був найславнїйший унїверситет в Европі з богословским виділом. В Парижі познакомив ся Ігнатий Льойоля з кількома Еспанцями. Ся мала горстка явила ся одного разу в церкві і зложила присягу, що у всім повинує ся приказам папи та єго волю буде сповняти. Таким способом повстало товариство під покровом Ісуса Христа, звідси зване „То-

вариство Ісусове“ — Єзуїти. Єму надав Ігнатий правила, яких мали держати ся всі члени.

Кождий, що вступав до сего товариства, мусів складати обіт чистоти, убожества і беззглядного послуху своїм наставникам. Коли пр. хто дістає візванє від свого наставника в тім часі, коли пише, має сейчас відложити на бік перо, хоч би слово не було докінчене і ставити ся на означене місце. На чолї цілого товариства стоїть ґенерал, що підлягає безпосередно римскому папі. На прапорі товариства були виписані слова: „Ad maiorem Dei gloriam“. Отже всі Єзуїти мали трудити ся для добра католицкої церкви, навертати поган, а захитаних в вірі утверджати і привертати до католицкої церкви. Оружем тих борців за Христову віру була проповідальниця, сповідальниця, а вкінци школа, де учені Єзуїти виховували молодіж в католицкім дусі. Першим ґенералом вибрали св. Ігнатия. За єго житя розвинуло ся товариство так буйно, що числило більше як 1000 членів.

Діяльність Єзуїтів в австрийских краях. Єзуїти розійшли ся по цілім сьвіті. Як місионарі удали ся до Азиї, Африки і Америки, а також розвинули широку діяльність в Европі. Рівнож поселили ся в краях нинїшної австрийско-угорскої монархії, як у Відни, Празі і Ґрацу. В Ґрацу повстав при кінци XVI. ст. університет, а керму єго взяли Єзуїти в свої руки. Діяльности Єзуїтів належить в першій мірі завдячити, що в австрийских краях запанувала знова католицка віра. Они старали ся не лишень побороти протестантизм, але рівночасно змагали також до приверненя злуки церкви західної і східної.

Берестейска унїя 1595 6. р. Відколи царгородский патриярх Михайло Керулярий оголосив себе головою східної церкви, відпала також Русь від католицкої церкви. По упадку Царгорода назначували Турки патриярхами таких людий, що більше їм заплатили. Тому наступив упадок східної церкви. Деякі рускі епископи бажали піднести свою церков з занепаду і тому задумали піддати ся під зверхність папи. Сю гадку попирали також Єзуїти, що поселили ся в Польщі, а передовсім Петро Скарга, котрий написав твір: „O jedności Kościoła Bożego“. В р. 1595. зїхали ся рускі епископи в Берестю, рішили признати папу головою церкви

і вислали до Риму двох епископів: Потія і Терлецкого. Папа приняв їх дуже ласкаво, полишив Русинам їх обряд, церковно-словяньску мову в богослуженях і причастє під двома видами, а сьвященикам дозволив женити ся. Зате признали Русини єго головою церкви. В р. 1596. зібрали ся Русини до Берестя, де на синоді проголошено сю церковну унію. Одначе одна часть Русинів не приняла унії і тому поділили ся Русини на уніятів і неуніятів. Між ними зачала ся так завзята боротьба, що православні вбили полоцкого архієпископа, св. Йосафата Кунцевича.

Завдяки Єзуїтам признало зверхність папи знова богато народів, але рівночасно заострили ся противеньства між католиками а протестантами так різко, що сей спір міг розвязати тільки меч. В цілій Европі вибухли релігійні війни. З них найбільша була війна трийцятьлітна в Німеччині, а в руских краях козацкі війни.

---

33. Фердинанд II.
Початок трийцятьлітної війни.

Зріст реформациї в Німеччині. Релігійний мир в Авґсбурґу 1555. р. не міг спинити зросту реформациї в Німеччині і в краях нинішної австрийско-угорскої монархії. За панованя Рудольфа II. заострили ся дуже відносини між протестантами а католиками і кождої хвилї грозив вибух війни. Сей володар займав ся мало державою, а свою цілу увагу посьвятив альхемії с. є. науці, яка змагала до витвореня золота із неблагородних і дешевих металів та астрольоґії, що займала ся відчитанєм будучности і судьби чоловіка із зьвізд. Занятий астрольоґією і альхемією не звертав Рудольф II. зовсім уваги на релігійні справи, але лишав вільну руку свому окруженю. А тимчасом противеньства між католиками а протестантами зросли до того степеня, що одна подія в місточку Донавверт розбила Німеччину на два ворожі табори. В тім місточку відбував ся в часї Божого тіла торжественний католицкий обхід при участи самого цісаря. Коли переходила процесия, напали проте-

станти на католиків і викликали великий заколот. Тоді розгніваний цісар приказав суворо покарати мешканців того місточка і відобрати їм дотеперішні свободи. Але в обороні загроженого місточка виступили инші протестантскі міста і князї і заключили з собою союз, так звану Унію. Єї начальником вибрали надреньского палятина. Супроти того утворили також католики між собою злуку, так звану Ліґу, на чолї котрої станув баварский князь Максиміліян.

З р. 1609. поділила ся Німеччина на два ворожі табори, що лиш чекали на відповідну хвилю, щоби зачати з собою війну.

Зріст реформациї в краях нинїшної австрийско-угорскої держави. З недотепности Рудольфа II. рішив скористати єго брат Матвій і захопити власть в свої руки. Рудольф II. був приневолений віддати єму управу австрийских і угорских країв, а також Моравію і приобіцяти, що заіменує Матвія своїм наслїдником в Чехії. Матвій хотів позискати населенє відступлених єму країв і надав протестантам в Угорщинї, Австриї і Моравії дуже широкі права. Чехи дивили ся з завистию на релїґійні свободи тих країв і тому цісар Рудольф II. мусів дати їм „лист маєстату“, в якім признав полекші для протестантів в Чехії. Але навіть той лист маєстату не вратував цісаря від страти Чехії. Єї таки заняв Матвій, якого по смерти Рудольфа нїмецкі елєктори вибрали цісарем. З незгоди обох братів скористали найбільше протестанти, які осягнули значні свободи.

Дефенестрация ческа. Одного разу побудували ческі протестанти дві свої сьвятинї на ґрунтї, приналежнім до католицкої церкви. Се противило ся постановам листу маєстату, тому Матвій велїв одну сьвятиню замкнути, а другу збурити. Приказ цісаря викликав в Чехії великі заворушеня. Протестанти були пересьвідчені, що цісарский намісник видав розпорядок в справі тих сьвятинь на власну руку і тому около 100 шляхти пішло на замок в Празї і по короткій суперечцї викинули двох цісарских радників і сєкретаря через вікно. Вправдї викиненим нїчого злого не стало ся, але ся подія, так звана дефенестрация (fenestra-вікно), дала почин до трийцятьлїтної війни, що тревала від 1618 до 1648. р.

Ч. 36. Дефенестрация ческа.

Фердинанд II. В часї такого заворушеня і так великого зросту реформациї став цїсарем і наслїдником Матвія єго стриєчний брат, Фердинанд II. Вже як стирийский князь дав він себе пізнати як ревний католик, що рішив, подібно як Карло V., за всяку цїну знищити реформацию. Коли обнимав правлїнє в Стириї, сказав до свого дядька: „Радше волїв би я опустити край і людий та мешкати в пустинї, нїж мав би зробити якінебудь уступки на релїґійнім поли". Тому Чехи рішили не допустити Фердинанда II. до панованя в своїм краю, а вибрали королем Фридриха V., електора надреньского Палятинату, начальника протестантскої Унїї. Они числили на поміч всїх протестантів в Нїмеччинї, наколиб Фердинанд II. хотїв силою здобути для себе ческу корону.

Для успіху в війнї з Чехами була для Фердинанда II. незвичайно важна обставина, чи Турки не загрозять єго посїлостям. Одначе з тої сторони вважав себе цїсар безпечним, бо тодї Турки терпіли дуже від козацких нападів.

Козаки. На українських степах поза Дніпром проживали люди ріжного походженя. Ріжні причини спонукали їх шукати захисту в тих небезпечних околицях. Були там люди, що бажали слави і воєнних пригод або такі, що мусіли утікати з вітчини перед карою смерти, але найбільше находило ся між ними українських селян, яких гнала в ті степи гірка доля, іменно панщина і кріпацтво. Всї ті люди жили свобідно в степах з риболовлї, ловецтва, нападали на купців та Татар. Такий спосіб житя називали з татарска „козакованєм“, а людий, що єму віддавали ся, козаками. Звичайно творили козаки громади під проводом гетьманів і стали нападати на Татар, що непокоїли з Криму рускі землї, підчинені Польщі. Для безпеки вибирали собі місце на островах за порогами ріки Дніпра і свій табор укріпляли частоколом і засїками. Звідси пішла назва сего табору — запороска Січ. На своїх чайках плили козаки часто Дніпром на Чорне море, нападали на кримскі міста, а також на турецкі посїлости. Отже коли цїла Европа дрожала перед Турками, козаки перші зачали з ними зачіпну боротьбу.

Зносини цїсаря Рудольфа II. з козаками. Своїми сьмілими воєнними походами здобули собі козаки велику славу і звернули на себе увагу цїсаря Рудольфа II. При кінци XVI. ст. явив ся цїсарский посол Лясота на Запорожи, привіз козакам клєйноти — хоругов з цїсарским гербом і срібні труби — і 8.000 зл. Зате мали козаки обовязок обсадити Волощину і не допустити Татар на Угорщину. Більша часть козаків не хотїла йти на Волощину, а бажала вдарити прямо на Крим. Тільки мала часть під проводом Наливайка сповнила волю цїсаря, напала на Молдавію і приневола молдавского господаря заключити з цїсарем союз.

Петро Конашевич Сагайдачний. Найбільшу славу здобув собі гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Він часто нападав на Крим, здобув місто Кафу і увільнив тисячі християн з татарскої неволї. Нападав навіть на Константинополь та палив єго передмістя в очах султана. Султан грозив зате походом на Польщу, а коли відтак польский король Жигмонт III. заключив союз з Габсбурґами, яких султан уважав за своїх відвічних ворогів, зачали Турки війну з Польщею.

Боротьба під Цецорою 1620. р. Козаки, що були завзятими противниками церковної унії, не хотіли дати Полякам помочи в війні з Турками, хиба що польске правительство дасть свободу для православних і згодить ся на установлене православних епископств. З малим війском рушив польский гетьман, Станіслав Жолкевский, до Молдавії на зустріч Туркам. Там на вістку про велику силу Турків став уступати до Польщі і відбивав хоробро напади Турків із табору, утвореного з возів. Коли польске війско зблизило ся до границь Польщі, жовнірі стали втікати, щоби скорше дістати ся домів. Тоді Турки скористали з заколоту, ударили на польске війско і побили єго, а Станіславови Жолкевскому відтяли голову і післали султанови.

Слідуючого року вибрав ся в похід сам султан і небезпека загрозила цілій Польщі. Супроти того приобіцяв король дати права православним, а Петро Конашевич Сагайдачний наклонив козаків до походу проти Турків. 35.000 козаків получило ся з польским війском і здержало Турків під Хотином від дальшого походу. Сам Конашевич був тяжко ранений і незадовго помер від тих ран.

Боротьба під Білою Горою 1620. р. Задля нападу Турків на Польщу мав Фердинанд II. свобідну руку на сході і міг звернути всі свої війска проти Чехії. Там прибув Фридрих V. і вінчав ся на ческого короля. Оповідають, що мати здержувала сина від принятя ческої корони і прочувала нещастє, але жінка єго, дочка анґлійского короля, заохотила свого мужа тими словами: „Воліла би я їсти простий, сухий хліб на королівскім столі, чим найвибагливійші страви при елєкторскім столі“. Судьба хотіла, що Фридрих V. тішив ся королівскою короною тільки через одну зиму і тому називають єго в історії „зимовим королем“. Хоч Фридрих V. був начальником протестантскої Унії, одначе німецкі протестанти не дали Чехам помочи і они мусіли числити лиш на власні сили. Натомісць католицка Ліґа вислала цісареви на поміч свої війска під проводом ґр. Тіллього. Під Білою Горою коло Праги побив Тіллї в одногодинній боротьбі ческі війска 1620. р. і заняв Прагу. Фридрих V. спас своє житє утечею до Анґлії. Цісар Фердинанд II. відобрав єму Чехію і надреньский палятинат, а Чехів покарав дуже строго за їх відступство від роду

Габсбурґів. Чимало засудив на смерть, иншим повідбирав посілости і роздав переважно Німцям. Від тої боротьби підупали Чехи на довгий час і доперва в XIX. ст. вспіли піднести ся із занепаду, спричиненого ударом, завданим їм під Білою Горою 1620. р. У всіх ческих і австрийских краях завів Фердинанд II. католицку релїґію. Але побідою під Білою Горою не закінчила ся єще війна, противно она перенесла ся з Чехії на цілу Німеччину.

---

34. Альбрехт Валлєнштайн. -- Ґустав Адольф.

Молодість Валлєнштайна. Альбрехт Валлєнштайн походив з ческої родини. Єго родичі були протестантами, але скоро померли і вихованєм молодого Альбрехта заняв ся єго дядько, католик. Він віддав єго до школи Єзуїтів в Оломуци, де Альбрехт перейшов на католицку віру. Для доповненя свого образованя відбув подорожи до Німеччини, Голяндиї і Італії. Відтак записав ся на університет в Больонії і Падві і занимав ся головно астрольоґією. Все держав опісля на своїм дворі астрольоґів і в скрутнім положеню та в важних справах питав їх о пораду. По укінченю наук вступив Валлєнштайн до цісарскої армії і брав участь в боротьбі з Турками. Всюди визначав ся львиною відвагою так, що звернув на себе увагу цісаря. Через щасливе подруже придбав собі великі посілости. Коли цісар Фердинанд II. покарав строго Чехів по боротьбі під Білою Горою 1620. р., тоді Валлєнштайн закупив за безцін богато сконфіскованих посілостий. Цісар іменував єго незадовго фрідляндским князем і позволив єму бити монету з власним портретом, а підданих підносити до шляхотского стану. Ті успіхи так підбадьорили Валлєнштайна, що став мріяти про инші почести. І незадовго лучила ся єму нагода здобути велику славу.

Даньска війна. Фердинанд II. покарав дуже строго Фридриха V., зимового короля. Він кинув на него баніцию, відобрав єму всі посілости, а гідність електора переніс на

начальника Ліґи, кн. баварского Максиміліяна. В обороні Фридриха V. виступив єго шурин, анґлійский король Карло I. і Франция, що зависно дивила ся на успіхи роду Габсбурґів. Тому Анґлія і Франция наклонили даньского короля, Християна IV., до війни. Цісар мусів звернути ся знова з просьбою о поміч до католицких князів, що післали війско під проводом Тіллього.

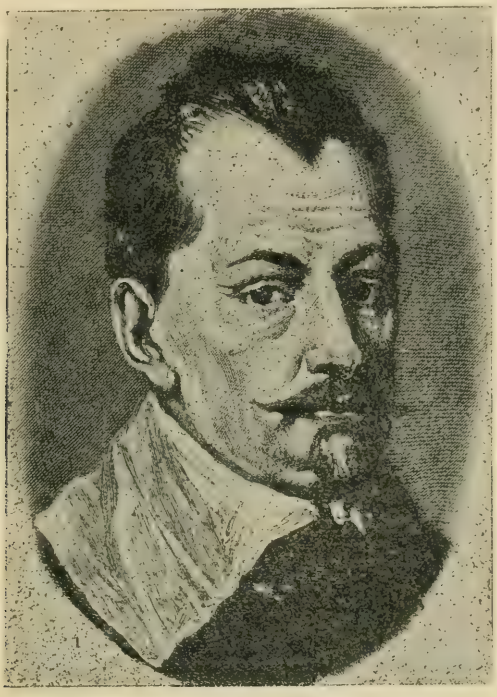

Ч. 37. Альбрехт Валленштайн.

В тім часі явив ся перед цісарем Валленштайн і приобіцяв виставити війско без гроший. Цісар не хотів бути в зависимости від князів і радо згодив ся на се предложенє. На зазив Валленштайна явило ся богато добровольців ріжного походженя і ріжної віри, яких манила жадоба добичі. В протягу короткого часу мав Валленштайн 20.000 війска. Оно було першою цісарскою армією. Жовніри бояли ся дуже свого полководця, бо Валленштайн карав за найменшу провину смертию. Нераз проходжував ся в червонім

плащи і великім капелюсі з довгим червоним пером по таборі та дивив ся в гору. Жовнірі оповідали з ляком, що їх полководець розмавляє з чортом, з яким заключив союз та що ніяка куля єго не діткне ся. Одначе спішили радо під єго прикази, бо Валленшайн був дуже щедрий і винагороджував кождий, хотяй би малий чин жовніря.

Сю велику армію удержував він в дуже простий спосіб. Нераз окружав міста і села та приказував їм складати оплату, що вистарчала вповні на прокормленє війска.

Тіллі поборов даньскі війска, але в боротьбі єго ранили. Дальше гонив Данців Валленштайн. Щоби приневолити короля до заключеня мира, задумав він опанувати воєнну фльоту Ганзи і з єї помочию заатакувати даньского короля на островах. Місто Стральзунд не хотіло однак впустити війска Валленштайна. Тому він зачав облогу міста і казав, що, хотяй би оно було привязане ланцюхами до неба, мусить єго здобути. Одначе мешканці візвали на поміч шведского короля Ґустава Адольфа. Супроти того занехав Валленштайн облоги, а навіть порадив цісареви заключити мир з даньским королем в Любеці 1629. р., бо бояв ся, щоби Данія не получила ся з Швециєю. Даньский король дістав всі утрачені посілости назад, а зате згоджував ся на всі зміни, що їх заведе цісар в північній Німеччині. Фердинанд II. скріпив католицку віру в північній Німеччині, а Валленштайна винагородив в той спосіб, що дав єму меклєнбурске князівство.

Усуненє Валленштайна. Війско Валленштайна зросло в тім часі до 100.000 людий. Валленштайн голосив прилюдно, що цісар не потребує зважати тепер на князів, бо при помочи єго війска може їх приневолити до послуху. Протестантскі і католицкі князі налякали ся дуже тої погрози і зажадали від цісаря, щоби усунув Валленштайна і розпустив єго війско. По довгій проволоці вволив цісар волю князям, бо хотів, щоби они признали єго сина, Фердинанда III., єго наслідником. Валленштайн повинував ся приказови цісаря, віддав провід над війском і проживав відтак на своїм фрідляндскім замку, де вів дуже розкішне житє.

Ґустав Адольф. Ледви цісар розпустив свою армію, явив ся в Німеччині новий ворог, шведский король Ґустав Адольф. Він бажав заволодіти цілим побережем Балтий-

ского моря, а крім того поспішити німецким протестантам на поміч. З вірою в Бога зачав шведский король війну. Коли шведске війско висіло з кораблів на беріг, король приклякнув і горячо молив ся. За єго приміром пішли офіцири і жовнірі, а король сказав до них: „Моліть ся, бо чим горячійша молитва, тим скорійша побіда“. Хотяй король видав маніфест, в якім голосив, що прийшов боронити віри Лютра, ніхто з князів з ним не получив ся. Що йно коли

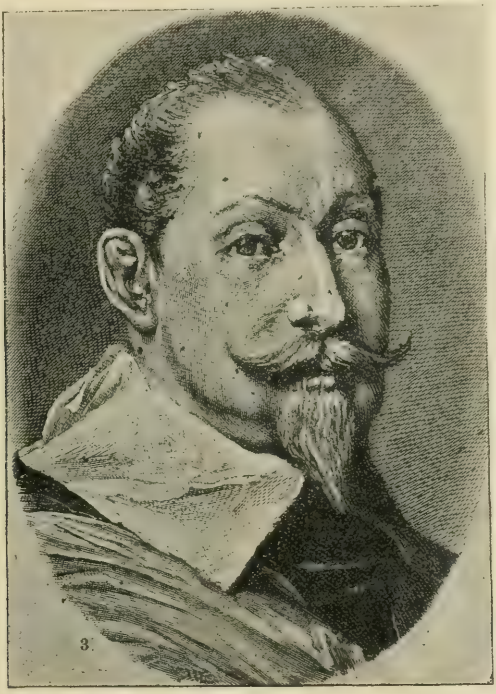

Ч. 38. Ґустав Адольф.

Тіллї загрозив саскому елєкторови, сей призвав Ґустава Адольфа на поміч. В Саксонії віднїс Ґустав Адольф велику побіду під Брайтенфельдом. Звідси гнав Тіллього аж до Бавариї і побідив другий раз над Лєхом. Тіллї був в тій борбі ранений і незадовго помер. Ось так став Ґустав Адольф паном цілої Німеччини.

Валлєнштайн вдруге начальним вождом. Тоді цісар звернув ся до Валлєнштайна з просьбою о виставленє ар-

мії. Валленштайн згодив ся по довгій надумі під услівєм, що буде мати над цісарским війском необмежену власть. Він мав право іменувати офіцирів і на власну руку вести мирові переговори. На поклик Валленштайна зійшли ся жовнірі зі всїх сторін і цісарска армія була готова до боротьби. Під Норимберґом зійшли ся два найбільші тогочасні полководцї. Валленштайн окопав ся в таборі і там пересидів сїм тижнів. З причини недостачі поживи рішив Ґустав Адольф напасти на табор Валленштайна, але потерпів великі страти і подав ся на полудневий захід. Тодї Валленштайн покинув своє становище під Норимберґом і вирушив на Саксонію, щоби приневолити електора до злуки з цісарем. На вістку про се двигнув ся Ґустав Адольф рівнож до Саксонії і там під Лїцен звів боротьбу. Король розбив вже цїле крило армії Валленштайна, коли сему наспіла ненадійно поміч. Тодї король ударив сам зі своєю кіннотою на цісарске війско, одначе підсунув ся за близко до мушкетерів і під ударом куль упав неживий. Шведи вправдї побідили, бо виперли Валленштайна із єго становища, але найшли свого короля неживого, пробитого кулями і стратованого кіньскими копитами.

Зрада і смерть Валленштайна. По борбі під Лїцен завернув Валленштайн до Чехії і там проти волї цісаря сидів бездїльно, хотяй тепер була найбільша нагода напасти на Шведів, що стали без короля і їх знищити. Він бажав на власну руку втихомирити Німеччину і мабуть хотів проголосити себе ческим королем. Тому став порозумівати ся з Шведами. Щоби задержати при собі війско, скликав офіцирів до Пільзна і велїв їм присягнути, що на кождий случай остануть єму вірні. В Відни підозрівали Валленштайна о зраду вже від довшого часу. Одначе що йно на вістку про зїзд в Пільзнї цісар відобрав Валленштайнови провід над війском. Тодї Валленштайн пішов з горсткою приклонників до Хебу, щоби там бути близко Шведів. В Хебі напали на него цісарскі офіцири і за зраду вбили.

Так сумно закінчив житє Валленштайн, що з початку приніс цісареви великі услуги, але задля честилюбивости ввійшов на дорогу зради.

---

35. Закінченє 30-лїтної війни. Богдан Хмельницкий.

Участь Франциї і Швециї в 30-лїтній війнї. Від смерти Валленштайна війна вела ся в Німеччинї ще кільканайцять лїт. Швеция бажала винагороди і відшкодованя за поміч, дану німецким протестантам. Рівнож і Франция бажала скористати з невідрадного положеня Німеччини, а іменно загорнути Ельзас і тому вмішала ся в війну. Французскі і шведскі війска нищили в страшний спосіб цїлий край, вимушували від мешканцїв грошеві оплати, а села і міста пускали з димом. Доперва в р. 1648. прийшло до заключеня мира.

Вестфальский мир 1648. р. Переговори вели ся в двох містах: Оснабрік і Мінстер в Вестфалїї. Тому сей мир називає ся вестфальский. Ту знесено засаду, проголошену на авґсбурскім соймі 1555. р. „cuius regio, eius religio“, а признано свободу віроісповіданя всїм станам. Вони могли лишити ся при тій вірі, до якої признавали ся в р. 1624. Рівнож князї задержували ті церковні посїлости, що їх мали до року 1624. Одначе ся постанова відносила ся виключно до Німеччини, а не обовязувала австрийских країв, де пануюча релїґія мала бути католицка. Князям було вільно заключати союзи зі собою, а також з заграничними державами, але під тим застереженєм, що ті союзи не будуть звернені проти цїсаря і Німеччини. Вкінци Швециї віддано горло ріки Лаби, Одри і Везери, отже пановане над Балтийским морем, а Франция дістала Ельзас. В мирі вестфальскім признано також независимість Швайцариї.

В той спосіб Німеччина заплатила дуже дорого за релїґійну свободу, бо стратила богато земель на користь Франциї і Швециї, а крім того розбила ся на численні князївства, над якими цїсар мав дуже малу власть. Від того часу цїсарі опирали ся переважно на своїх дїдичних посїлостях. Край представляв по закінченю війни страшний образ. Дві третини населеня погибли від меча і пошести. Населенє Чехії, що виносило перед вибухом війни 3 мілїони, опало до 800.000. Богато міст і сїл були так понищені, що тяжко було догадатись, що на їх місци находили ся людскі оселї. Населенє відвикло від працї, тисячі людий жили із

розбою і рабунку. Тому потреба було довгого часу, заки загоїли ся рани, завдані в тій війні.

Ч. 39. Богдан Хмельницкий.

Повстанє Богдана Хмельницкого. В тім році 1648., коли в Німеччині закінчила ся 30-літна війна, вибухло на Україні велике повстанє руского населеня під проводом Богдана Хмельницкого. Він походив з козацкого роду і замолоду дістав високе образованє. Відтак служив в козацкім війску і брав участь в ріжних походах, а в борбі під Цецорою дістав ся до турецкої неволі, з якої вернув по двох роках на Україну. Небавом став військовим писарем і сотником.

Хмельницкий мав хутір Суботів. В Чигирині був тоді підстаростою Чаплиньский. В часї неприсутности Богдана напав він із личної мести на Суботів, заняв хутір і побив так дуже сина Хмельницкого, що він від ран помер. Хмельницкий шукав справедливости в судах, а коли там сї не найшов, утік на Запороже до козаків і викликав велике повстанє.

Козаки брали участь в боротьбі під Хотином 1621. р. Там заключено мир на тих умовах, що Турки не будуть пускати Татар на рускі землї, а Поляки здержать козаків від нападів на Крим і на Туреччину. В тій цїли побудували Поляки над Днїпром твердиню Кодак.

Одначе як риба без води, так козак без війни не може жити. Козаки під проводом Сулими знищили сю кріпость. Польске правительство покарало козаків і Сулиму, спровадило славного француского інженїра і побудувало ще сильнїйшу кріпость. Супроти козаків видали Поляки закон, що має бути лишень 6.000 козаків під проводом старшини, іменованої польским правительством. Ті козаки називали ся реєстрові. Таке зарядженє викликало велике невдоволенє і тому Хмельницкий легко потягнув Запорожців за собою. Щоби мати надію на побіду, удав ся Хмельницкий на Крим і позискав кримского хана. В той спосіб злучили ся козаки з дотеперішними ворогами проти Польщі.

Побіди Хмельницкого. Перші воєнні кроки Хмельницкого вінчали ся великими успіхами. Він побив Стефана Потоцкого над Жовтими Водами, під Корсунем взяв обох польских гетьманів, Потоцкого і Калиновского, в неволю, відтак під Пилявцями розігнав загальне ополченє і мав отверту дорогу до Варшави. Там відбував ся вибір короля, бо саме тоді помер король Володислав IV. Хмельницкий хотів вибороти для себе і руского народу лучші условини житя і надіяв ся, що се осягне від доброго короля. Новий король Іван Казимир вислав послів до Києва, але з Хмельницким не помирив ся. Доперва по облозї Збаража і боротьбі під Зборовом заключено зборівску угоду. В нїй постановлено, що має бути 40.000 козаків з гетьманом на чолї, а пануюча віра на Українї має бути православна.

Берестечко. Білоцерківска угода. Хмельницкий не міг додержати тої угоди, бо она обмежала ся тільки до України, а в повстаню взяв участь цїлий руский нарід. Для

Поляків було дуже невигідне, що на Україні повставала неначе окрема козацка держава. Тож незадовго прийшло до нової війни. Під Берестечком Татари зрадили козаків, взяли в неволю Хмельницкого, що хотів здержати хана від утечі і козаки потерпіли велике пораженє. Тому заключено в Білій Церкві нову умову, в якій зменшено число козаків на 20.000. Хмельницкий рішив тоді зірвати з Поляками і Татарами та піддати ся Москві і в р. 1654. заключив переяславску угоду, силою котрої Україна переходила під пановане Москви. Козацкого війска мало бути 60.000; власть мав гетьман вибираний козаками, а потверджений московским царем. Московскі війска рушили тепер на Польщу. Одна армія пішла на Україну, друга на Білу Русь. Рівночасно Швеция виповіла війну Польщі. Шведскі, московскі та козацкі війска заняли майже цілу Польщу. Вправді по обороні Ченстохови польский нарід повстав проти Шведів і Польща стратила тоді тільки Лівонію на користь Швеції, а Україну на користь Москви, але вже в тім часі показала ся слабість польскої держави і тому сусіди, а головно Москва, стали думати про єї опановане.

---

36. Людвік XIV.

В часі, коли в Німеччині вела ся трийцятьлітна війна, а Польщу ослабило повстанє Богдана Хмельницкого, дійшла Франция до найбільшого значіня в Европі і звернула опісля за пановання Людвіка XIV. всі свої сили проти старшої і молодшої лінії Габсбурґів.

В своїй молодости займав ся Людвік XIV. мало державними справами. Всю свою увагу звернув на забави, лови і військові вправи, а цілу управу держави віддав в руки кардинала Мазарінього. Коли Мазаріні помер, всі були дуже цікаві, кому король віддасть найвисшу власть. Тимчасом на подив всіх заявив король на першім засіданю державної ради, що сам обнимає власть в свої руки, а міністри не можуть без єго дозволу полагоджувати ніякої

справи. Від сего часу став Людвік XIV. необмеженим володарем цілої Франциї. Єго воля була законом для всїх і тому справедливо висказав він слова: „Держава - се я“.

Ч. 40. Людвік XIV.

Іван Кольберт. До помочи в управі державою вибирав собі Людвік XIV. умних людий, що дбали про піднесенє добробуту в Франциї, а також о вправленє армії. Найбільшу заслугу коло піднесеня краю мав Іван Кольберт. Був се трудолюбивий і дуже пильний урядник. Що дня ішов в чорнім, невибагливім одягу до бюра з паперами під пахою і там працював по кільканайцять годин. Щоби збогатити край, заснував Кольберт торговельні товариства, між

ними найважнійші: західно-індийску і східно-індийску компанію, що вели торговлю з Азиєю і Америкою. В північній Америці заснував кольонії Люізияну і Канаду. В самій Франциї будував дороги і копав канали. Між ними мав найбільше значінє полудневий канал, переведений від ріки Ґаронни до Середземного моря. Поети величали за се Людвіка XIV., що „з єго волї усунули ся гори“.

Щоби в краю розвинути промисл, не дозваляв Кольберт спроваджувати до краю чужих товарів і наложив на них високі цла. Натомісць заходив ся коло витвореня французского промислу. В тій цїли засновував фабрики сукна, коронок, зеркал і т. д., а фабрикантам давав запомоги. Край збогатив ся через промисл і торговлю, а скарб державний був все повний.

Верзай. Завдяки розумній господарцї Кольберта мав Людвік XIV. спромогу окружити свій двір таким блеском, що викликував подив у всїх инших володарів. Для себе приказав побудувати побіч Парижа величавий замок Верзай. Ся палата була прикрашена численними статуями і колюмнами, як будівлї в ренесансовім стилю. Одначе сї колюмни і статуї не лишень служили на підпору ґзимсів і мурів, але мали також цїль прикрашати зовнїшний вид палати. В серединї палати находили ся на стїнах численні образи, докруги них ріжні малюнки ваз, ґірлянд і вінцїв, а також над вікнами і дверами. Такий стиль, наладований ріжними прикрасами, називали бароковим.

Людвік XIV. подбав рівнож, щоби і окруженє було відповідне до цїлої палати. Тому заснував численні огороди і парки. Дерева в них були засаджені в рівних рядах і рівно обтяті; находилось там много печер, водограїв і статуй. Сю палату називали чудом сьвіта. Там мешкав володар Франциї, якого малярі малювали в подобі Юпітера, Марса або Аполлїна.

Француска шляхта, приманена тим блеском, покидала свої посїлости і віддавала їх заряд в руки управителїв, а сама переносила ся до Верзаю і там будувала для себе палати. З часом повстало в Верзаю окреме місто, зложене з самих богатих віль і палат. Людвік XIV. дбав також про науку і штуку. В тій цїли проголосив себе протектором француской академії в Парижі, заснованої ще за єго по-

передника, Людвіка XIII. і спроваджував на свій двір учених поетів і артистів, що мали задачу прославляти в своїх творах могучість короля. Француску поезию наслїдували поети инших европейских народів. Всюди уважали необхід-

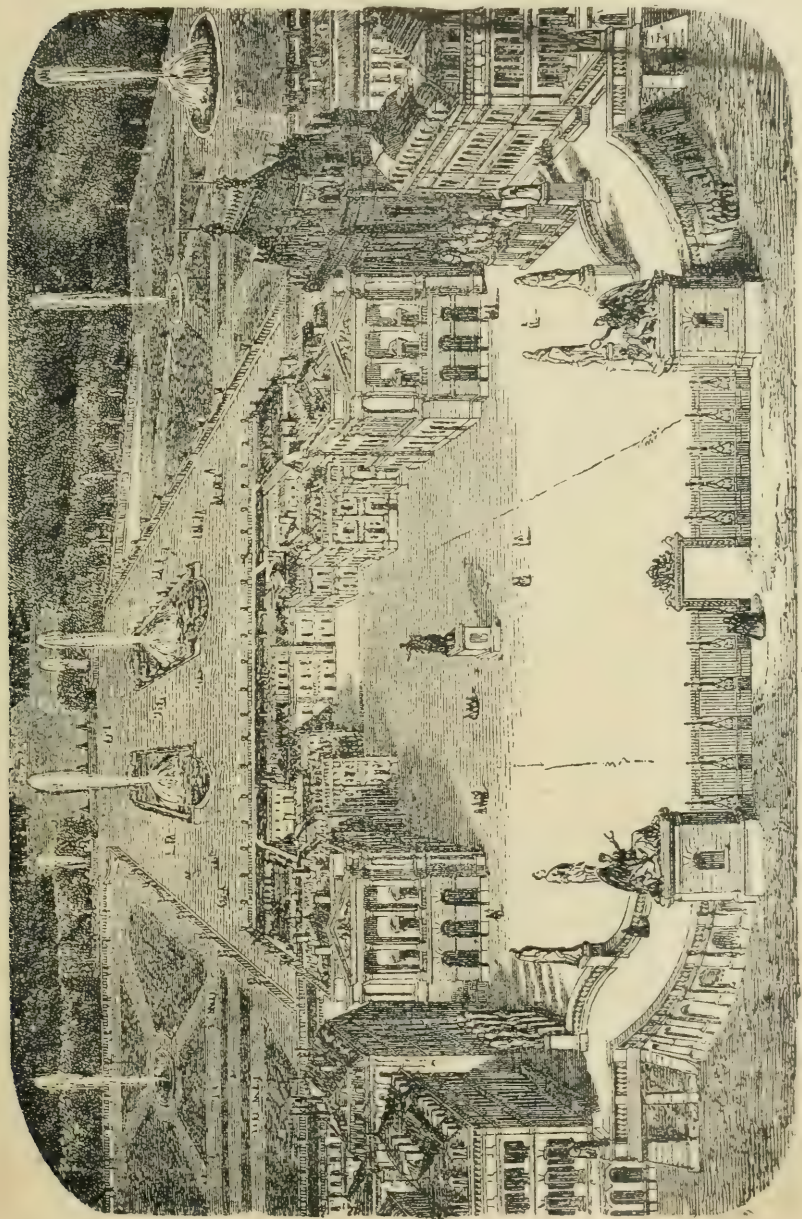

Ч. 41. Версаї.

ним уміти говорити по француски, а в дипльоматиї стали уживати замісць латиньскої француской мови.

Володарі инших держав стали рівнож окружати себе за приміром Франциї подібним блеском, а шляхта стала уживати всюди в Европі француского одягу. В цілій Европі настала француска мода.

Війни Людвіка XIV. Франция стала за пановання Людвіка XIV. найбогатшою і найсильнійшою державою. Заохочений тим став король думати про накинене своєї волі Европі та про побільшенє границь своєї держави. В тій цїли зачав цілий ряд воєн, звернених головно проти Габсбурґів. Він оженив ся з дочкою еспаньского короля, Марією Тересою. Вправді она зрекла ся перед своїм вінчанєм всіх своїх прав до Еспанії, але Людвік XIV. підніс на тій підставі внедовзі свої права до Нідерляндів і зачав війну із старшою еспаньскою лінією. Вислід був для него корисний, бо хотяй не здобув Нідерляндів, але заняв цілий ряд пограничних міст і перемінив їх в твердинї.

Реінїони. Заохочений тим успіхом звернув ся Людвік XIV. проти молодшої габсбурскої лінії. Щоби мати причину опанувати пограничні німецкі міста, виступив з теориєю реінїонів, себ то доказував, що всі краї і міста, що були злучені з Ельзасом, повинні получити ся з тим краєм і належати також до Франциї. В тій цїли установив судові трибунали, що рішали, котрі міста мають бути прилучені до Франциї. В той спосіб загорнув Людвік XIV. цілий ряд міст на лївім березї Рену, між ними також Страссбурґ.

Цїсар Леопольд I. був безсильний супроти того насильства, бо за намовою Людвіка XIV. вирушили тоді Турки послїдний раз на Відень, щоби там на церкві св. Стефана заткнути хоругов Могаммеда.

Таким способом Франция за Людвіка XIV. розвинула у себе вправді високу просьвіту і розширила єї в Европі, але з другої сторони давала злий примір, виступаючи з брутальною силою супроти слабших сусідів.

---

37. Леопольд I. — Іван Собеский.

Вдача Леопольда I. В часї пановання Людвіка XIV. в Франциї був цїсарем в Німеччинї Леопольд I. Він був дуже умний чоловік, любив дуже науку, умів говорити по латинї, італїйски і еспаньски. Улюбленим єго занятєм була математика і история. Цїле своє житє бажав він спокою, але судьба хотїла, що Австрия за часів сего миролюбивого володаря мусїла провадити дуже много воєн, що поставили єї в ряді найславнїйших европейских держав. Найважнїйшою подією за пановання Леопольда I. було зломанє раз на все сили Турків, що в тім часї пробували по раз послїдний опанувати Відень.

Війна Турків з Польщею. Польща бажала відобрати Україну, яку стратила 1654. р. Тому зачала війну з Москвою, віднесла побіди і приневолила Москву до заключеня розєму в Андрусові 1667. р., на основі котрого полишила ся лївобережна Україна з Києвом при Москві, а правобережна вернула під пановане Польщі.

Козацкий гетьман, Петро Дорошенко, бажав привернути єдність України. Коли єго заходи стрінули перешкоди зі сторони Москви, що не хотїла зачинати нової війни з Польщею, піддав ся Дорошенко турецкому султанови. В тих часах віджила у Турків давна охота до воєн. Султан приняв радо Дорошенка під свою зверхність. Велика турецка армія вирушила на Польщу, здобула Каменець Подільский і загнала ся аж під Бучач. Тут Поляки заключили угоду, в якій відступили Туркам Поділє з Каменцем і правобережну Україну та зобовязали ся платити данину. Але польский сойм не признав сеї угоди, польский гетьман Іван Собеский зачав війну з Турками побив їх під Хотином, а Поляки вибрали єго королем.

Союз Собеского з Габсбурґами. Мимо побіди під Хотином не зміг Собеский відобрати всїх утрачених посїлостий і тому заключив з Габсбурґами союз проти Турків. З того союза витягнули найбільші користи Габсбурґи. Собеский поспішив їм з помочию в часї найбільшої небезпеки, коли Турки, заохочені побідами над Польщею і спонукані Лю-

двіком XIV. звернули ся против Австриї, щоби опанувати місто Відень.

Облога Відня 1683. р. Велика турецка армія, що числила 200.000 людий, вирушила під проводом воєвничого великого везира Кара Мустафи на Відень, щоби сповнити колишне задушевне бажанє Солімана і на мурах Відня заткнути хоругов Могаммеда.

Начальник цісарскої армії, Карло, кн. льотариньский, мав всего 40.000 війска і не міг навіть думати про здержанє Турків від походу на Відень. Цісар Леопольд I. опустив Відень і переніс ся до Лінцу, а оборону міста віддав в руки Ридіґера ґр. Штаремберґа. Число віденьскої залоги виносило разом зі студентами і міщанами около 22.000. На приказ Штаремберґа викопали Віденці глубокі рови, висипали окопи і помістили на них до 200 гармат.

Ч. 42 Штаремберґ і Кольоніч на вежі церкви св. Стефана.

Турки окружили Відень і зачали облогу, яка тревала майже три місяці. Віденьска залога заохочена своїм начальником Штаремберґом, що з вежі св. Стефана слідив за ру-

хами неприятельскої армії, відпирала всї турецкі приступи і часто випадала з міста на турецкі війска. Та мимо геройскої оборони положенє міста стало невідрадне; з кождим днем меншали ряди оборонців, недоставало поживи і пороху. Тодї вилетїла з вежі св. Стефана перша ракета, що звіщала одалїк стоячі цїсарскі війска про безнадїйне положенє Відня. Карло, кн. льотариньский, чекав на поміч польского короля Івана Собєского. Коли Собєский прибув, обняв начальний провід над польским і нїмецким війском. Яка радість огорнула всїх Віденців, коли ненадїйно заблиснули ракети над вершком гори Каленберґ! Надходила поміч. Дня 12. вересня 1683. р. ударили злучені польскі і нїмецкі війска на Турків і віднесли повну побіду. Турки кинули ся до утечі і весь табор з безчисленними богатствами дістав ся в руки побідників. В турецкім таборі найдено також богато кави. Переказ голосить, що від того часу стали в Відни уживати кави як напитку. Коли Віденцї розбігли ся по турецкім таборі, щоби найти для себе яку добичу, епископ Леопольд Кольоніч, що заохочував мешканців в часї облоги до витревалости, найшов в таборі 500 християньских сиріт, яких велїв опісля виховувати власним коштом. На другий день відбув Іван Собєский торжественний візд до Відня, а населенє витало єго горячо як свого оборонця. Побідник повідомив папу про сю радісну подію короткими словами: „Veni, vidi, Deus vicit“ і прислав папі в дарунку найкрасший турецкий прапор.

Оборона Відня і єго відсїча 1683. р. є подією великої ваги в історії Европи. В тім роцї розвинули Турки ще послїдний раз свою найбільшу силу, але побіджені під Віднем стали тратити свої великі европейскі посїлости на користь християньских держав.

Побідні війска гнали Турків на Угорщину і під Паркань віднесли другу велику побіду. Король Собєский вернув опісля до Польщі, щоби відобрати від Турків Україну, а цїсарскі війска заняли в три роки пізнїйше Будапешт. Угорский сойм признав 1687. р. Габсбурґів одинокими володарями Угорщини. Для веденя дальшої війни з Турками повстала антитурецка лїґа. До неї приступила Венеция, Австрия, Польща і Москва. На цїлій лїнії закипіла завзята боротьба, в якій здобув собі найбільшу славу австрийский полководець, кн. Евген сабавдский.

38. Евген, кн. сабавдский:

Молодість Евгена. Найзнаменитший австрийский полководець, кн. Евген, походив з бічної лінії сабавдских князів. Він уродив ся в Парижі. Був маленького росту і слабої будови тіла. Тільки очи єго горіли огнем і вказували на незвичайну силу духа, що містила ся в слабкім тілі. Ніхто не віщував єму красшої долі; сам король Людвік XIV. нехтував молодим хлопцем і бажав бачити єго монахом. Після гадки Людвіка XIV. міг Евген визначити ся тільки в духовнім стані. З тої причини називав єго король глумливо „малим опатом“.

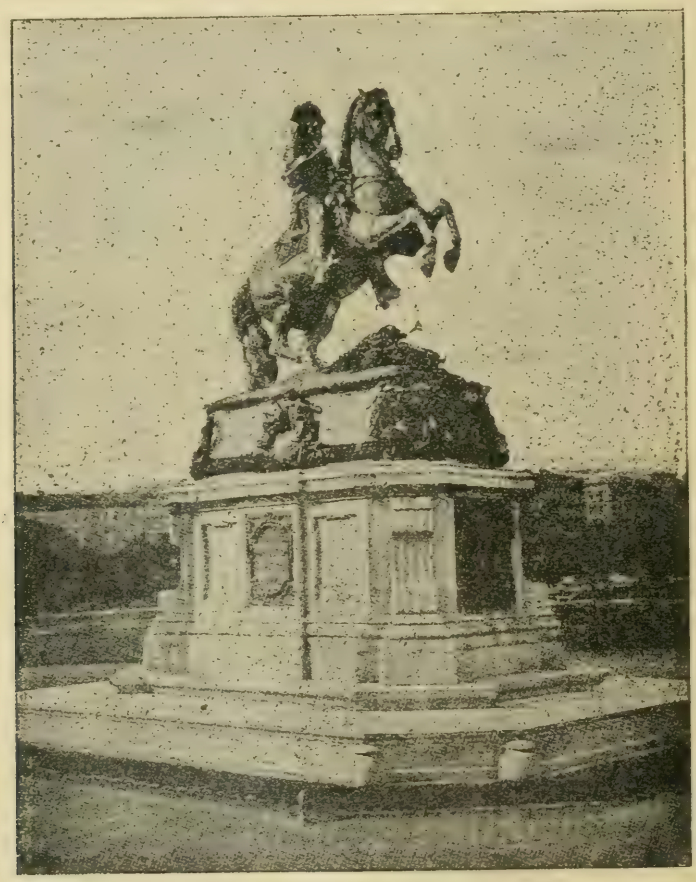

Ч. 43. Памятник кн. Евгена сабавдского у Відни.

Одначе Евген не чув ніякого потягу до монастира, а займав ся ревно воєнною штукою. В дванайцятім році житя звернув ся до Людвіка XIV. з просьбою, щоби приняв єго до свого війска. Але гордий король відкинув єго просьбу.

Евген сабавдский в Австриї. Обиджений князь мав тоді присягнути, що ніколи вже не загостить в Франциї, хиба з мечем в руці і звернув ся до Леопольда I. Цісар приняв єго дуже радо і від того часу Евген поселив ся постійно в Австриї, уважав єї своєю вітчиною і так дуже любив, що часто уживав вислову: „Австрия понад все“. Зі своїх гроший пожертвував чимало на прикрашенє міста Відня. Там побудував величаву палату Бельведер, зібрав богато творів штуки та закупив богато книжок, що находять ся нині в цісарскій бібліотеці у Відни.

Евген як полководець. Коли Евген вступив на службу до австрийскої армії, брав живу участь в численних боротьбах, приміром підчас облоги Відня і заправляв ся на доброго полководця під проводом Карла, кн. льотариньского. Своєю відвагою і холоднокровностию в часі боротьби здобув собі довірє Карла і займав в війску чим раз висші становиска. Карло представляв єго перед цісарем в як найліпшім сьвітлі, а в однім письмі до цісаря зазначив прямо, що не знає другого полководця, що визначав би ся „більшим розумом, досьвідом, ревностию в службі та вірностию для цісаря, як Евген, кн. сабавдский“.

Леопольд I. віддав Евгенови начальний провід над армією проти Турків, хотяй тоді князь мав що йно 33 літ.

Боротьба під Зентою 1697. р. Незадовго переконав ся цісар, що єго вибір був дуже щасливий. Евген мав під своїми приказами 50.000 війска і рішив з тими силами звести з Турками рішучий бій при першій нагоді. Султан вирушив з великою армією до Семигороду, щоби покарати тамошного князя за те, що відступив свій край добровільно цісареви. Евген заскочив турецке війско під Зентою 1697. р. в тім часі, коли оно переправляло ся через ріку Тису. Настала страшна боротьба. Султан, що з половиною свого війска вже перед нападом переправив ся через Тису, мусів безрадний дивити ся, як єго війско гинуло від мечів або куль австрийских жовнірів та топило ся в ріці. Около 30.000

Турків згинуло в тій боротьбі. Переляканий султан подав ся до Константинополя.

Зента, положена над Тисою на тій самій лінії, що Могач над Дунаєм, має зовсім відмінне значінє в історії. Коли по побіді під Могачем 1526. р. отворила ся для Турків дорога до Угорщини, з боротьбою під Зентою уступили они раз на все майже з цілої Угорщини.

Карловицкий мир 1699. р. Рівночасно потерпіли Турки тяжкі пораженя від инших держав, що належали до антитурецкої ліґи. Тому мусіли згодити ся на заключенє мира в Карловицях 1699. р. Сей мир був першим поділом европейскої Туреччини. На єго основі дістала Москва Азов, Польща правобережну Україну і Поділє, Венеция Морею, а Австрия цілу Угорщину без темешварского Банату.

Сукцесийна еспаньска війна. Ледви закінчила ся війна з Турками, що в ній так заслужив ся Евген, кн. сабавдский, коли незадовго вибухла на заході нова війна, т. зв. сукцесийна еспаньска.

В Еспанії панував послідний зі старшої габсбурскої лінії, Карло II. Здоровлє єго було таке хирне, що кождої хвилі надіяли ся єго смерти. Потомків Карло не мав, з двох єго сестер одна вийшла за Людвіка XIV., а друга за цісаря Леопольда I. Францускі і австрийскі посли заходили коло хорого короля, щоби зладив завіщанє в користь їх володарів. Карло II. зміняв часто заповіт раз в користь Леопольда I., то знова Людвіка XIV. Колиж по єго смерти отворили тестамент, показало ся, що він цілу свою державу записав внукови Людвіка XIV. під услівєм, що Еспанія не буде ніколи поділена і злучена з Франциєю. Але Людвік XIV. не думав про виконанє послідної волі Карла II. і сказав: „Тепер нема вже Піренеїв“.

Леопольд I. не признав завіщаня Карла II. і зачав т. зв. сукцесийну еспаньску війну (1702-1714). Щоби дістати поміч від тодішного бранденбурского електора, надав єму цісар 1701. р. титул пруского короля. Натомісць електор баварский і кольоньский станули отверто по стороні Людвіка XIV. Незадовго получили ся з цісарем Голяндия і Анґлія. Они бояли ся дуже, що Людвік XIV. зросте в велику силу через опанованє Еспанії і загрозить своєю могучостию цілій Европі.

Евген сабавдский мав тепер нагоду сповнити свою присягу, що верне до Франциї з мечем в руці. Іменований головним полководцем перейшов він миттю через Альпи і побив францускі війска в північній Італії. Відтак получив ся з анґлійскою армією, завдав Французам велике поражене під Гехштедт (Höchstädt) та випер їх поза Рен. Незадовго помер Леопольд I. і полишив двох синів: Йосифа і Карла. Коли в Франциї настав голод задля довгої війни, що зруйнувала край, був Людвік XIV. готовий на всі уступки супроти своїх противників, але ті хотіли упокорити гордого короля і зажадали за ціну мира, щоби прогнав власними війсками свого внука з Еспанії. Людвік XIV. відкинув се жадане і провадив дальше війну, щоби спасти свою честь і честь Франциї. Несподівано усьміхнуло ся єму щасте. В часї війни помер Йосиф I. без мужеских потомків і володарем всїх габсбурских країв мав стати Карло.

Ся обставина надала цілком инший зворот сукцесийній еспаньскій війнї.

---

39. Карло VI. — Петро Великий.

Закінчене сукцесийної еспаньскої війни. Послїдний з роду австрийских Габсбурґів в мужескій лінії був Карло VI., брат Йосифа I. Вибраний цїсарем в Німеччинї посїдав він Чехію, Угоршину і альпейскі краї, а крім того мав стати спадкоємцем великої еспаньскої монархії. Здавало ся, що вернуть часи Карла V., коли в державі Габсбурґів не заходило сонце. Але ся обставина змінила положене в сукцесийній еспаньскій війнї в користь Людвіка XIV. Анґлія і Голяндия бороли ся проти Людвіка XIV. з тої причини, щоби Франция не стала наймогутнїйшою в Европі. Тепер побачили, що через получене всїх країв в руці Карла VI. став би рід Габсбурґів так само небезпечний, як рід Бурбонів. Супротив того заключили обі держави з Людвіком XIV. мир в Утрехтї. Цїсар, зданий на власні сили, мусїв в рік пізнїйше рівнож погодити ся з Франциєю в Раштадт 1714. р.

На основі сего мира Еспанія з американьскими кольоніями дістала ся під владу внука Людвіка XIV. під тою умовою, що Еспанія і Франция не злучать ся ніколи в одну державу. Краї, положені поза межами Еспанії, іменно Бельґія, північна і полуднева Італія, перейшли під пановане Карла VI.

Незадовго мусів Карло VI. звернути свою увагу знова на полудневий схід, де Турки старали ся відобрати краї, утрачені в Карловицкім мирі. До сего заохотила їх побіда над російскою державою, в якій панував тоді Петро Великий.

Ч. 44. Карло VI.

Вдача Петра В. Петро стратив дуже скоро батька. З єго малолітности скористала єго сестра Софія. Она обняла управу московскої держави, а про виховане Петра зовсім не дбала. Петро перебував найчастійше в окруженю чужинців. Оден з них, Лефор, здобув у него велике довіре. Він то оповідав Петрови про урядженя в західній Европі і про стан війска в Франциї. Дуже цікавий хлопець радо слухав тих оповідань. На єго жадане утворив Лефор відділ

війска, зложений з 50 хлопців; між ними находив ся Петро як простий жовнір. Сей відділ вправляв ся на західно-европейский спосіб і став незадовго в пригоді Петрови. При помочи того війска усунув Петро Софію, замкнув сї в монастирі і став сам панувати.

Петра цікавили також оповіданя чужинців про фльоту. Москва мала в тім часї доступ тільки до Білого моря. В Арханґельску приказав Петро побудувати перший корабель і плавав на нїм по раз перший в житю здовж побережа. Відтак побудував в Воронежи над Доном малі кораблї, що явили ся ненадійно перед турецкою твердинею Азовом і єї заняли.

Двічи переконав ся Петро про висшість західно-европейскої культури, відбувши подорож по Голяндиї і Анґлії, щоби там на власні очи побачити урядженя західної Европи. В Амстердамі наняв собі хату і як простий робітник працював під іменем „Петра“ в корабельних варстатах. Опісля удав ся до Анґлії. Король уладив на честь гостя маневри фльоти. Петро був так захоплений, що крикнув з радости: „Колиб я не був царем, хотів би бути адміралом анґлійскої фльоти“.

Північна війна. Петро не вдоволив ся доступом до Азовского моря, але хотів здобути побереже Балтийского моря. Тому зачав в порозуміню з Польщею і Данією війну з Швециєю. Та війна називає ся в історії північною. Шведский король Карло XII., вправдї молодий, але дуже хоробрий, побив дуже скоро Данію і Польщу, а відтак вирушив на Петра. Сей не чув ся на силах ставити опір шведскому війску і втікав на північ, а край за собою нищив. Задля надходячої зими приняв Карло XII. запросини козацкого гетьмана, Івана Мазепи, щоби перезимував на Україні. Мазепа обіцяв єму, що населенє України стане по єго стороні. Але лишень мале число козаків злучило ся з Карлом XII. Поодинокі українські городи ставили єму опір так, що мусів їх силою здобувати. Коли Карло XII. облягав Полтаву, наспів Петро з помочию і 1709. р. побив цїлком шведске війско. Карло XII. утік до Туреччини і намавляв султана до війни з Петром.

Петро вирушив з малим війском проти Турків, бо повірив вістям, що християньскі народи на балканьскім пів-

острові піднесуть ворохобню проти турецкого пановання. Над Прутом окружили Петра Турки і доперва за відступленє Азова заключили з ним мир. Страту Азова міг Петро

Ч. 45. Петро В.

легко переболіти, бо в війні з Швециєю здобув для себе Лівонію, Естонію, Інґрию і Карелію. Там над рікою Невою заснував нову столицю, названу від єго імени Петербургом. Сам приняв титул імператора Росиї. Історія дала єму титул Великого за заслуги коло витвореня росийскої держави, уладженої на західно-европейский лад.

Австрийско-турецка війна. Турки, підбадьорені побідою над Росиєю, рішили відобрати Венециї Морею. Тоді цісар Карло VI. виступив в обороні Венециї і зачав війну з Туреччиною. Провід над єго війском обняв знова Евген, кн. сабавдский і прославив своє імя обсадою Білгорода. Турецка залога в Білгороді ставила завзятий опір, бо мала надію на поміч султана. І дійсно йшла велика турецка армія на відсічу Білгородови. Евгена взяли в два огні. Але він рішив сьміло заатакувати турецкий табор. Три ракети вилетіли о 1. годині в ночи і звістили жовнірів Евгена, що зачинає

ся приступ на турецкий табор. Турки окружили хороброго полководця зі всїх сторін і Евген найшов ся в найбільшій небезпецї. Коли жовнїрі побачили небезпеку вожда, кинули ся з такою завзятостию на ворога, що мимо переважаючих сил Турків побили їх і приневолили до утечі. Тодї піддала ся твердиня Білгород, а Турки мусїли в мирі в Пожаревацу 1718. р. відступити Австриї темешварский Банат, Волощину аж до ріки Алюти, часть Сербії з Білгородом і північну часть Боснії. Натомісць Турки задержали для себе на дальше Морею.

Та, на жаль, ще за пановання Карла VI. стратила Австрия ті краї в новій війнї з Турками, коли не стало такого полководця як Евген, а задержала тільки Банат.

Заходи Карла VI. коло піднесеня добробуту і просьвіти. Карло VI. старав ся загосподарувати свої краї, винищені довгими війнами. Тому попирав він промисл, будував численні фабрики і клав добрі дороги, іменно з Відня до Праги і Триєсту. Для оживленя торговлї заснував пристани в Фіюме і Триєстї та східно-індийску компанїю в містї Остендї для веденя торговлї з Індиями. Рівночасно дбав про штуку і науку, побудував в Відни надвірну бібліотеку і астрономічну обсерваторию та завів зьвіринець в Шенбрунї.

Праґматична санкция 1713. р. Тільки одна обставина наповняла цїсаря журбою і смутком: він не мав мужеских потомків. Щоби отже єго країв не постигла доля еспаньскої держави, якою подїлили ся сусїди між собою, видав Карло VI. 1713. р. закон т. зв. праґматичну санкцию, що обовязує в нашій державі по нинїшний день. Ся санкция управильнила наслїдство в габсбурских краях. Після того закону габсбурскі краї є недїлимі і мають мати все одного володаря. Престол має переходити в габсбурскій родинї з батька на сина, а в браку того на дочку. Завдяки тому законови сполучили ся тїснїйше ріжнородні краї, які находили ся під панованєм Габсбурґів.

Заходи Карла VI. коло забезпеченя санкциї. В кілька лїт по виданю сего закону вродила ся дочка Карла VI., Мария Тереса. Цїсар старав ся всїми силами виєднати у европейских держав згоду на праґматичну санкцию, щоби забезпечити дочцї спокійне пановане в габсбурских посї-

лостях. Щоби приєднати для себе Анґлію і Голяндию, зніс східно-індийску компанію, бо она забирала Голяндцям і Анґлійцям значні зиски з торговлї з Індиями. Саского елєктора, Авґуста III., посадив в порозуміню з Росиєю на польскім престолї, хотяй Поляки вибрали королем Станїслава Лєщиньского, тестя француского короля. З тої причини накликав на себе війну з Франциєю і Еспанїєю та стратив полудневу Італію, але зате саский елєктор і Франция признали праґматичну санкцию.

Коли Карло VI. вмирав 1740. р., полишив краї виснажені довгими війнами, порожний скарб, військо зле уоружене і без добрих покловодцїв. Крім того єго душу ворушила гадка, чи дійсно европейскі держави додержать своїх зобовязань і чи мимо запоруки праґматичної санкциї не виступлять по єго смерти з ріжними домаганями. Евген, кн. сабавдский, давав цїсареви лїпшу раду, як належить забезпечити праґматичну санкцию. Замісць старати ся о згоду держав, радив наповнити державний скарб ґрішми і виставити сильну армію.

* * *

Короткий зміст.

З початком XVI. ст. заволодїли Габсбурґи завдяки щасливим подружам так великими просторами, що в їх посїлостях не заходило сонце. Цїсар Карло V. віддав альпейскі краї 1522. р. свому братови Фердинандови I., від котрого зачинаєсь молодша австрийска лїнія Габсбурґів. Фердинанд I. сполучив 1526. р. альпейскі, ческі і угорскі краї під своєю владою, а крім того осягнув по абдикациї Карла V. цїсарску корону.

Положенє австрийскої габсбурскої лїниї було дуже тяжке. На сходї мусїли Габсбурґи бороти ся з Турками о пановане над Угорщиною і доперва по пораженю Турків під Віднем 1683. р. здобули Будапешт і приневолили Туреччину завдяки побідам Евгена сабавдского до відданя цїлої Угорщини.

Внутрі своїх країв і в Нїмеччинї поборювали реформацию та мусїли вести 30-лїтну війну, яка розбила Нїмеччину і ослабила становище цїсаря.

На заході вели війни з Францисю. Она скористала з заколоту, викликаного реформацисю, заняла Мец, Туль, Верден, опісля Ельзас в 1648. р., відтак через реінїони Страссбурґ і инші надреньскі міста. Рід Бурбонів засів по смерти Карла II., послїдного з старшої габсбурскої лінії, в Еспанії, але задля сукцесийної еспаньскої війни дістав Карло VI. Бельґію, полудневу і північну Італію. Щоби всї посїлости забезпечити, видав Карло VI. 1713. р. праґматичну санкцию, в якій зазначив їх неподільність і управильнив справу наслїдства та дав в той спосіб спромогу витворити з тих посїлостий новочасну державу.

40. Мария Тереса. — Фридрих II.

Характер Марії Тереси. В р. 1740. помер Карло VI. Він полишив дочку Марию Тересу, що на основі праґматичної санкциї обняла під своє пановане всї габсбурскі посїлости. Замолоду дістала Мария Тереса дуже старанне образоване. Володїла кількома мовами, знала добре історию, занимала ся музикою. Карло VI. брав єї часто на засїданя державної ради, щоби познайомила ся з полїтичними справами. Ще за житя батька вийшла Мария Тереса замуж за льотариньского князя, Франца Стефана і покликала єго до участи в правлїню. Таким способом став в Австриї панувати новий, габсбурско-льотариньский рід.

Тяжке положенє Марії Тереси. Мария Тереса обнимала пановане в дуже тяжких обставинах. Хотяй посїлости єї були просторі, але були они винищені довгими війнами і складали ся з ріжних країв, слабо зі собою звязаних. Ворогів довкруги було много, а приятелїв мало. Дуже небезпечним противником був баварский електор, оженений з дочкою Йосифа I. Він не признав праґматичної санкциї і міг легко зголосити ся з жаданями до спадщини по Карлї VI. Одначе зі скрутного положеня Марії Тереси рішив перший скористати пруский король, Фридрих II. і загарбати для себе Шлеск.

Ч. 46. Мария Тереса.

Молодість Фридриха II. Батьком Фридриха II. був Фридрих Вільгельм I. Пруске королівство обнимало тоді бранденбурску мархію, Поморє, східні Пруси і деякі надреньскі посілости. Фридрих Вільгельм I. поклав собі за цільсвого житя поставити Пруси в ряді найсильнійших держав. Тому старав ся всіми силами наповнити державний скарб і виставити сильну та добре уоружену армію. Коли вступив на престол, сейчас поробив великі ощадности, позносив всі двірскі балі і театральні представленя. Ґенералів і послів чужих держав приймав у себе дуже просто, подавав їм тільки люльки до куреня і пиво. Лишень на по-

треби війска не ощаджував гроший. Найбільше любував ся видом своєї ґвардиї, зложеної з людий високого росту. По цілій Европі шукали післанці короля за рослими людьми і стягали їх до пруского війска силою або обіцянкою високої нагороди. Тих жовнірів убирав король в синій одяг і звав їх „синіми дітьми“.

Зовсім инший погляд на сьвіт мав з початку єго син, Фридрих. До війскової служби не мав найменшої охоти, був дуже марнотратний і правдиве вдоволенє та щастє бачив тільки в поезиї і штуці та музиці. Між батьком а сином приходило дуже часто до непорозуміня. Вкінци молодий Фридрих так зненавидів собі побут в Прусах, що рішив утечи до Франциї. Коли Фридрих Вільгельм I. довідав ся про намір свого сина, кинув ся на него з добутим мечем і лишень присутний в кімнаті полковник вспів єго здержати від убійства. Король приказав покарати смертию поручника, що хотів помочи Фридрихови в утечі, а сина тримав в вязниці і простив єму доперва тоді, коли він присягнув беззглядно повинувати ся волї батька. Від того часу змінив ся Фридрих до непізнаня. Він близше приглянув ся державному устроєви і став цінити діяльність батька. Хоч і дальше займав ся за єго дозволом поезиєю і музикою, але вважав їх тільки за розривку, а не за ціль житя. Фридрих Вільгельм I. слїдив з радостию ту зміну і при кінци житя сказав: „Дякую Богу, що менї дав такого сина“.

Сукцесийна австрийска війна. В тім самім роцї помер Карло VI. і Фридрих Вільгельм I. Єго наслїдник, Фридрих II., застав повний державний скарб, знамените і численне війско і рішив сейчас використати свою силу та піднести Пруси на становиско першорядної держави. Тому післав до Мариї Тереси послів і зажадав відданя Шлеска; зате обіцяв дати їй війскову поміч проти кождого ворога. Мария Тереса відкинула се безправне жаданє Фридриха II., але він вдер ся зі своїм війском на Шлеск і побив австрийске війско під Мольвицями. На вістку про сю побіду виступив проти Мариї Тереси саский електор, а також баварский, Карло Альберт, який заняв горішну Австрию та Чехію і вибраний німецкими електорами цїсарем засів на престолї в Німеччинї як Карло VII. В тій прикрій хвилї станули

Мадяри вірно по стороні Мариї Тереси і при їх помочи австрийскі війска відобрали Горішну Австрию, а навіть заняли Баварию. Незадовго станула по стороні Австриї Анґлія, натомісць Франция і Еспанія получили ся з єї ворогами. Таким способом вибухла европейска війна, звісна в історії під назвою сукцесийної австрийскої.

В часї війни помер Карло VII. Тодї Мария Тереса рішила придбати цісарску корону для свого мужа. В тій цїли погодила ся з Фридрихом II. і признала єму Шлеск без Опави, Тїшина і Єґерндорфу, а Баварию віддала синови Карла VII. Зате віддали они як елєктори при виборі цісаря свій голос на Франца Стефана, що став панувати під іменем Франца I. З Францією і Еспанією заключила Мария Тереса мир в Аквісґрані 1748. р. і відступила їм деякі посїлости в північній Італії.

Вислїд сукцесийної австрийскої війни був дуже корисний для Мариї Тереси. Вправдї стратила она богату провінцию Шлеск на користь Прус, але зате виборола з мечем в руцї признанє праґматичної санкциї всїми европейскими державами, а для свого мужа придбала цісарску корону. Новий габсбурско-льотариньский рід мав забезпечену будучність.

Семилїтна війна. Мария Тереса не занехала однак гадки про відобранє Шлеска і приготовляла ся дуже старанно до нової війни. Старих ґенералів усунула, а на їх місци поставила молодих, як Давна і Лявдона. Для образованя офіцирів заснувала в Вінер-Найштадт військову академію. В війску завела однаковий стрій та подбала про лїпше уоруженє. Рівночасно єї канцлєр Кавніц старав ся зручно придбати союзників проти Прус. На сторону Австриї перетягнув він Росию, Швецию, а навіть дотеперішного найбільшого ворога, Францию. Зате Анґлія, що борола ся в тих часах з Францією о перевагу на морю, покинула Австрию і перейшла на сторону Фридриха II. З великим непокоєм дивив ся Фридрих II. на ті приготовленя Мариї Тереси і коли пересьвідчив ся наглядно, що они вимірені проти Прус, сам зачав перший війну 1756. р. Окружений переважаючими силами дїлав Фридрих II. дуже скоро, нападав на поодиноких союзників Мариї Тереси і старав ся не допустити до їх злуки. Скоростию своїх рухів і многими побідами викликав в цїлім сьвітї подив. Але і австрийскі

війска показали в тій війні свою справність, найбільше в боротьбі під Колїном, де розбили війско Фридриха II. Що йно коли російскі війска перейшли через Вислу і сполучили ся з австрийскою армією, настала найстрашнїйша хвиля для Фридриха II. Під Кунерсдорфом заатакував пруский король російске війско. Одначе в часї боротьби кинула ся австрийска кіннота на єго армію і приневолила єї до утечі. Фридрих II. боров ся сам дуже завзято, так що два конї пали під ним від куль. Він був пересьвідчений, що вже програв цїлу війну і думав навіть про смерть. До одного з мінїстрів писав тодї: „Склало ся велике нещастє, котрого не пережию; все пропало“. Мешканцям Берлїна приказав піддати ся ворогови, як заатакує столицю. Та від цїлковитого пораженя спасла Фридриха II. смерть російскої цариці Єлисавети. Єї наслїдник, Петро III., знав від давна Фридриха II. і відносив ся до него дуже приязно. Тому велїв російскій армії перейти на сторону пруского короля. Незадовго потім вибухла в Росиї революция, Петро III. згинув, а на престол вступила єго жінка, Катерина II. Ся цариця відкликала вправдї свою армію, але Мария Тереса могла числити вже лиш на власні сили і Фридрих II. був спасений. В Губертсбурґу станув 1763. р. мир, на основі котрого задержав Фридрих II. в своїм посїданю Шлеск без Опави, Тїшина і Єґерндорфу.

Семилїтна війна показала сьвітови силу пруского королївства, що заняло від сего часу місце між перворядними европейскими державами.

---

41. Овлада Галичиною і Буковиною. Реформи Мариї Тереси.

Незадовго по закінченю семилїтної війни лучила ся Австриї нагода побільшити свої простори нинїшною Галичиною і Буковиною та в той спосіб винагородити собі страту Шлеска.

Польща за Авґуста III. Авґуст III., котрого російскі війска поставили королем в Польщі на місци Станїслава Лєщинь-

ского, був як володар дуже неспосібний. За єго пановання Польща виявила великий занепад, бо російскі війска ішли без дозволу через Польщу, щоби взяти участь в семилітній війні, а Фридрих II. забирав людий до свого війска. Лиш поодинокі люди, як Станіслав Лєщиньский та Станіслав Конарский, бажали своїми творами звернути увагу польскої суспільности на сей упадок та накликували єї до заведеня реформ.

Станіслав Авґуст Понятовский. Росия і Пруси, де тоді володіли Катерина II. і Фридрих II., бажали скористати із сего упадку Польщі та побільшити єї коштом свої держави. Тому заключили з собою тайний договір, силою котрого постановили, що на случай смерти Авґуста III. не допустять до польского престола нікого з пануючих европейских родів. За впливом Росиї вибрали Поляки Станіслава Авґуста Понятовского, що був послідним польским королем. Був се чоловік дуже просьвічений, дбав про школи, підпомагав артистів і поетів, але недоставало єму сильної волї, щоби визволити ся зпід впливів Росиї. Тому не зміг він перевести ніяких важнійших змін в державі, а противно попав в ще більшу зависимість від Росиї. Російский посол зажадав іменно від короля, аби дав свободу віроісповіданя православним і протестантам, грозячи, що підбурить шляхту і скине єго з престола. Ось так вимусив на нім сї уступки, а крім того зобовязав короля і шляхту, що ніяка зміна не може в Польщі наступити без дозволу Росиї.

Барска конфедерация. Аж доперва тепер отворили ся очи шляхті, як велика небезпека грозить Польщі від Росиї. Тому одна часть шляхти утворила союз, так звану конфедетацию, в Барі на Поділю і заявила, що буде боронити католицкої віри і свободи держави. Та на Поділю і Україні вибухло в тім часї велике повстанє селян-кріпаків, так званих гайдамаків, під проводом Максима Залізняка, козака із Запорожа. Гайдамаки нападали на оселї польскої шляхти, убивали шляхту і жидів, а вкінци підступили під Умань, де схоронило ся тоді більше шляхти. Коли сотник двірских козаків, Іван Ґонта, перейшов на їх сторону, опанували гайдамаки місто та вчинили велику т. зв. уманьску різню. Доперва російскі війска знищили повстанє гайдамаків, а проводирів тяжко покарали. Зате конфедерати розвивали

більшу діяльність на заході в корінних польских землях. Росия не могла їх побороти, бо тоді вела війну з Туреччиною. Російскі війска віднесли ряд побід над Турками і зблизили ся до Австриї, заволодівши Молдавією і Волощиною. Австрия не бажала мати Росию сусідом і тому стала приготовляти ся до війни.

Перший поділ Польщі. Тоді виступив Фридрих II. як посередник між Австриєю а Росиєю. Він порадив Катерині II. відкликати свої війска із Молдавії і Волощини, а забрати зате частину Польщі. Рівночасно мали також Австрия і Пруси заняти відповідну часть Польщі. Катерина II. не хотіла з початку пристати на сей плян, бо бажала загорнути для себе цілу Польщу, але коли побачила, що барска конфедерация розвиває ся, а війна з Туреччиною потягне ся ще довго, згодила ся на плян Фридриха II.

Найдовше опирала ся Мария Тереса. Она бачила, як в початках єї панованя Фридрих II. скористав із слабости Австриї і заняв силою Шлеск і не хотіла тепер згодити ся на ограблене слабої Польщі. Одначе ввиду порозуміня Прус і Росиї мусіла уступити намовам сина Йосифа II. і 1772. р. всї три держави довершили першого поділу Польщі. Росия заняла часть Білої Руси, пруске королїство опанувало західні Пруси без Ґданьска і Торуня, а Австрия заняла давнїйше князївство галицке і часть Малопольщі, отже цілу нинїшну Галичину без Кракова. Щоби оправдати сей забір, видано в Австриї брошуру, в якій доказувано, що угорскі королї вже від 1206. р. мали титул „rex Galiciae et Lodomeriae“. Сю назву надано цілому заборови, отже давнїйшому галицкому князївству і Малопольщі.

В три роки пізнїйше заняла Австрия 1775. р. північну часть Молдавії від Туреччини названу Буковиною від великих букових лїсів. Оба ті краї перейшли під пановане Австриї тоді, коли Мария Тереся і єї син Йосиф II. переводили цілий ряд реформ, що мали на цїли тіснїйше получити їх родинні посїлости.

Реформи Мариї Тереси. Мария Тереса завела в поодиноких краях уряди з ґубернатором на чолї. Єму підлягали начальники поменших округів, так званих старостів, а всї урядники і нисші і висші були підчинені власти осередних урядів в Відни. Мария Тереся старала ся також

упорядкувати судівництво та завести у всіх краях однакові закони. В тій цїли видала збірку законів так звану „Nemesis Theresiana“, після якої суди у всіх краях видавали рішеня. Найбільше піклувала ся шкільництвом, знаючи добре, що просьвіта двигає найскорше край. До тепер удержували школи монастирі, духовеньство або приватні люди. По раз перший держава взяла виховане молодежи в свої руки. В тій цїли утворила цісарева народні школи, відтак латиньскі, що складали ся з шістьох кляс, вкінци подбала про найвисші т. є. університети. Таким способом старала ся Мария Тереса тіснійше звязати з собою ріжні краї, які находили ся під єї панованєм і утворити з них новочасну державу. Для Русинів, що перейшли тоді під пановане Австриї в дуже невідрадному станї, бо руску народність творило тоді лишень просте населенє, що відбувало панщину і находило ся в підданьстві у панів та необразоване духовеньство, настав час повільного відродженя. Мария Тереса приняла внедовзї по прилученю Галичини кільканайцять руских питомців до духовної семінариї у Відни.

В р. 1780. Мария Тереса тяжко занедужала. Тому закликала до своєї постелї дітий і дворян, попрощала ся з ними і сказала: „Що тільки за мого пановання стало ся несправедливого, то склало ся мимо моєї волї, бо мої наміри були чисті“. Померла цісарева на руках свого сина Йосифа II., лишаючи за собою великий жаль у всіх народів, що находили ся під єї панованєм.

---

42. Йосиф II.

Дуже старанне образоване дістав син Мариї Тереси, Йосиф II. Заздалегідь приготовляв ся до свого великого завданя управи державою. В першій мірі цікавили єго військові справи. Вже як 17-лїтний молодець хотів він вступити до армії під проводом Давна і лишень на великі просьби матери відступив від своїх намірів. Коли помер єго батько, Франц I., вибрано єго цісарем в Німеччинї, а

Мария Тереса покликала єго до співучасти в управі державою.

Подорожи Йосифа II. Йосиф II. розумів тяжке завданє володаря і хотів на власні очи переконати ся про потреби народів. Тому уряджував часті подорожи по краях своєї держави — був також в Галичині — і повідомляв письмами свою матір про свої спостереженя. Подорож була в тих часах получена з великими невигодами, одначе Йосиф II. не зважав на се. Не дбав, де мав переночувати, в місті, чи на селї, не питав ся, чи є много їди, а нераз треба було і голодувати. Підчас подорожи розмавляв не лишень з панами, але також з простими людьми. Селянам все давав пізнати, що цінить їх занятє. Коли одного разу побачив в Моравії селянина, котрий орав поле, приказав задержати свою кариту, взяв від здивованого рільника плуг і переорав кусень землї. В той спосіб дав до зрозуміня, що праця на рілї не соромить, коли сам володар не стидав ся взяти за плуг.

В Відни був вже тодї парк Авґартен. Вступ до сего огороду мала лишень шляхта. Йосиф II. велїв отворити єго для всїх мешканців, а коли шляхта жалувала ся, що не має місця на прохід виключно для себе, відповів: „Колиб я хотів усе сходити ся з рівними собі людьми, мусів би я хиба зійти до цїсарских гробів в церкві Капуцинів і там жити зі своїми помершими предками“.

Цїль житя Йосифа II. Такий то цїсар засїв на престолї по смерти Мариї Тереси. За взір взяв собі Фридриха II., котрий часто говорив: „Князь є першим слугою, управителем держави“, противно як Людвік XIV., який говорив: „Держава — се я“. Тому працював безустанно, як урядник від пятої години рано до пізної ночи, кожду просьбу читав сам, а двірскі урядники рішали єї сейчас після вказівок цїсаря. Працював Йосиф II. дуже запопадливо, бо поставив собі дуже високу, але і тяжку задачу, щоби з ріжнородних габсбурских країв утворити одну державу, в якій панував би оден володар, одно законодавство і одна мова, а всї піддані були просьвічені, вільні та хіснували ся усім добром.

Тому Йосиф II. позносив всї окремішности країв, ческу і угорску корону відослав до скарбницї і не вінчав ся угор-

ским королем. Цілу державу поділив на 13 округів і означив їх порядковими числами. Тими округами заряджували урядники, що сліпо виконували волю свого володаря. По-

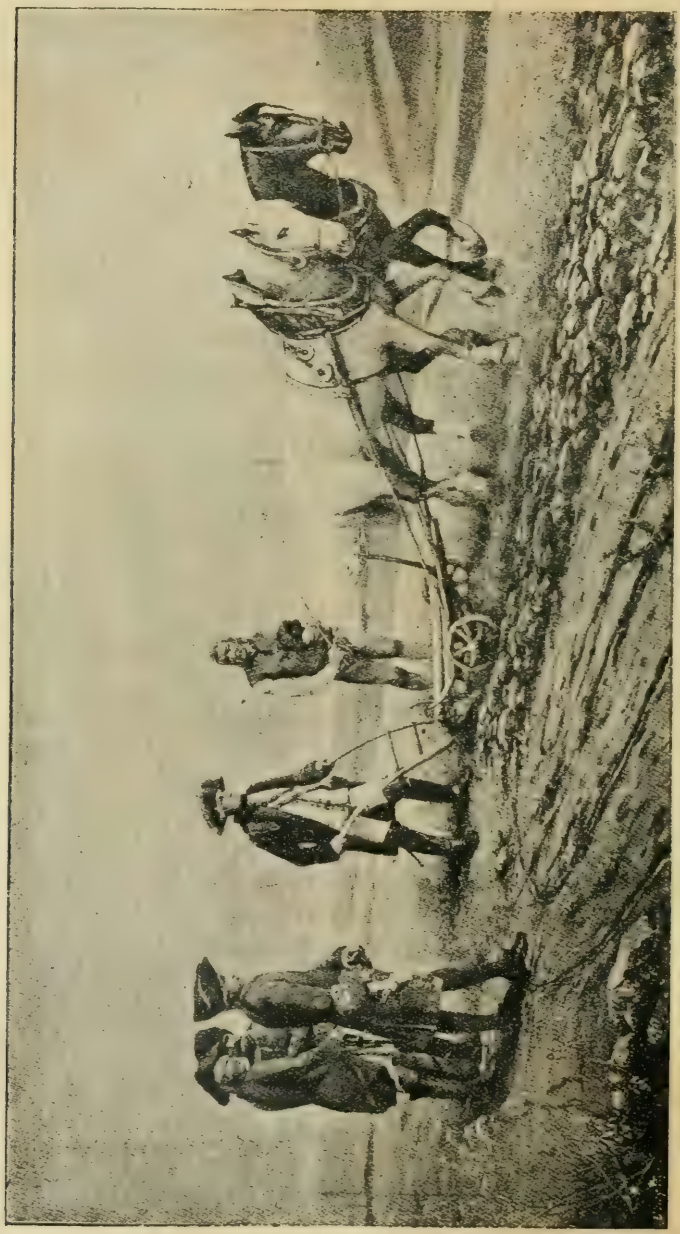

Ч. 47. Йосиф II. орє плугом.

біч латиньскої мови мали послугувати ся німецкою. Сї одну лишень допускали в урядованю.

В усїх краях мало панувати одно право. Йосиф II. зніс тортури, при помочи котрих старали ся видобути від обжалованого зізнаня, а також кару смерти. Назначували єї лиш тим, що бунтували ся проти власти.

Віроісповідні і церковні реформи. В р. 1781. видав Йосиф II. т. зв. толєранцийний патент, на основі котрого дав свободу віри іновірцям, як протестантам і православним. Рівнож приказав жидам приняти назвиска та дозволив їм займати ся управою рілї і промислом. Рівночасно позносив богато монастирів, а полишив лишень такі, котрих монахи займали ся вихованєм молодежи або доглядали хорих. Тодї то позносило правительство чимало монастирів в Галичинї, між ними послїдний православний монастир Скит Манявский. Також обмежив число сьвят; деяких сьвят не мали піддані обходити торжественно і могли займати ся в тих днях працею. Монастирскі будинки перемінив на школи, шпиталї або касарнї, а книжки велїв звезти до унїверситетских бібліотек. З монастирского майна утворив т. зв. релїґійний фонд і ужив єго до будови церков та на підмогу для сьвящеників. Бажанєм цїсаря було, щоби духовеньство служило інтересам держави і в тій цїли позасновував ґенеральні семінариї на місци диєцезияльних, між ними ґенеральну семінарию для руского духовеньства у Львові. В той спосіб хотїв мати догляд над вихованєм духовеньства.

Папа Пій VI. сам приїхав до Відня, щоби здержати цїсаря від переведеня тих змін. Цїсар приняв папу з великими почестями, однак від своїх намірів не відступив.

Шкільництво. Много працї посьвятив Йосиф II. урядженю шкільництва, яким вже Мария Тереса живо занимала ся. В р. 1784. заснував унїверситет у Львові і дозволив викладати деякі предмети по руски. Сей унїверситет складав ся із 4 виділів та ґімназиї, яку опісля відлучено від унїверситету; нинї має она назву академічної.

Суспільні реформи. Йосиф II. старав ся в державі піднести промисл і торговлю, але найважнїйшою підставою держави уважав хлїборобство. Тому звернув увагу на селян, що тодї дуже горювали, бо були піддані свому панови

і мусїли відрабляти панщину. Без дозволу пана не міг селянин опустити села, не міг женити ся, крім того мусїв працювати кілька днїв безплатно на ланах пана так, що мало часу лишало ся єму на оброблене своєї рілї. Одного разу дістав цїсар від угорского селянина письмо, що зворушило єго до глубини серця. Сей селянин писав: „Милостивий Цїсарю! Чотири днї панщини, пятий день риболовля, шестий лови з паном, семий день належить ся Богу. Подумай, Милостивий і Сьвітлий Цїсарю, як я можу платити податки“.

Тодї цїсар рішив всїми силами піднести селянина із єго нужди. В р. 1781. зніс підданьство селян, що стали від того часу вільними людьми, а панщину значно обмежив, бо лишень три дни в тижни мали селяни працювати для пана. Решту днїв могли посьвячувати для себе.

Значінє реформ Йосифа II. Через свої реформи, корисні передовсїм для низших верств, став Йосиф II. любимцем народів. Найбільше скористали із них Русини, що тодї не мали висших верств, лишень селяньство та убоге духовеньство. Йосиф II. улекшив долю руского селянина і подбав о образованє руского духовеньства, що відтак перше зачало роботу над піднесенєм свого народа із упадку.

Зате викликали невдоволенє змаганя Йосифа II., щоби всї народи уживали одної урядової нїмецкої мови. Найбільше виступали проти тих змагань мешканцї Угорщини і Бельґії та піднесли навіть повстанє. Йосиф II. провадив тодї спільно з Катериною II. війну з Туреччиною, тому відкликав деякі реформи для втихомиреня тих країв. В часї війни попав в грудну недугу. Прикликаному лїкареви приказав сказати цїлу правду про стан здоровля. Коли сей зі слезами в очах сказав цїсареви, що недуга невилїчима, Йосиф II. відправив єго спокійно домів, прислав єму 10.000 талярів і підніс до шляхотского стану. Смерти очікував спокійно. Доказує се єго письмо до брата: „Маєш до дїла — писав Йосиф II. — з чоловіком, котрий недалеку смерть уважає правдивим щастєм. Нема часу до страти, місяць март є зрадливий для хорих“.

Помер в 49. роцї житя. Коли опісля виставлено на єго честь в Відни памятник, поміщено на нїм напись: „Йосиф II., що жив недовго, але виключно для загального добра“.

Йосиф II. помер безпотомно. Єго наслїдником на нїмецкім і австрийскім престолї став єго брат Леопольд II., що зніс або змінив богато розпорядків свого попередника і тим способом втихомирив до решти невдоволені реформами Йосифа II. народи.

---

43. Француска революция.

Причини француской революциї. Довгі, кроваві війни Людвіка XIV. і єго наслїдника Людвіка XV., а також великі видатки на удержанє верзайского двора зруйнували добробут француской держави. З року на рік росли державні довги і треба було на самі відсотки видавати річно понад 200 мілїонів лїврів (около 200 мілїонів корон). Два висші стани, шляхта і духовеньство, були вільні від податків. Лишень третий стан, до якого належали міщани і селяни, двигав всї тягарі і складав гроші до державного скарбу. Тому панувало в Франциї загальне невдоволенє і часто відзивали ся голоси, щоби зрівнати всї стани перед законом, а також змінити устрій держави, аби не панував всевладно і без нїякого нагляду сам король при помочи своїх урядників.

Скликанє Ґенеральних Станів 1789. р. В часї, коли загальне огірченє обхопило переважну часть населеня, а довги зросли до таких розмірів, що дердаві грозило банкрутство, став панувати Людвік XVI. Єго жінка Мария Антонїна була дочкою Мариї Тереси. Людвік XVI. був дуже побожний, не любив забав, але недоставало єму сильної волї, потрібної в так тяжких часах. Щоби винайти середники на зменшенє довгів, скликав король 1789. р. так звані Ґенеральні Стани, с. є. представників шляхти, духовеньства і третого стану. Всїх послів було 1214; з того числа більша половина припадала на стан третий. Наради відбували ся в Верзаю. По привітї короля хотїли посли обох висших станів піти до окремих кімнат, щоби вести окремо наради. Одначе посли третого стану зажадали, щоби наради всїх

трох станів відбували ся спільно в одній кімнаті. Коли шляхта і висше духовеньство відмовили тому жаданю, посли третого стану проголосили себе представниками цілого француского народу, назвали себе Народними Зборами і при-

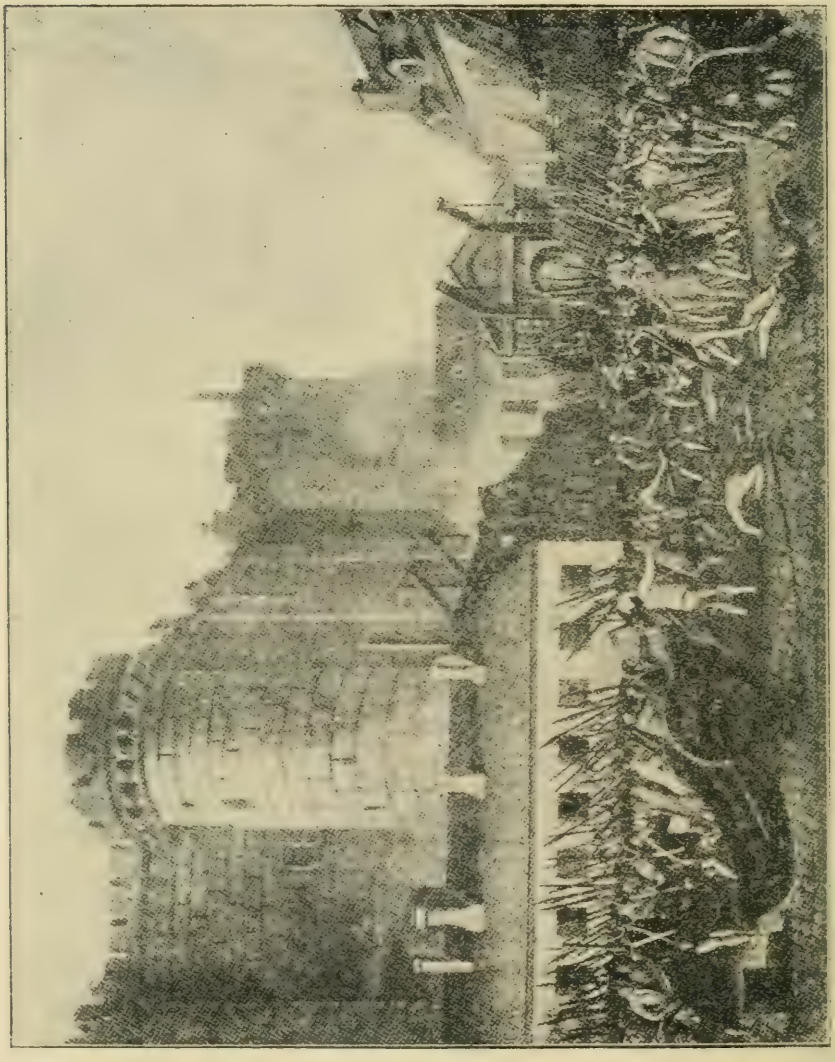

Ч. 48. Напад на Бастилію.

сягнули, що доти не розійдуть ся, доки не заведуть нового устрою в державі. Король станув з початку по стороні висших станів. Одначе супроти того, що представ-

ники третого стану заняли рішуче становище, не хотів король ужити против них сили і порадив висшим станам вести наради спільно зі станом третим.

Заворушеня в Парижі і в краю. Всї ті події в Верзаю слїдили мешканцї Франциї з великою напругою. Численні дневники розписували ся з похвалами для представників третого стану, а на улицях Парижа являли ся ріжні бесїдники і промовляли до товпи та підбурювали сї проти правительства. Розярена тими промовами товпа кинула ся на твердиню Бастилїю, в якій находила ся вязниця, побила сторожу, а кріпость зрівнала з землею. Рівночасно стали селяни нападати на палати панів, грабили і убивали. В цїлім краю настав страшний нелад.

Король і Народні Збори в Парижі. В Парижі настав голод і тому легко прийшло підбурити населенє проти короля. Одного разу вийшла якась дївчина на улицю з барабаном, стала бубнити і кричати: „хлїба! хлїба“! Коло дївчини зібрала ся в короткім часї велика товпа, явили ся також принагідні бесїдники та стали доказувати, що в Парижі голод, а в Верзаю жиють розкішно, що король хоче нароком виголодити Парiж. Розбурхана товпа вирушила на Верзай, повбивала королївских ґвардистів, що старали ся єї здержати і опанувала цїле подвірє королївскої палати. На жаданє товпи рішили Народні Збори і цїла королївска родина сейчас перенести ся до Парижа. Похід до міста відбув ся серед радісних окликів товпи. На чолї походу їхали люди, що держали на списах голови убитих ґвардистів, в серединї находила ся королївска родина, а позаду їхали гармати і вози з хлїбом і мукою.

Перша конституция у Франциї 1791. р. Народні Збори вели наради через два роки. Для втихомиреня населеня знесли они всї привілеї висших станів, увільнили селян від підданьства і панщини і проголосили, що всї є вільні і рівні супроти законів. Всї монастирі знесено, а церковні посїлости забрано на власність держави і для сьвящеників визначено платню, як для звичайних урядників. Через загарбанє церковних маєтків держава дістала нове жерело доходів і могла отрясти ся зі своїх великих довгів. Вкінци змінили Народні Збори устрій держави. До тепер спочивала вся власть в руках короля так, що Людвік XIV. міг

сьміло сказати: „Держава — се я“. Народні Збори поділили власть між короля а нарід. Від того часу мав нарід вибирати послів до Законодатних Зборів, а ті ухвалювали закони, після котрих міг король правити. Таку державу, в якій власть має король і нарід, називаємо монархією конституцийною.

Утеча і смерть Людвіка XVI. Людвік XVI. був дуже побожний і тому дивив ся з жахом, як Народні Збори переводили зміни в церковних справах. Щоби увільнити ся зпід опіки париской товпи, пробував король утечи зі своєю родиною над границю держави, де стояли францускі війска. Одначе в часі подорожи пізнав короля оден почтар і товпа народу спровадила королівску родину знова до Парижа. Від тоді запанувало велике недовірє до короля. Ріжні противники монархічного устрою підбурювали нарід та вмавляли в него, що король хоче зрадити свою власну державу. Населенє вірило тим вістям, бо було дуже подражнене невдачами Франциї в війні з Австриєю і Прусами. Коли прийшла до Парижа вістка про пораженє Французів, стали обвинувачувати короля, неначеб він умисно післав мало війска, щоби оно потерпіло пораженє. Товпа, підбурена такими ложними вістями, кинула ся на королівский замок і повбивала сторожу. Коли король утік з родиною до кімнати Законодатних Зборів, товпа вдерла ся до середини і зажадала усуненя короля з престола і поставленя єго як зрадника перед суд. Законодатні Збори вволили тим бажаням, усунули короля від власти, а для заведеня нового ладу в Франциї рішили скликати Народний Конвент, себ то Народні Збори. Тому, що в тих Зборах засіли в переважаючім числі приклонники републиканьского устрою, проголосив Народний Конвент Францию републикою, а короля поставив перед суд як зрадника держави. Король боронив ся дуже мужно перед всіми закидами, але хоч не було доказів єго вини, видав Народний Конвент більшостию одного голосу засуд смерти. Король приняв се рішенє спокійно і сказав: „Не боюсь я смерти, але дрожу, коли подумаю про долю королевої і моїх нещасних дітий“. Довго прощав ся нещасний король зі своєю родиною і доперва силою мусіли відривати єго від дорогих осіб. Дня 21. січня 1793. р. вивели єго на місце страченя. В по-

слідній хвилї звернув ся король до народа і сказав: „Французи! я умираю неповинно, а тобі, нещасний народе.....“ Звук труб заглушив дальші слова і голова короля покотила ся на долину. Незадовго стрітила подібна доля єго жінку Марию Антоніну та сестру короля. Королївского сина віддали на науку до шевця. Він знущав ся так довго над малим хлопцем, доки смерть не увільнила єго від тих терпінь.

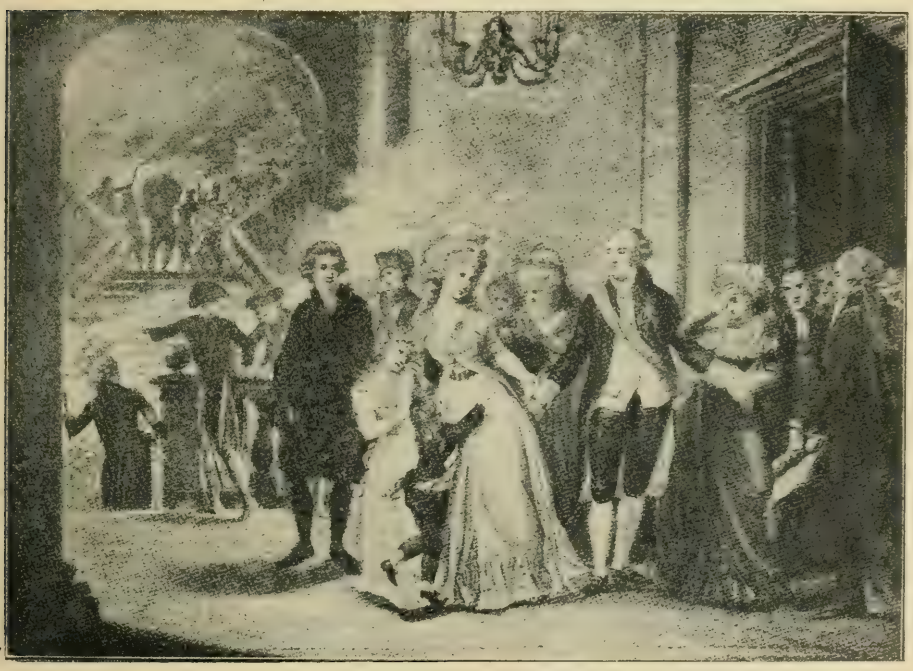

Ч. 49. Людвік XVI. прощає ся з родиною.

Правлїнє Народного Конвенту. Зі смертию короля Людвіка XVI. захопив всю власть неправно Народний Конвент під проводом Дантона, Марата і Робеспієра. В Франциї не хотїли деякі міста признати Народного Конвенту як начальної власти, але Народний Конвент здобував силою поодинокі міста, а їх мешканців карав конфіскатою майна або засудами смерти. Місто Тульон прикликало анґлїйску фльоту проти війска Народного Конвенту. Одначе капітан артилєриї, Наполєон Бонапарте, що був у війску Народ-

ного Конвенту, загрозив анґлійскій фльоті стрілянєм з гармат. Анґлійскі кораблї опустили супроти тої погрози пристань. Нещасливих мешканців міста в страшний спосіб покарали за опір. Тільки Наполєон Бонапарте скористав з сего, бо за свою рішучість став незадовго іменований ґенералом.

Народний Конвент перевів в Франциї великі зміни. На місце християньскої релїґії впровадив культ розуму, а християньский календар замінив на републиканьский. Рік зачинав ся із рівноденнєм (23. вересня) і ділив ся на 12 місяців, а кождий місяць мав рівно по 30 днів. Місяць ділив ся на три декади по 10 днів, означених порядковим числом. Останних пять днів року призначили на републиканьскі сьвята. Неділї позносили, а тільки кождий десятий день декади мав бути днем відпочинку від праці.

Зміни, заведені Конвентом, тревали в переважній части дуже коротко, але деякі з них удержали ся аж по нині, приміром десяточні міри і ваги.

Упадок Народного Конвенту. Директориат. Згодом настав спір між трома проводирями Народного Конвенту о верховну власть. Всї они погинули, впослїдне Робеспієр. Він перевів закон, що само підозрінє вистарчить, щоби когонебудь увязнити і покарати смертию. Настали страшні часи терору. Двері вязниці не замикали ся і тисячі людий гинули зовсім непозвиною смертию. Навіть жінок і дітий не ощаджували.

Вкоротці самі члени Народного Конвенту не чули ся безпечні і тому засудили несподівано Робеспієра на смерть. По сго смерти Франция дістала новий устрій. Для ухвалюваня законів установлено Раду пятьсот і Раду старших, а виконуючу власть віддано пяти директорам. Француска република перейшла щасливо тяжкі часи і могла тепер думати про закінченє війни, в якій охрив ся найбільшою славою Наполєон Бонапарте.

---

44. Наполєон Бонапарте.

Молодість Наполєона Бонапартого. Француска революция видвигнула на перше місце Наполєона Бонапартого. Єго вітчиною був остров Корсика. Батько єго, Карло, був Італійцем з роду, в молодости своїй переселив ся на остров

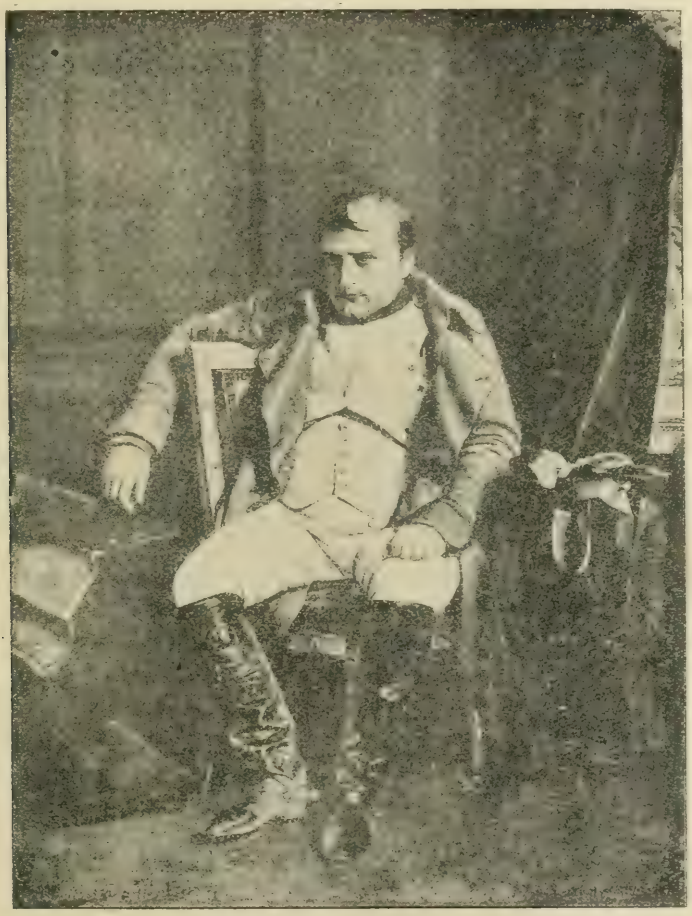

Ч. 50. Наполєон Бонапарте.

Корсику і став адвокатом в місті Аячо. З тамошними відносинами зжив ся дуже скоро і оженив ся з Корсиканкою, Лєтициєю, що любила горячо свою вітчину і ту любов вщіпила у своїх дітий. В часі, коли уродив ся в тій ро-

дині Наполеон Бонапарте, заняли французскі війска Корсику і прилучили сей остров до Франциї. Мешканці переняли ся глубоко ненавистию до Французів, але були безсильні супроти так могучої держави.

Родичі Наполеона відчували також великий біль з причини опанованя їх вітчини Франциєю, але що були убогі, а родину мали численну, приняли радо запомогу французского правительства на вихованє сина Наполеона в військовій штуці. В французскій військовій школі в Бріен, а відтак в Парижі виховував ся Наполеон Бонапарте. Однак мимо сего вихованя почував себе Корсиканцем і коли вийшов з шкіл та став офіциром, рішив посьвятити своє знанє і свої здібности на хосен Корсиканцям. Тому удав ся на Корсику, щоби викликати повстанє проти Франциї. Але надії завели єго. Корсиканці зжили ся з своєю судьбою і навіть не думали про повстанє. Огірчений вернув Наполеон до Парижа, щоби там здійснити свої бажаня: добути славу і високе становище.

В французскій армії дослужив ся степеня капітана артилєриї. В часі облоги Тульону стояв по стороні Народного Конвенту і за свій рішучий крок супроти англійскої фльоти зістав іменований ґенералом. Коли опісля згинув Робеспієр, а на місци Народного Конвенту обняв власть Директорият, Наполеон станув в пригоді Директориятови і внедовзі поспішив до Італії як начальний вожд проти Австриї.

Перша коаліция. Упадок Польщі. Пруси і Австрия, де панував тоді Франц II., син Леопольда II., зачали найскорше війну з революцийною Франциєю. По убийстві короля получили ся з тими державами инші, між ними Англія і проти Франциї станула майже ціла Европа. Але в часі тої небезпеки настав в Франциї великий запал, уложена тоді пісня Марсиліянка гомоніла по цілій Франциї, а на поклик: „вітчина в небезпеці“ ставило ся много добровольців. Ті охотничі війска ставили завзятий опір ворогам. Рівночасно зайшла на сході подія, що розбила єдність між коаліциєю держав і відвернула їх увагу від Франциї. Була се справа Польщі. По році 1772. двигнула ся хвилево польска держава і 1791. р. видано в Польщі т. зв. конституцию 3. мая, яка заводила значні поліпшеня в Польщі. Але Росия не дозволила двигнути ся Польщі, викликала через невдово-

лених з конституциї 3. мая внутрішний заколот і спільно з Прусами довершила другого поділу. Поляки піднесли задля того повстанє під проводом Тадея Косцюшка, але оно не вратувало держави, а противно приспішило остаточний упадок Польщі. Р. 1795. наступив третий поділ і Польща як держава перестала з тим роком єствувати.

Австрия не брала участи в другім поділї, а тільки в третім заняла край між Пилицею а Бугом і прилучила під назвою західної Галичини. Майже всї рускі землї перейшли під пановане Росиї. Австрия хотїла виключити Пруси від участи в третім поділї Польщі і тому розгнїваний пруский король заключив на власну руку мир з Франциєю в Базилеї 1795. р. За ним пішли також инші держави так, що в коаліциї лишили ся тільки Австрия і Анґлія.

Наполєон як начальний вожд в війнї з Австриєю. Війну з Австриєю закінчив доперва Наполєон через свої побіди в Італії. Коли він обнимав начальний провід, застав армію в дуже лихім станї, але зумів влити в неї духа і відвагу. До жовнїрів сказав тодї ось такі слова: „Жовнїрі! вас лихо кормило, ви майже нагі; правительство винно вам богато, але не може вам нїчого дати. Я заведу вас до найбогатшого краю в сьвітї, віддам вам великі провінциї і міста, а там найдете славу і богатства. Жовнїрі! чиж забракне вам відваги?“

Війско віднесло ся з повним довірєм до свого молодого начальника, побило сардиньского короля і заняло Сабавдию та Ніццу, відтак виперло австрийску армію до Мантуї. Сю твердиню здобув Наполєон, обсадив венецку републику і вдер ся до австрийских країв. Тодї цїсар Франц заключив з побідником мир в Кампо Форміо 1797. р., на основі котрого стратила Австрия Льомбардию і Бельґію, а зате дістала східну часть венецкої републики, Істрию і Дальматию і тим способом заокруглила свої посїлости над Адрийским морем. З Льомбардиї і західної части венецкої републики утворив Наполєон цісальпіньску републику і як побідник вернув до Парижа.

Похід Наполєона на Єгипет. Одна Анґлія була ще непоборена. Наполєон подав Директориятови плян, щоби опанувати Єгипет і звідси знищити пановане Анґлії в Індиях. Директорият глядів з завистию на славу Наполєона;

тому радо згодив ся на сей плян, бо єго небезпечний соперник усував ся добровільно з Парижа. В часї морскої бурі поплив Наполєон з Тульону до Єгипту. Занявши місто Александрию, вирушило француске війско під Каіро. Коло старинних єгипетских пірамід прийшло до борби. Наполєон загрів жовнірів короткими словами: „З тих високих пірамід дивить ся на вас 40 віків“.

В короткій борбі відніс повну побіду і заняв Каіро. Та весь єго плян знищив анґлїйский адмірал Нельзон, що допав француску фльоту під Абукіром, знищив єї і відтяв Наполєонови дорогу до Франциї. Наполєон вирушив з війском до Сириї, але переконав ся, що єго плян викликати повстанє в Індиях є нездійснимий. Щоби упокорити Наполєона, післали єму Анґлїйцї часописи, з яких він довідаг ся, що Директорият зачав в єго неприсутности нову війну з Австриєю і Росиєю та що в тій війнї поносить пораженя. Тодї передав одному з ґенералів провід над війском, а сам вернув до Франциї з маленькою горсткою товаришів.

Наполєон консулем. В Парижі повитали всї Наполєона з великою радостию. Населенє було переконане, що Директорият вислав нароком Наполєона до Єгипту, щоби спекати ся єго. Користаючи з загального негодованя в краю до Директорияту, усунув Наполєон директорів, а надав Франциї 1799. р. новий устрій. На чолї держави стануло трох консулїв на місци пятьох директорів. Між ними Наполєон як перший консуль мав найбільшу власть. В протягу короткого часу завів Наполєон в Франциї лад, привернув католицку віру і улїпшив законодавство та закінчив щасливо війну з Австриєю і Анґлїєю. Австрия згодила ся на повторенє мира, заключеного в Кампо Форміо, а Анґлія віддала Франциї загарбані морскі посїлости.

В нагороду за так сьвітле закінченє війни нарід наділив Наполєона гідностию досмертного консуля.

---

45. Наполєон цїсарем Французів. Австрийске цїсарство.

Француске цїсарство. Коли Французи вибрали Наполєона Бонапартого досмертним консулем, сказав тодї Наполєон, що не ріжнить ся нїчим від европейских володарів, бо й они мають власть тільки до смерти. Але необмежена честилюбивість Наполєона бажала крім власти також титулу монарха.

В Франциї було богато людий, що не могли помирити ся з гадкою, щоби на місци Бурбонів панував Корсиканець, син адвоката. Тому повстав заговір на житє Наполєона. Коли єго відкрили, стало француске населенє бояти ся, щоби на случай смерти Наполєона не вернули страшні часи революциї, коли нїхто не був певний житя і майна. Тому на внесенє сенату заявив ся француский нарід величезною більшостию голосів за надїленєм Наполєона титулом „дїдичного цїсаря Французів". В р. 1804. відбула ся коронация Наполєона в Парижі. Сам папа Пій VII. прибув на се торжество і в єго приявї сам Наполєон вложив собі цїсарску корону на голову.

Австрия цїсарством 1804. р. До тепер був в Европі тільки оден римский цїсар, що панував в Нїмеччинї. Єго власть була дуже слаба в порівнаню з властию Наполєона, як цїсаря Французів, бо Наполєон був дїдичним цїсарем, а римского цїсаря вибирали нїмецкі електори. Становище габсбурско-льотариньского роду було захитане в Европі і тому Франц II. приняв титул „дїдичного цїсаря Австриї". Вправдї полишив Франц II. поодиноким краям, що належали до єго роду, всї їх титули, але між ними заняв перше місце титул цїсаря Австриї.

Боротьба під Трафальґаром. Дуже ошибали ся ті, що думали, немов то по коронациї Наполєона верне в Европі мир, який був заколочений вибухом француской революциї. Наполєонови було за мало панованя в Франциї. Він бажав накинути свою волю цїлій Европі і дав почин до довгих, кровавих воєн, що видвигнули єго хвилево на вершок могучости, але опісля закінчили ся єго упадком. Вже в рік по коронациї перемінив Наполєон цїсальпіньску републику

на королівство і вінчав ся зелізною короною льомбардскою. Занепокоєна тим Австрия заключила союз з Анґлією і Росиєю. Ось так вибухли так звані наполеоньскі війни, що мали вдоволити честолюбство Наполеона, а не служити інтересам Франциї.

Ч. 51. Франц I.

На морю прийшло до боротьби між францускою а анґлійскою фльотою під Трафальґаром 1805. р. Адмірал Нельзон заохотив анґлійских моряків короткою промовою: „Анґлія надієсь, що кождий сповнить свій обовязок“. Вправді сам адмірал згинув в тій боротьбі, але анґлійска фльота

віднесла цілковиту побіду. Від того року осягнула Анґлія беззглядну перевагу на морю.

Борба під Австерліц. Побіда Анґлії на морю не звернула на себе більшої уваги, бо очи всіх були звернені на Наполеона. А він поспішив нечайно горішним бігом Дунаю проти Австриї, під Ульмом приневолив австрийску армію до здачі і без перешкоди заняв Відень. Опісля вирушив на Моравію і там звів борбу під Австерліц з австрийскою і російскою армією. В тій „борбі трох цісарів“ розбив Наполеон союзників і приневолив Австрию до заключеня мира в Пресбурґу. Австрия стратила краї, які дістала в мирі в Кампо Форміо, а також Тироль, який відступив Наполеон Баварії за еї поміч в війні. Як відшкодоване дістала Австрия Зальцбурґ. Відтак надав Наполеон баварскому електорови і віртемберскому князеви титул королів. Они утворили надреньский союз, зложений з 16 князів, під опікою Наполеона і повідомили цісаря Франца II., що виступають з німецкого Союза і вже не признають цісаря своїм зверхником. Тому Франц II. зложив 1806. р. гідність римского цісаря, а задержав тільки титул цісаря Австриї під іменем Франца I.

Війна Наполеона з Прусами. По покореню Австриї прийшла черга на Пруси. Пруси задержали в часї війни Наполеона з Австриєю невтральність і дістали в нагороду зате Ганновер. Одначе по заключеню мира в Пресбурґу хотів Наполеон віддати Ганновер Анґлії і тому о сей край прийшло до війни з Прусами. В подвійній борбі під Єною і Аверштедтом відніс Наполеон побіду і заняв Берлін; пруский король схоронив ся до східних Прус і там получив ся з російскими військами, що прийшли єму на поміч. Під Фрідляндом побив Наполеон російске військо і заключив з царем Александром мир в Тильжі 1807. р. На основі того мира поділив Наполеон пруске королівство на три части. Лишень середущу часть полишив прускому королеви, з західної части утворив вестфальске королівство, а із східної варшавске князівство і підчинив его саскому електорови. Сей приступив до надреньского союза і дістав від Наполеона титул саского короля.

Росия не стратила ніяких посілостий, але цар Александер I. заключив союз з Наполеоном. Европа поділила ся на

дві части. В західній панував Наполєон, а в східній Александер.

Одна Анґлія була непобідима. Для упокореня тої держави проголосив Наполєон т. зв. континентальну бльокаду; іменно зачинив всі европейскі пристани для анґлійских кораблів, що везли з Анґлії товари. В той спосіб задумав підорвати Анґлію під зглядом материяльним і підчинити єї під свою власть.

---

46. Андрій Гофер. — Антін Анґелович.

Родина Наполєона на европейских престолах. По великих побідах задумав Наполєон перетворити західну Европу на союз держав під своїм проводом. В тій цїли усував з поодиноких держав дотеперішні династиї, а саджав на престолї своїх братів і найблизших свояків. В полудневій Італії віддав королївску корону свому найстаршому братови Йосифови, в Голяндиї Людвікови, а в Вестфалії Єронімови. В Німеччинї іменував деяких елєкторів королями, а они підчинили ся під єго зверхність. По тильжитскім мирі усунув еспаньского короля, а на єго місци посадив брата Йосифа. Натомісць полудневу Італію дав свому шуринови Міратови.

Але перші Еспанцї виступили проти самоволї Наполєона і стали в обороні свого короля вести так завзяті борби, що сам Наполєон мусів прибути до Еспанії, щоби там скріпити пановане свого брата.

Асперн і Ваґрам. З еспаньского повстаня рішив скористати цїсар Франц I. і став приготовляти ся до нової війни. Наполєон зажадав розпущеня австрийского війска, але тодї архікнязь Карло, начальник австрийскої армії, видав маніфест до Німців і візвав їх до повстаня. Однак лишень в Тиролю вибухло повстанє під проводом Андрія Гофера. Пруси і инші німецкі держави не зірвали ся до війни, бо бояли ся страти країв на случай пораженя. А тимчасом Наполєон покінчив скоро війну в Еспанії, ударив на Австрию

і другий раз опанував Відень, але підчас переправи через Дунай потерпів велике пораженє під Асперн. О ту місцевість кипіла завзята борба. Она переходила раз в руки Французів, то знова австрийского війска. Коли в часї борби захитали ся ряди австрийского війска під напором Французів, архікнязь Карло, начальний вожд австрийскої армії, прискочив до одного відділу війска, хопив в руки єго стяг і кинує ся на ворогів. Жовнїрі, заохочені приміром свого вожда, бороли ся як льви і Французи мусїли уступити. Віра в непобідимість Наполєона упала. Наполєон поніс перший раз велике пораженє і був ним оголомшений так дуже, що спав через 26 годин без перерви на соломі, а ґенерали бояли ся о єго житє. Для австрийскої армії був перенятий подивом. Коли єго брат Йосиф здивований питав ся о причину сего пораженя, Наполєон написав єму: „Ти говориш, як сліпий о красках. Ти не бачив Австрийців під Асперн, отже ти нїчого не видів“.

Одначе хоробрість австрийского війска не здала ся нїнащо. В другій борбі під Ваґрам віднїс Наполєон велику побіду і подиктував цїсареви в Відни 1809. р. тяжкі услівя мира.

Віденьский мир. На основі того мира стратила Австрия на користь союзників Наполєона так богато країв, що зійшла на другорядне становище в Европі. Тодї то віддала Австрия Росиї тернопільский округ, що був відтак під росийским панованєм через 6 лїт, а крім того втратила раз на все так звану західну Галичину, котру Наполєон прилучив до варшавского князївства. Дочка цїсаря Франца I., Мария Люїза, вийшла за Наполєона. Через те подруже посвоячив ся Наполєон з найстаршим пануючим родом в Европі. В рік пізнїйше народив ся єму син, якому дав титул „короля Риму“. Здавало ся, що династия Наполєона утвердить ся на францускім престолї і нїяка в сьвітї сила не зломить Корсиканця. Одначе в тій війнї показав ся новий противник Наполєона, дуже грізний і для него небезпечний. Народи стали підносити ся проти самоволї Наполєона і они довели єго згодом до упадку. Як сильним і небезпечним є той противник, показало еспаньске повстанє, а також повстанє в Тиролю під проводом Андрія Гофера.

Андрій Гофер. Мешканці Тиролю не були вдоволені з баварского правліня і все тужили за поворотом під пановане Габсбурґів. На зазив цісаря хопили они 1809. р. за оруже, а їх проводиром був Андрій Гофер. Він був властителем гостинниці. Під єго проводом бороли ся Тирольці дуже завзято з баварскими військами. З високих гір кидали великі обломи скал і нищили цілі відділи неприятельского війска. Велика радість огорнула всїх повстанців на вістку про побіду під Асперн. Про пораженє під Ваґрам не хотіли чути і не вірили всїм вістям. Цісар Франц I. не забув про вірних Тирольців. В мирі віденьскім признав їм Наполеон амнестию, але під умовою, що зложать оруже. Богато Тирольців залишили борбу, але Гофер підніс з малою горсткою наново повстанє. За зловленє Гофера визначило правительство високу нагороду 10.000 зл. Між Тирольцями найшов ся оден зрадник. Приманений високою нагородою, показав Французам відлюдну хату, де скривав ся Гофер зі своєю родиною. Відділ французского війска напав несподївано на сю хату, увязнив Гофера і завів до Мантуї. Воєнний суд приказав єго розстріляти. Гофер чекав спокійно смерти, не дав собі завязати очий, сам закомандував „огня“. Але жовнїрі стріляли невлучно, Гофера зранили тяжко і доперва оден з них застрілив з близка нещасну жертву вірности.

Австрийске правительство приказало опісля перевезти єго мощі до Інсбрука і там похоронити. На єго честь поставило величавий памятник, а родину Гофера винесло до шляхотского стану.

Антін Анґелович. В тій війнї виявили рівнож Русини непохитну вірність для Австриї. Франц I. утворив 1808. р. для Русинів митрополію у Львові, а першим митрополитом став Антін Анґелович. Варшавске князївство помагало 1809. р. Наполеонови і польске війско під проводом кн. Иосифа Понятовского ударило на Галичину. Польске населенє було певне побіди Наполеона і надіяло ся, що Галичина буде прилучена до варшавского князївства. Повстанці зажадали від Анґеловича, щоби згадував при богослуженю замісць імени Франца I. імя Наполеона. Коли митрополит відмовив сему жаданю, товпа кинула ся на митрополичу катедру у Львові з окликом „смерть зрадникови“. Анґело-

вич спас ся тільки утечию і скитав ся довго з крилошанином Гарасевичем по карпатских горах. За его голову визначили нагороду 5.000 зл. Два селяни, заманені тою нагородою, піймали Анґеловича і привели до Стрия. Митрополит був би згинув за свою вірність, подібно як Андрій Гофер, але спасло его власне заключенє віденьского мира, на підставі котрого нинішна Галичина лишила ся дальше при Австриї з виїмком тернопільского округа. Ся вірність Русинів звернула на себе увагу правительства і оно стало опісля називати Русинів „Тирольцями Сходу“.

---

47. Упадок Наполєона.

Похід Наполєона на Росию. Росийский цар Александер I. був в союзї з Наполєоном вже від тильжитского мира і приступив на его жаданє до континентальної бльокади, хоч она спиняла торговлю Росиї з Анґлією і приносила его державі великі шкоди. Одначе вже 1809. р. занепокоїв ся дуже, бо Наполєон прилучив західну Галичину до варшавского князївства. Цар бояв ся відбудованя Польщі та страти руских і литовских земель, занятих Росиєю в подїлах Польщі. Неохоту его до Наполєона побільшила також та обставина, що Наполєон усунув володарів Ольденбурґа, що були споріднені з пануючим родом в Росиї. Тому Александер став зближати ся до Анґлії і не перестерігав так точно бльокади, а навіть опісля отворив пристани для анґлійских кораблів. З сеї причини наступив вибух війни 1812. р. Наполєон був певний побіди і сказав: „Ще три роки, а буду паном цілого сьвіта“. Не подумав він, що вправдї може по трох роках по побореню Росиї і Анґлії опанувати цілий сьвіт, але рівночасно може в разї неудачі все стратити. На приказ Наполєона стануло до боротьби більше, як пів міліона війска з ріжних сторін Европи і потягнуло в далекі сторони на схід. Росийскі війска не вдавали ся в рішучу боротьбу, а уступали в глубину краю і все за собою нищили та палили. Доперва під Смоленьском стрі-

нув Наполєон більший опір, але розбив росийске війско, котре подало ся боронити Москви. Під Бородином недалеко Москви пробував начальний росийский вожд Кутузов впослїдне здержати похід ворожих війск. Наполєон загрів жовнїрів до боротьби, взивав їх до такої хоробрости, щоби потомки могли про кождого сказати: „І сей був в битві під Москвою“.

Понад 70.000 убитих покрило побоєвище Бородинового поля. Побіджена росийска армія цофнула ся дальше на північ і мусїла віддати Москву в руки побідника. Одначе Наполєон застав Москву неначе завмерлу, бо мешканцї опустили місто. Тут рішив Наполєон перезимувати, щоби після пляну зачати з весною дальшу війну. Але ті мешканцї, що полишили ся в Москві, підпалили місто в ріжних сторонах, а що доми були переважно деревяні, огонь обняв цїле місто. З високого замку Кремля придивляв ся Наполєон страшній пожежі міста, в котрого попелищі погибла єго слава. Недостача поживи і помешкань, надходяча люта зима і віддаленє від Франциї спонукали великого полководця до старань о заключенє мира. Але коли Кутузов відповів, що в єго приказах нема слова „мир“, а цар Александер І. заявив, що ось тепер зачинає ся правдива війна, рішив Наполєон повернути до Франциї. Сей поворот був страшний. Наполєон пробував з початку йти на Калуґу, але війско Кутузова приневолило єго вертати тою самою дорогою, котрою прибув. Жовнїрі Наполєона терпіли дуже з причини браку теплої одежі і поживи. До того днем і ночию томили їх вічні напади росийскої армії, що за ними поступала крок в крок. Підчас переправи через ріку Березину завалив ся міст, чимало людий потопилось, а богато згинуло від козацких куль.

Всяка карність упала в армії Наполєона; вона перемінила ся в знеохочену і перемерзлу, безладну громаду. Наполєон переконав ся, що все страчене. Як колись в Єгиптї, так тепер передав начальну власть одному з ґенералів, а сам в окруженю найвірнїйшого відділу вертав на санях чим скорше до Парижа. Звідси повідомив Европу, що „велика армія вправдї погибла, але цїсар вернув здоровий до Франциї“.

Боротьба під Липском 1813. р. Хотяй пораженє Наполєона було величезне, все таки люди не вірили, щоби сеї знаменитий полководець дав себе цілком побороти. Тому з побідною Росиєю получили ся лишень Пруси і Анґлія, яка до тепер воювала без перестанку, а доперва опісля Австрия і Швеция. Наполєон мав час зібрати велику нову армію, але супроти союзників показав ся за слабий. Під Липском прийшло 1813. р. до великої „боротьби народів". Наполєон потерпів пораженє і уступив аж до Парижа. Союзні війска вирушили на Францию, вдерли ся по численних побідах до Парижа і покликали на француский престол брата Людвіка XVI., що став панувати під іменем Людвіка XVIII. Европейскі володарі віддали Наполєонови пановане на острові Ельбі з титулом цісаря і 2 міліонами франків річного доходу. А що Корсиканець змінив своїми війнами цілу Европу до непізнаня, тому зібрали ся представники европейских держав в Відни, щоби завести лад в Европі.

Поворот Наполєона до Франциї. Наполєон повинував ся сповидно волї Европи. На острові Ельбі розвинув широку діяльність, став будувати дороги, порядкувати фінанси і здавало ся, що ціла єго увага занята малим островом. Але в часї своєї горячкової працї прислухував ся пильно всїм вістям із Европи. Надходячі вістки були для него дуже корисні. В Франциї стали військові круги ненавидїти Людвіка XVIII. і тужили за Наполєоном, а европейскі держави не могли ся погодити у Відни в означеню нових границь так, що кождої хвилї грозила війна.

Ненадійно опустив Наполєон остров Ельбу, з 1000 людий причалив до побережа Франциї та звідси ішов прямо на Париж. Населенє витало єго з одушевленєм, війска вислані Людвіком XVIII. для побореня Корсиканця переходили на сторону свого улюбленого цісаря так, що Наполєон без перешкоди вернув до Парижа, а Людвік XVIII., всїми опущений, спас ся утечию.

Боротьба під Ватерльо 1815. р. Одначе Наполєонови судило ся панувати в Франциї всего сто днів. На вістку про утечу Наполєона з острова Ельби залишили держави свої спори і згідно виступили до боротьби. Тереном війни була Бельґія. Наполєон мав напроти себе дві армії: ан-

ґлійско-німецку під проводом Веллінґтона і пруску під проводом Бліхера. Щоби не допустити до їх злуки, напав наперед на Бліхера і єго побив, а відтак вдарив на Веллінґтона. Вже анґлійско-німецке війско стало хитати ся під страшним напором Французів, коли побитий Бліхер несподівано завернув на побоєвище і під Ватерльо розбив війско Наполєона, що в неладі стало утікати. Ворожі війска вступили другий раз до Франциї і привернули пановане Людвіка XVIII. Европейскі держави наложили на Францию велике воєнне відшкодоване і рішили в єї межах 5 літ держати свої війска.

Наполєон на острові св. Єлени. Наполєон хотів утечи до Америки. Але ціле побереже було обставлене анґлійскими кораблями. Тоді Наполєон віддав ся сам в руки капітана анґлійского корабля, а европейскі держави засудили єго на заточенє на острові св. Єлени. Неначе Прометей, прикований до скелі, провів Наполєон останки свого житя на острові св. Єлени, облитім филями Атлянтийского океану. В окруженю найвірнійших своїх товаришів жив спомнами свого богатого в події житя до р. 1821.

В кільканайцять літ пізнійше перевезли Французи мощі найбільшого войовника нових часів до Парижа. Тут они є сьвідком найбільшої слави і могучости Франциї в початках XIX. ст.

* * *

Короткий зміст.

Послідний з роду Габсбурґів в мужескій лінії Карло VI. видав 1713. р. праґматичну санкцию, на основі котрої всі габсбурскі посілости є неділимі і мають переходити в прямій лінії на єго мужеских потомків, а в браку їх на женьску лінію. По довгій війні, т. зв. сукцесийній австрийскій, ввійшов в житє сей закон. Новий рід габсбурско-льотариньский працює над дальшою тіснійшою сполукою своїх посілостий, переводить в своїх краях значні реформи, а в 1804. р. надає їм спільну назву австрийского цісарства.

Одначе рівночасно мусить вести численні війни з пруским королівством і тратить на єго користь Шлеск, а відтак з Франциєю, де виступив в часі революциї найбільший войовник нових часів, Наполєон Бонапарте. З єго упадком двигнула ся Австрия і дальше держить верховодство в Німеччині, а крім того в Італії.

48. Франц I. — Клим Меттернїх.

Віденьский конґрес. По довгих тяжких війнах, в яких Австрия брала найбільшу участь, закінчилось пановане Наполеона і в Европі настав довгий мир. На перше місце висунула ся в Европі Австрия. В єї столиці Відни відбували ся наради над означенєм нових границь европейских держав. На честь представників держав давав Віденьгучні забави, щоби уприємнити їм побут в наддунайскій столиці. Наради зачали ся 1814. р., а закінчили ся доперва 1815. р., бо тяжко приходило рішити ріжні спірні справи. Найбільше трудностий спричинила польска справа. По довгих нарадах рішили европейскі держави віддати Прусам західну часть варшавского князївства під назвою познаньского князївства, а решту одержала Росия і утворила з неї польске королївство. Королем був цар Александер I. і він надав Полякам широку самоуправу. Отже на віденьскім конґресі не відбудували Польщі, що впала з кінцем XVIII. ст. і полишили єї дальше під пановане трох держав, а тільки утворили малу краківску републику, яку опісля знесла Австрия і прилучила до своєї держави.

Австрия стратила деякі свої давнїйші краї, як Бельґію, котру получили з Голяндиєю в одно нїдерляндске королївство і західну Галичину на користь Росиї. Зате дістала краї, що їх не мала перед вибухом французскої революциї: Зальцбурґ, Венецию, Дальматию і Істрию. Таким робом Австрия заокруглила свої посїлости над Адрийским морем. Франц I. не одержав вже титулу римского цїсаря, задержав тільки титул цїсаря Австриї, одначе дальше мав провід над нїмецкими державами. Они всї творили т. зв. Нїмецкий Союз. Їх представники відбували спільні наради в Франкфурті над Меном, а нарадам проводив представник Австриї.

Заходи Франца I. коло піднесеня просьвіти. Від віденьского конґресу старав ся цїсар Франц I. загоїти рани, завдані в довгих наполеоньских війнах. Тому в другій половинї свого пановання посьвятив всї свої сили для піднесеня добробуту і просьвіти в своїх краях. Для піднесеня рільництва і розвитку промислу заснував численні господарскі товариства і школи, як політехніки у Відни, Празї і Ґрацу.

Задля недостачі гроший звинув Франц I. на якийсь час львівский університет, заснований Йосифом II., але по закінченю наполеоньских воєн відновив єго. Він є до нині у Львові під іменем університету Франца I.

Сьвятий союз. Всіми силами старав ся Франц I. оминати воєн, бо їх грозу мав нагоду пізнати в своїй молодости. Тому заключив з Прусами і Росиєю т. зв. сьвятий союз. Володарі тих трох держав обіцяли панувати після засад Христової віри. Головний австрийский міністер Клим

Ч. 52. Клим Меттерніх.

Меттерніх старав ся ужити і використати сей союз для цілий Австриї. Від вибуху француской революциї оживила ся народна самосьвідомість. Всюди в Европі виступає зма-

ганє, щоби краї, заняті одним народом, злучити в одну народну державу і вибороти для народу участь в управі державою, себ то конституцийну карту. Сей рух був дуже небезпечний для Австриї, бо єї замешкували ріжні народи. Тому Меттерніх старав ся силою здавити революцию навіть в краях поза границями Австриї, щоби їх примір не викликав в Австриї непожаданих наслідків. Коли отже за приміром Еспанії вибухла революция в полудневій Італії і єї володар надав населеню конституцию, Меттерніх виєднав у европейских держав дозвіл виступити в обороні прав неаполітаньского володаря. При помочи війска здавив там революцию і привернув давний лад. Подібне становище хотів Меттерніх заняти також супроти християньских народів на балканьскім півострові, що давлені віковою неволею стали підносити повстаня проти своїх гнобителів, Турків.

Грецке повстанє (1821—1829). Ще підчас наполеоньских воєн перші Серби піднесли повстанє проти Турків під проводом Кара Джорджія, себ то Юрия Чорного, від якого походить пануючий в Сербії рід Караджорджевичів. Однак Турки здавили повстанє і що йно Милош Обренович позискав ласку султана. Він іменував єго сербским князем під своєю зверхностию. Перші вибороли собі повну свободу Греки. Серед них повстали численні тайні товариства, що мали за ціль визволенє Грециї зпід турецкого ярма. Начальник одного товариства, Іпсилянт, бувший адютант царя Александра, дав поклик до повстаня і ударив на Турків в Молдавії. Одначе Турки здавили легко горстку повстанців. Іпсилянт мусів утікати до Австриї, а Меттерніх приказав єго увязнити. На зазив Іпсилянтого повстали Греки також на Мореї, напали на турецкі залоги і вирізали їх в пень. Розярені Турки зготовили різню Греків в Царгороді і по инших містах, а султан приказав повісити на брамі грецкої церкви грецкого патриярха з трома архіепископами. На вістку про ті турецкі злочини повстав крик обуреня в цілій Европі. Меттерніх уважав грецке повстанє бунтом проти правого володаря і наклонив европейскі держави, щоби не мішали ся в турецкі справи. Натомісць народи Европи віднесли ся з великим спочуванєм до повстанців, посилали їм гроші і оруже; добровольці ішли на поміч, поети осьпівували їх геройскі діла і додавали відваги. Кілька літ бороли ся

Греки з переважаючими турецкими силами. Туркам прийшов на поміч віцекороль Єгипту. Поодинокі грецкі міста піддавали ся Туркам, тільки Міссолюнґі боронило ся найдовше. Турки зачали довгу облогу. Хоробрим оборонцям не стало в твердині поживи і тому пробували перебити ся через ряди турецкого війска. Мимо геройскої боротьби тільки частина змогла перебити ся на волю. Одні згинули, прочі мусіли вертати до твердині. Розпука піддала героям страшний плян. Щоби живими не дістати ся в руки Турків, підпалили міни і висадили себе в воздух. Аж доперва се геройске діло Греків зворушило европейскі держави. Анґлія, Франция і Росия зажадали від султана, аби надав Грекам самоуправу і для попертя своїх жадань вислали воєнні кораблї. Стріл з турецкого корабля дав почин до морскої боротьби під Наваріном, в якій турецка фльота потерпіла цілковите пораженє. Росия виповіла опісля Туреччині війну, єї війска перейшли через Балкан і приневолили султана до заключеня мира в Адриянополи 1829. р. На єго основі султан згодив ся утворити грецке королївство. Европейскі держави признали се королївство на конференциї в Льондонї.

Липнева революция і єї наслїдки. Ледви втишила ся буря на балканьскім півострові, коли в Франциї вибухла знова революция в липни 1830. р., яка звідси називає ся липневою. По смерти Людвіка XVIII. панував Карло X. Він бажав вкоротити права народу і віддати управу держави в руки шляхти і духовеньства. Ненадійно звернуло ся населенє Парижа проти короля, усунуло єго з престола, а покликало на короля Людвіка Филипа, що дав більше прав народови і назвав себе „королем з Божої ласки і волї народу“.

На вістку про сей переворот в Франциї хопили за оруже Бельґійцї, що були дуже невдоволені з прилуки до Голяндиї. Наслїдком сеї революциї повстали на місци нїдерляндского королївства дві окремі держави: королївство Бельґії і королївство Голяндиї.

Сї успіхи революциї в Франциї і Бельґії пановнили Поляків надією, що відбудують независиму польску державу. Перша молодіж хопила за оруже в падолистї 1830. р. і пірвала за собою цілий нарід до повстаня проти Росиї. Поляки бороли ся майже цілий рік дуже хоробро, але улягли пере-

важаючим російским силам. Цар Николай I. зніс польский сойм, богато людий покарав смертию і конфіскатою майна. Значна часть польскої шляхти перенесла ся до Парижа. Ті переселенці будили на чужині у Поляків надію на лучшу будучність.

Під виливом липневої революциї вибухли також в Німеччині і Італії поменші рухи. Одначе Меттерніх здавив їх оружною силою.

Послідні літа панованя Франца I. Франц I., вихований в инших часах, не міг зрозуміти причини тих революцийних рухів та змагань народів до вибореня конституциї. Своїм італійским підданим сказав виразно, що не повинні навіть мріяти про конституцию, а угорскій депутациї заявив: „Totus mundus stultizat et vult habere constitutiones novas“. Все таки пережив послідні літа свого житя в великій тревозі. З усіх сторін єго великої держави уносили ся революцийні рухи, що неначе огненними язиками окружали австрийске цісарство.

49. Фердинанд I. Благий.

Розвиток фабричного промислу. Наслідник Франца I., Фердинанд I., старав ся через весь час свого володіня про добро держави і підчинених собі народів. Тому назвали єго Благим. Найбільше потрудив ся сей цісар коло розвитку промислу і торговлі.

Довший час виробляли люди ріжні предмети працею своїх рук і тому сей промисл називав ся рукодільний або домашний. Але при кінци XVIII. ст. винайшов Джемс Вотт парову машину. Від тоді стали люди заступати працю чоловіка і зьвірят машинами, порушаними парою. В Англії повстали найскорше фабрики і при їх обслугуваню були заняті тисячі робітників. З тих фабрик виходили гуртом товари в великім числі. Властителі фабрик розсилали їх по цілім сьвіті і продавали за дуже дешеву ціну. Власники тих англійских фабрик заробляли великі гроші, натомісць

робітники діставали за свою тяжку працю низку платню. Дуже невдоволені зі свого положеня, стали они для оборони своїх інтересів лучити ся в робітничі товариства і жадали опіки від правительства.

Фердинанд I. пособляв розвоєви промислу в своїх краях і за єго панованя повстали в Австриї численні фабрики, як приміром олівців , сірників і т. д.

Зелїзниці і пароходи. Деякі люди впали опісля на гадку, щоби приноровити парову машину не лишень у фабриках, але також до порушуваня кораблїв і возів. Кораблї довший час двигались наперед вітрилами і доперва Роберт Фультен приклав парову машину до порушуваня кораблїв. Від того часу не потребували моряки оглядати ся на напрям вітру. Нинї можуть свобідно плавати по просторих океанах.

В кільканайцять лїт пізнїйше вихіснував Юрий Стіфензен парову машину до порушуваня возів і дав почин до винаходу зелїзниці. Всї ті винаходи приняли ся в Австриї за панованя цїсаря Фердинанда I. Тодї то збудували 1836. р. першу зелїзницю з Кракова до Відня. Вона ще нинї називає ся північною зелїзницею цїс. Фердинанда. В Триєстї повстало тодї товариство, т. зв. Австрийский Льойд, що нинї посилає кораблї на всї сторони сьвіта.

Стан просьвіти. Чимало заслуг поклав цїсар Фердинанд I. для просьвіти. За єго панованя повстали численні школи, а також Академія наук у Відни, себ то товариство учених для плеканя наук. Поодинокі народи, як Нїмцї, Мадяри, Чехи, Поляки і полудневі Словяни стали розвивати і плекати свою мову та прокидали ся до житя. Сей рух обняв також Русинів.

Епископ Іван Снїгурский. За панованя Мариї Тереси приймало австрийске правительство кільканайцять руских питомців до духовної семінариї Barbareum у Відни, а за Йосифа II. заснувало ґенеральну семінарию у Львові. Руске духовеньство дістало високе образованє і стало першою просьвіченою верствою серед галицких Русинів. Одначе руске духовеньство знало тодї добре латиньску, нїмецку і польску мову, але не знало старословяньского язика, в якім були писані богослужебні книжки та своєї рідної мови. Сьвященики писали і говорили тодї дома і поза домом по нїмецки, а най-

частійше по польски. Що йно перемиский епископ Снїгурский став будити серед духовеньства руского духа та любов до свого обряду і народу. Він бачив, що питомцї, виховані на віденьскім і львівскім унїверситетї, не вміють навіть читати по словяньски і тому випросив у правительства, щоби питомцї, приналежні до єго епархії, кінчили четвертий рік своїх студий в Перемишлї. Під єго доглядом виховувало ся нове поколїнє сьвящеників, що плекали в Перемишлї науку рускої мови і стали інакше відносити ся до свого обряду і народу. Через заведенє церковного хору, в якім сьпівали найлїпші сьпіваки, підніс Снїгурский величавість грецко-католицкого обряду. В Перемишлї заснував він дяківску школу. З неї виходили не тільки добрі дяки, обзнакомлені з церковним сьпівом. Они набрали настільки знаня, що в браку учителїв учили дїтий в парохіяльних школах по селах. Вкінци заснував епископ друкарню в Перемишлї. Сам Снїгурский говорив часто прилюдно по руски і давав особисто примір, як треба шанувати рідну мову.

Руска трійця. В тім часї, коли в Перемишлї розвинув Іван Снїгурский ширшу дїяльність около піднесеня Русинів в Галичинї, у Львові стали думати про народну працю питомцї тамошної духовної семінариї. За почином Маркіяна Шашкевича повстав серед питомців кружок, що поставив собі метою пробудити Русинів до духової працї. Найважнїйшими членами кружка були Маркіян Шашкевич, Яків Головацкий і Іван Вагилевич. Та так звана „руска трійця“ постановила всюди говорити між собою по руски і виступати прилюдно з рускою бесїдою. Шашкевич виголосив перший у львівскій церкві руску проповідь, а за єго приміром пішли єго товариші.

Они рішили також писати по руски. Щоби навчити ся рускої мови, йшли підчас ферий між народ, прислухували ся пильно рускому виговорови та записували народні піснї та пословицї. Відтак постановили видати збірку своїх творів і народних пісень окремою книжкою. Але тут стрінули великі перешкоди. В тих часах не вільно було друкувати ніякої книжки без дозволу власти. Окремий урядник, так званий цензор, переглядав рукопись і від єго згоди зависїло, чи книжка може бути друкована. Львівский цензор не хотїв дозволити на печатанє збірки пісень і доперва в Буда-

пешті вийшла она під заголовком „Русалка Дністрова“ 1837. р. Одначе тодішне правительство було противне народним змаганям і нерадо дивило ся на рух Русинів тим більше, що тоді мало вже много клопоту з Поляками в Галичині. Тому молоді питомці мусіли перетерпіти неодну прикрість за любов до свого народу, але віддали великі услуги для руского народу, бо пробудили єго до житя і приготовили до стрічи „весни народів“ 1848. р.

Лютова революция 1848. р. в Парижі. Вправді міністер Клим Меттерніх старав ся всіми силами здавити революцийний рух в Европі і не допустити до внутрішних заворушень в Австриї, але єму вдало ся тільки на якийсь час відсунути хвилю вибуху революциї в австрийских краях. Під виливом науки і просьвіти розвинули народи австрийского цісарства почутє своєї сили і бажанє осягнути такі свободи, які мали инші народи західної Европи. Тому мусіла згодом вибухнути революция. Товчком до єї вибуху була т. зв. лютова революция в Франциї.

В лютім 1848. р. піднесло французке населенє в Парижі революцию проти короля Людвіка Филипа і спонукало єго до утечі. Ворохобники проголосили Францию републикою. Єї президентом став братанич Наполеона Бонапартого, Людвік Наполеон. Одначе ся република тревала всего кілька літ. Людвік Наполеон не вдоволив ся титулом президента, а сягнув по гідність цісаря. Франция стала з републики цісарством.

Мартова революция в Австриї 1848. р. Події в Парижі викликали сильний рух серед народів Австриї. В Відни настали в марті великі уличні розрухи. Під їх вражінєм усунув цісар Фердинанд I. міністра Меттерніха, дав свободу пресї і заповів наданє конституциї в недовгім часї. Найскорше осягнули конституцийні свободи Мадяри. На внесенє Людвіка Кошута ухвалив угорский сойм адресу до цісаря і домагав ся між иншими установи окремої міністериї для Угорщини. Окрема депутация виїхала з тою адресою до Відня і цісар Фердинанд Благий вволив бажанє Угрів. Угорщина ставала майже зовсім окремою державою, злученою з Австриєю тільки особою одного володаря.

Австрия дістала конституцию доперва в цьвітни 1848. р.

Становище Русинів 1848. р. Серед загального заворушеня виступили в тім памятнім 1848. році також Русини як окремий народ в Австриї. Для береженя своїх прав установили політичне товариство „Руска Рада“. Рівночасно стали думати про піднесенє рускої мови. В тій цїли заснували товариство „Галицко-руска Матиця“ для розширеня просьвіти серед народу. Аби обдумати способи, як перевести ту задачу, скликали „Собор руских учених“ до Львова. Виступаючи з жаданями прав для свого народа, Русини не брали участи в ніяких розрухах, противно стояли вірно при пануючій династиї і тому удостоїли ся назви „Тирольців Сходу“.

Революция в Льомбардиї і Венециї. Мимо наданя конституциї не втихомирило ся населенє в Австриї. В обороні населеня Льомбардиї і Венециї виступив сардиньский король, Карло Альбрехт і зачав з Австриєю війну, бо бажав зєдинити всїх Італїйців в одній державі під своїм проводом. Але австрийский полководець Радецкий побив єго під Санта Люча коло Верони, а відтак під Кустоцою і приневолив до заключеня розєму. Таким способом перепинив Радецкий своїми побідами відорванє тих країв від Австриї.

Перший сойм у Відни. З конституциї наданої для Австриї не були всї народи вдоволені, бо кождий нарід бажав за приміром Мадярів дістати як найбільше прав. Тому цїсар Фердинанд I. зніс цьвітневу конституцию і скликав представників всїх народів Австриї до Відня, щоби они висказали свої бажаня і обдумали таку конституцию, яка би всїх вдоволила. Сей перший австрийский парлямент перевів лише одну важну зміну: зніс панщину та проголосив селян зовсїм свобідними горожанами. Для земельних власників установив відшкодованє т. зв. індемнїзацию. Знесенє панщини мало найбільше значінє для Русинів, бо они тодї не мали висших верств крім духовеньства. Від того часу стало у нас селяньство свобідне і стало підносити ся з вікового упадку. В справі уложеня конституциї не могли погодити ся представники численних народів і тому наради в тім напрямі вели ся дуже пиняво і безуспішно.

Жовтнева революция. З конституциї наданої для Угорщини найбільше користали Мадяри. Натомісць инші народи, що мешкали в Угорщинї, підпадали вповнї під власть

Мадярів. Тому проти сего верховодства Мадярів виступили головно Хорвати. Їх бан Єлячіч не хотів повинувати ся мадярскому правительству. Віденьске правительство попирало потайком Єлячіча, бо Мадяри добули собі майже цілковиту независимість і легко могли зірвати звязь з Австриєю. Мадяри виступали з тої причини проти австрийского

Ч. 53. Радецкий.

правительства і найшли в тім згляді піддержку у Німців. Ті останні бояли ся стратити всі здобуті свободи на случай побореня Мадярів.

В жовтни 1848. р. відновили ся розрухи в Відни, а також в инших більших містах, як у Львові; розярена ві-

деньска товпа убила міністра війни Лятура зате, що післав війска проти Угрів. Цісарский двір не чув ся безпечний у Відни і переніс ся до твердині Оломуца. Рівнож сойм опустив Відень і в Кромерижі продовжував свої наради.

Абдикация Фердинанда I. Зворушений тими всіми подіями, надто недужий, рішив Фердинанд I. зложити цісарску корону. Дня 2. грудня 1848. р. зрік ся він власти в приявї архікнязів і міністрів. Єго наслїдником став єго братанич, нинї нам милостиво пануючий Франц Йосиф I.

---

50. Часи панованя Франца Йосифа I.

а) Здавленє революциї в Австриї. Часи Баха.

Молодість Франца Йосифа I. Нинї пануючий нам цісар Франц Йосиф I. уродив ся дня 18. серпня 1830. р. в Шенбрунї. Родичі єго, архікнязь Франц Карло і баварска княжна Софія, старали ся дуже про образованє сина і вишукали для него найлїпших учителїв. Міністер Меттернїх подавав єму засади правлїня, а найзнаменитший тодїшний полководець Радецкий був єго учителем в области воєнної штуки. Під єго проводом взяв участь 18-лїтний архікнязь в боротьбі під Санта Люча коло Верони. Франц Йосиф визначив ся в тій боротьбі холоднокровностию і серед граду куль заохочував жовнїрів до хоробрости.

Манїфест Франца Йосифа I. Дня 2. грудня 1848. р. обняв молоденький архікнязь становище австрийского цісаря серед дуже тяжких обставин. Новий цісар видав до своїх народів манїфест, в якім находили ся отсї слова: „Самі пересьвідчені про потребу і високу вартість вільних, відповідних духови часу інституций, вступаємо з довірєм на ту дорогу, що має Нас завести до корисної переміни і відновн цїлої держави. На основах правдивої свободи, рівноправности всїх народів держави і рівности всїх горожан перед законом, на підставі участи заступників народів

в законодавстві повстане нова вітчина, в давній величині, з відмолодженими силами. З сильною постановою задержати незатемнений блеск корони і ненарушену цілість монархії, але готові поділити ся правами з заступниками народів, числимо на те, що з Божою помочию і в порозуміню з народами удасть ся Нам получити всі краї і племена монархії в однім державнім тілі".

Ч. 54. Франц Йосиф I.

Одначе надії молоденького цісаря, що в згоді з народами вспіє перетворити державу на нових основах, не сповнили ся і треба було силою здавити ворохобню поодиноких народів.

Здавленє революциї в Італії. Італійске населенє розчарувало ся в надії, що сардиньский король зможе зєдинити цілу Італію з австрийскими провінциями Льомбардиєю і Венециєю під своїм скиптром. Тому на вістку про пораженє Карла Альбрехта і заключенє розєму з Австриєю вибухли в ріжних італійских державах революциї, звернені проти тамошних володарів, в цїли витвореня одної італійскої републики. Грозила небезпека, що рівнож населенє в сардиньскій державі повстане проти свого володаря. Щоби не допустити до сего повстаня, зірвав Карло Альбрехт розєм і зачав наново війну з Австриєю. Але Радецкий побив єго і тепер в битві під Новарою. Тоді Карло Альбрехт зложив корону на користь свого сина Віктора Емануїла, а сей заключив сейчас мир з Австриєю. Всюди вернули до своїх держав італійскі володарі, а Австрия, завдяки побідам Радецкого задержала ще на якийсь час Льомбардию і Венецию. Цісар віддав заряд тих провінций Радецкому. Часть австрийскої армії могла тепер звернути ся проти Угрів.

Здавленє ворохобні в Угорщині. Далеко грізнійша була революция в Угорщині. Цісар Франц Йосиф І. заповів у своїм маніфесті, що хоче удержати єдність держави. Супротив того тратила Угорщина свою окремішність. Угри хопили за оруже. Їх сойм проголосив в Дебрецині Угорщину републикою, а відсудив габсбурско-льотариньский рід від власти. Президентом тої нової угорскої републики вибрали Людвіка Кошута. Цісар мусів оружем приневолити Мадярів до послуху. В тій цїли відбув зїзд з росийским царем Николаєм І. Цар приобіцяв Австриї поміч, бо бояв ся, щоби революцийний рух не перенїс ся до Росиї. Під проводом Паскевича ввійшла росийска армія на Угорщину. Повстанє Мадярів не мало тепер ніяких виглядів на успіх і тому начальний вожд мадярскої армії піддав ся Паскевичеви під Віллягош. Сей повідомив царя Николая І. про капітуляцию Мадярів короткими словами: „Угорщина лежить у стіп Вашого Величества“. Незадовго піддала ся послїдна твердиня Коморно над Дунаєм і в цілій Угорщині настав спокій.

Австрийске правительство покарало проводирів ворохобні смертию або конфіскатою маєтків.

Ще передтим розвязано кромериский сойм і конституциї не введено в житє, лиш дальше всевладно панував цісар. В добі того абсолютизму був Бах головним міністром в Австриї і тому сї часи називають часами Баха.

б) Великі европейскі війни і їх значінє для Австриї.

Цісар Франц Йосиф I. мусів в початках свого пановання нє лишень бороти ся з революцийним рухом у своїх посілостях, але також вести кроваві війни. Від часів упадку Наполєона царив в Европі довгий мир. Що йно в другій половині XIX. ст. зачав ся ряд воєн між европейскими державами, в яких Австрия стратила деякі посілости. Початок зробила так звана кримска війна.

Кримска війна 1853—1856. Цар Николай I. хотів знищити Туреччину. В тій цїли виступив в обороні православних, що жили в турецкій державі і зажадав від султана великих уступок. Коли султан заохочений Анґлією і Франциєю відмовив тим жаданям, Росия вислала війско, яке заняло Молдавію і Волощину. Тоді в обороні Туреччини виступила Анґлія і Франция, де був тоді цісарем Наполєон III. і виповіли війну Росиї. Цар приказав уступити своїм військам із Молдавії і Волощини. Тоді австрийскі війска обсадили ті краї, щоби не допустити Росиї на балканьский півостров. Анґлія і Франция вели війну з Росиєю тільки на Кримі і тому та війна називає ся кримскою. Союзні війска стали облягати морску твердиню Севастополь із сторони моря і суші, але стрінули опір. Крім того вибухла на Кримі холєра і дав ся сильно відчути брак поживи. Наполєон III. шукав ще союзника і намовляв Австрию до виповідженя війни Росиї. Але Австрия вдоволилась окупованєм Молдавії і Волощини, а до війни не вмішала ся. Тоді сардиньский король Віктор Емануіл II. за порадою свого головного міністра ґр. Кавура жертвував поміч Анґлії і Франциї. Події з 1848. р. переконали італійске населенє, що оно не зможе о власних силах зєдинити Італії в одну державу, бо єго сили до війни з Австриєю за слабі. Отже щоби позискати собі

поміч Наполєона III. і згляди Анґлії, ґр. Кавур приступив до коаліциї, зверненої проти Росиї. В часї війни помер цар Николай I., а твердиню Севастополь здобули союзники по довгій облозї. Новий цар Александер II. згодив ся на заключенє мира в Парижі 1856. р. На основі сего мира заборонили европейскі держави удержувати Росиї воєнну фльоту на Чорнім морю. Росия зрекла ся також протекторату над православними на Сходї. Молдавію і Волощину, з яких уступили австрийскі війска, перемінено на князївства під зверхностию турецкого султана. Зі сполуки тих князївств повстала опісля нинїшна Румунія.

Війна Австриї 1859. р. з Сардинією і Франциєю. Велику користь з кримскої війни витягнув незадовго потім сардиньский король і ціла Італія. Ґр. Кавур заключив з Наполєоном III. тайний договір. Наполєон III. обіцяв дати поміч Сардинії в війнї з Австриєю і прилучити до сардиньского королївства Льомбардию і Венецию, а зате Франция мала дістати від Сардинії Сабавдию і Ніццу. По заключеню сего союза стала Сардинія виступати визиваючо супроти Австриї, заступати ся за населенєм Льомбардиї і Венециї та збирати війска. Коли ґр. Кавур відмовив жаданю Австриї, щоби Сардинія розоружила ся, вибухла війна 1859. р. На поміч Сардинії виступив Наполєон III. Французскі війска получили ся з сардиньскими і під Маджентою вибороли велику побіду. До Італії прибув сам цісар Франц Йосиф I. і в другій боротьбі під Сольферіном заохочував особисто жовнірів словами: „Наперед жовнірі! памятайте, що й у мене є жінка і діти“! Але і в тій боротьбі понесло австрийске війско пораженє. Тодї заключив цісар Франц Йосиф I. мир з Наполєоном III. в Ціріху, на підставі котрого відступив єму Льомбардию. Наполєон III. віддав сей край Сардинії, а в нагороду за труди і поміч прилучив до Франциї Сабавдию і Ніццу.

Зєдиненє Італії. На вістку про пораженє Австриї вибухли в поодиноких італійских державах революциї проти володарів. Они мусїли уступити, а населенє висказувало через голосованє бажанє перейти під пановане Сардинії. В Турині зібрав ся 1861. р. перший італійский парлямент і віддав королївский вінець в Італії Вікторови Емануїлови II.

По довгих віках політичного роздробленя повстало одно італійске королівство. В склад того нового королівства не ввійшла ще Венеция, що далї остала під панованєм Австриї і Рим, котрий находив ся в руках папи під охороною француского війска.

Польске повстанє 1863. р. Зєдиненє Італії викликало одушевленє в цілій Европі, головно між народами, що не мали своєї держави. Під вражінєм тої події рішили Поляки хопити за оруже, щоби з помочию Франциї вибороти для себе ліпшу долю і відбудувати польску державу. В січни 1863. р. вибухло в Варшаві польске повстанє, звернене проти Росиї. Але надії на війскову поміч Наполєона III. завели. Польскі повстанцї мимо геройскої боротьби не були в силї подужати переважаючих росийских війск. Росийске правительство здавило повстанє і всюди завело росийску мову в урядах і школах.

Війна Австриї з Прусами 1866. р. Витворенє італійского королівства викликало надії також в Німеччинї, що була від віків поділена на численні держави. А як діло зєдиненя Італії взяло в свої руки і щасливо довело до кінця сардиньске королівство, так Пруси задумали зєдинити Німеччину під своїм проводом. Їх головний міністер Оттон Бісмарк приготовив ся заздалегідь до виконаня сеї тяжкої задачі. Тому рішив завчасу піднести число війска і єго добре уоружити. Коли пруский сойм противив ся ухваленю тих війскових жадань, Бісмарк заявив в своїй мові прилюдно: „Не через бесїди, але кровю і зелїзом наступить зєдиненє Німеччини“. Свої жаданя Бісмарк перевів, а відтак позискав Італію до союза проти Австриї обіцянкою, що за участь в війнї дістане Італія Венецию. Війна вибухла 1866. р. Безпосередною єї причиною був спір о Шлєзвік і Гольштин. Ті краї належали до Данії, але Австрия і Пруси увільнили їх війною, що єї спільно вели з Данією. Але опісля настав спір між Австриєю а Прусами, бо Пруси бажали ті краї заняти для себе, а Австрия хотїла витворити з них окрему державу. З причини тих двох країв вибухла вкінци війна, в якій Австрия мусїла бороти ся на півночи з Прусами і на полудни з Італією.

В війні з Італією віднесла Австрия побіди як на морю, так на суші. Австрийский адмірал Теґетгоф знищив італійску фльоту коло острова Лісси, а архікнязь Альбрехт побив італійске війско під Кустоцою. Але ті побіди не мали ніякого значіня, бо про вислід цілої війни рішили події на воєннім терені на півночи.

Ч. 55 Памятник Теґетгофа у Відни.

Три прускі армії ввійшли під проводом самого короля Вільгельма I. до Чехії і під Кеніґрецом віднесли повну побіду. За посередництвом Наполеона III. станув мир в Празї 1866. р. Австрия віддала Шлєзвік і Гольштин Прусам і була приневолена виступити із німецкого Союза. Пруси значно побільшили свої простори, бо крім Шлєзвіка і Гольштину заняли ще Ганновер, Гессию, Нассав і місто Франкфурт над Меном. Відтак з північно-німецких держав утворили т. зв. північно-німецкий союз під своїм проводом. З полуднево-німецкими державами заключили Пруси тайний договір, на основі котрого обіцяли они дати військову поміч Прусам на случай якоїнебудь війни.

Мимо побід, віднесених під Кистоцою і Ліссою, відступила Австрия також Італії Венецию. Таким способом стратила Австрия рівночасно послідні краї в Італії і верховне становище в Німеччині. В руках габсбурско-льотариньского роду остали ся тільки австрийскі, ческі і угорскі краї. Під впливом тих невдач надав цісар Франц Йосиф I. 1867. р. конституцию для Австриї, а в Угорщині привернув конституцию з 1848. р. під умовою, що Угри признають деякі спільні справи з Австриєю. В падолисті 1868. р. появив ся офіцияльний титул: „австрийско-угорска монархія“.

Француско-пруска війна 1870/71. В кілька літ пізнійше показало ся, що всі мрії про відобранє утраченого верховодства в Німеччині є для Австриї неможливі. Бісмарк рішив докінчити діло зєдиненя Німеччини. Як північну Німеччину зєдинив через війну з Австриєю, так в чотири роки пізнійше в війні з Франциєю розширив пановане Прус на полудневу Німеччину і витворив нинішне німецке цісарство. Стало ся се ось так. Наполєон III. жадав від Прус відступленя деяких надреньских посілостий в нагороду за невтральність в часі війни з Австриєю. Коли Бісмарк відкинув рішучо ті жаданя, став Наполєон III. думати про війну і тою дорогою хотів розбити нову німецку державу, що так ненадійно виросла під боком Франциї. Безпосередною причиною вибуху тої війни була еспаньска справа. В Еспанії вибухла революция проти королевої Ізабеллї. Еспанці усунули єї з престола і жертвували корону князеви Лєопольдови з бічної лінії Гогенцоллєрнів. На вістку про се настав великий крик в Франциї. Дневники стали завзято виступати проти кандидатури Лєопольда, бо через те віджила би колишна держава Карла V. під проводом роду Гогенцоллєрнів, а Франция була би знова окружена з двох боків. Лєопольд не приняв добровільно еспаньскої корони і здавало ся, що справа буде мирно розвязана. Тимчасом Наполєон III. зажадав від пруского короля заяви, що ніколи в будучности не дасть свого дозволу жадному членови свого роду на принятє еспаньскої корони. Вільгельм I. відмовив сему жаданю, а тоді Наполєон III. виповів війну 1870. р.

Наполєон III. числив на поміч австрийско-угорскої монархії і на вибух революциї в краях, недавно загарбаних Прусами. Та тут перечислив ся. Росия загрозила австрийско-угорскій монархії війною на случай, колиб она ударила на Пруси. В Німеччині віджило велике одушевленє і не тільки не вибухло нігде повстанє, але навіть, чого не сподівав ся Наполєон III., Прусам поспішили з помочию всі полуднево-німецкі держави.

Три німецкі армії в силі около 500.000 людий рушили на Францию під проводом Вільгельма I. Німецкі війска замкнули одну француску армію в твердині Мец і по довгій облозі приневолили єї до здачі; другу армію окружили під

Седаном і взяли в полон 83.000 Французів, між ними самого цісаря Наполеона III.

На вістку про се пораженє вибухла в Парижі революция. Наполеон III. стратив цісарску корону і Франция стала по раз третий републикою. Сей устрій задержала аж донині. Німецкі війска вирушили відтак на Париж і здобули єго мимо геройскої оборони.

В Верзаю відбула ся під ревом гармат за згодою всіх німецких князів і королів коронация Вільгельма I. на німецкого цісаря 1871. р. Заповіт Бісмарка сповнив ся, що „кровю і зелізом буде зєдинена Німеччина“.

На основі мира, заключеного в Франкфурті над Меном Франция відступила Німеччині Ельзас і Льотаринґію та заплатила величезне воєнне відшкодованє в сумі 5 міліярдів франків.

В часі війни Росия проголосила, що не узнає невтральности Чорного моря, себ то що буде дальше удержувати воєнну фльоту на сім морю, а Італія заняла Рим. З самого початку вибуху війни усунуло ся з Риму француске війско, а тоді Італійці заняли се місто і оно стало столицею італійского королівства. Для папи полишено Ватикан, Лятеран та замок Кастель Ґандольфо, а також права володаря. Папа однак не признав забору Риму, зірвав зносини з італійским правительством і по нині папи не признають нового ладу в Італії.

З проголошенєм Вільгельма I. з роду Гогенцоллернів німецким цісарем упали всі надії габсбурско-льотариньского роду на відобранє верховодства в Німеччині. Отже коли в кілька літ пізнійше дістала австрийско-угорска держава головно заходами Бісмарка право окупациї Боснії і Герцоґовини, устала ворожнеча між Австриєю і Прусами та настав між ними тісний союз. Се стало ся головно з причини росийско-турецкої війни.

Росийско-турецка війна 1877/8. Християньске населенє під панованєм Турків терпіло великі переслідуваня і тому піднесло повстанє в Боснії, Герцоґовині і Болгариї. В обороні християн виступили Серби, але Турки побили Сербів і здавили кріваво повстанє. Тоді Росия виповіла Туреччині війну 1877. р. В ній взяли участь Чорногора, Сербія і Румунія. Турецке війско під проводом Османа Паші окопало

ся під Плєвною і ставило російскій армії завзятий опір. Доперва коли Росияни приневолили Османа Пашу до здачі, захопили провал Шипку та перейшли через балканьскі гори, положенє Турків стало безнадійне. Адриянополь попав в руки побідників. Російска армія загнала ся аж під Константинополь і там приневолила Туреччину до заключеня мира в Сан Стефано, який побільшав вплив Росиї на балканьскім півострові.

Берліньский конґрес 1878. р. Австрийско-угорска монархія і Анґлія не хотіли признати сего мира в Сан Стефано, бо бояли ся зросту впливів Росиї на балканьскім півострові. Для полагодженя сего спору зібрав ся конґрес представників великих европейских держав до Берліна 1878. Там запали ось ті постанови. Росия дістала часть Арменії і Добруджу, котру вимінила з Румунією за Бессарабію. Сербія, Чорногора і Румунія дістали повну независимість від турецкого султана, а Греция дістала опісля часть Епіру і Тєссалію. З краю, положеного між Дунаєм а балканьскими горами, утворив конґрес князівство Болгариї під зверхностию турецкого султана.

Вкінци поручено австрийско-угорскій монархії заняти Боснію і Герцоґовину, а також новобазарский санджак, себ то округ.

Окупация Боснії і Герцоґовини. Занятє Боснії і Герцоґовини стрінуло великий опір зі сторони могаммеданьского населеня тих країв. Австрийскі війска мусіли звести під проводом Филиповича і Йовановича цілий ряд кровавих боротьб, заким заняли Боснію і Герцоґовину. Заняті краї були з того часу під зарядом австрийских урядників, але ще довго, через 30 літ, був султан їх зверхником.

Потрійний союз. Берліньский конґрес з 1878. р. дав почин до утвореня потрійного союза, в склад котрого ввійшла австрийско-угорска монархія, Німеччина і Італія. З постанов сего конґресу була іменно Росия дуже невдоволена і обвиняла в тих невдачах головно Бісмарка. Тоді оглянув ся Бісмарк за союзником на случай війни з Росиєю і заключив 1879. р. союз з австрийско-угорскою монархією. Цілию того союза була спільна оборона в разі, колиб Росия заатакувала Німеччину, чи австрийско-угорску монархію. Коли в два роки пізнійше Франция заняла Туніс і скрі-

пила своє становище на Середземнім морю, Італія чула ся загроженою і 1883. р. приступила до союза з Німеччиною і австрийско-угорскою державою. Німеччина і Італія мали собі в разї нападу Франциї дати взаїмну поміч.

Потрійне порозумінє. Сей потрійний союз викликав велике занепокоєнє в Франциї і Росиї. Тому прийшло між ними до порозуміня, а 1897. станув союз між обома державами. Тільки Анґлія держала ся довго на боцї і в ріжних справах перехиляла ся раз на сторону потрійного, то знова подвійного союза. Доперва, коли Росия понесла велике пораженє на Далекім Сходї в війнї з Японією 1904—1905 р., а Німеччина розвинула у себе промисл і торговлю та вибудувала також значну воєнну фльоту, що стала загрожувати пановаию Анґлії на морю, зблизила ся Анґлія до подвійного союза і таким робом повстало нинїшне потрійне порозумінє, до котрого належать: Анґлія, Франция і Росия.

Та сїть союзів причиняєсь незвичайно до удержаня мира в Европі. Ніяка держава не відважує ся так легко розпочати війну, бо така війна приняла би великаньскі розміри і обняла би цїлу Европу. Тій обставинї належить завдячити, що остаточна розвязка так званого „східного питаня“, себ то прогнаня Турків з Европи, відбула ся без загальної европейскої війни.

Розвязка східної квестиї. Хоч турецкий султан був все єще зверхником Боснії і Герцоґовини, то заряд тих країв належав від берлїньского конґресу до австрийско-угорскої монархії. Австрийско-угорске правительство завело лад в тих краях, винищених довгою турецкою неволею, побудувало зелїзницї, позакладало школи і піднесло управу рілї. Давно невиданий добробут і просьвіта заглянули до тих країв. Що йно по 30 лїтній окупациї 1908. р., в ювілейнім, 60-тім роцї свого панованя, проголосив цїсар Франц Йосиф I. свою зверхність над тими краями, а рівночасно болгарский князь Фердинанд проголосив себе царем Болгариї і увільнив ся зпід зверхности Туреччини. Та прилука або анексия Боснії і Герцоґовини викликала протести не лишень зі сторони Туреччини, але також Сербії, Чорногори, Росиї і Анґлії. Сербія і Чорногора не хотїли згодити ся на сю анексию, бо населенє Боснії і Герцоґовини є переважно сербске, а Росия і Анґлія бояли ся великого зросту

австрийско-угорскої монархії на балканьскім півострові. Хвилево грозила велика европейска війна. Але коли Туреччина признала анексию за заплатою 50 міліонів корон за державні посілости в Боснії і Герцоґовині і за виведенє австрийского війска з новобазарского санджаку, а Німеччина станула сильно по стороні австрийско-угорскої держави, тоді згодили ся на сю анексию також Анґлія і Росия. Сербія і Чорногора мусіли до даного реченця розоружити свої війска. Без війни стратила 1908. р. Туреччина зверхність над Боснією і Герцоґовиною та Болгариєю.

В р. 1911. зачала Італія війну з Туреччиною о Триполіс з Баркою і заняла той край по однорічній війні на основі мира, заключеного 1912. р. в Льозанні.

В часі турецко-італійскої війни утворив ся союз балканьских держав, до котрого приступила Чорногора, Сербія, Болгария і Греция. Коли Туреччина відкинула жаданє сего союза в справі наданя автономії християньскому населеню в Македонії, вибухла в осени 1912. р. війна, в якій Туреччина потерпіла повне пораженє. Союзні війска відобрали майже цілий простір европейскої Туреччини з виїмком Константинополя з околицею. Найдовше боронили ся Турки в твердинях: Адриянополи, Янїні і Скутарі. Дня 30. мая 1913. р. підписала Туреччина мир в Льондоні, на основі котрого відступила весь свій простір в Европі на захід від лінії Енос-Мідія балканьским державам. З Альбанії рішили великі европейскі держави утворити независиме князівство. Турки, що так довго панували на балканьскім півострові, з тим роком 1913. уступають майже зовсім з Европи. До їх знищеня причинила ся в значній части австрийско-угорска монархія.

Однак незадовго по заключеню мира в Льондоні зачала ся нова війна між дотеперішними союзниками о Македонію, котру Болгари хотіли майже цілу, задержати для себе. Сербія, Чорногора і Греция, а опісля також Румунія, побили Болгарів і приневолили їх до згоди на поділ Македонії.

З тої братовбійчої війни скористали Турки і без найменшого опору заняли знова Адриянополь. Послідні події на балканьскім півострові потвердили вповні, що Турки потрафили панувати над християньскими народами тільки задля їх незгоди. Аж до нині стверджуєсь фактами славна

латиньска пословиця: „Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur“. Бо лишень задля незгоди европейских держав Турки мимо страшного погрому не втратили ще всїх посїлостий в Европі.

в) Внутрішний розвиток Австриї в конституцийній добі.

Від 1866. року не вела австрийско - угорска монархія нїякої війни. Сей час посьвятив цїсар Франц Йосиф I. піднесеню просьвіти, добробуту та уладженю своїх країв. За єго панованя повстали численні школи, низші і висші. В них кождий нарід має спромогу черпати науку в своїй рідній мові. Промисл розвинув ся передовсїм в західно-австрийских краях, де повстало велике число фабрик. Велика сїть зелїзниць пособляє розвоєви торговлї. Кождий горожанин може знайти для себе заробок і спромогу виживити себе і свою родину. Крім того горожани австрийско-угорскої держави дістали повні свободи і участь в правлїню державою через установу законодатних тїл.

Заведенє конституцийного устрою в Австриї стрічало великі перешкоди, бо з огляду на велике число народів було тяжко вдоволити жаданя всїх, а рівночасно удержати сильну навнї державу. Тому в перших лїтах панованя Франца Йосифа I. настав наново абсолютизм і тревав аж до 1859. р. Доперва під впливом нещасливих воєн 1859. і 1866. р. заведено в Австриї устрій монархічно-конституцийний. Супроти непримиримого становища Мадярів надав Франц Йосиф I. 1867. р. окрему конституцию для Австриї і Угорщини і тому габсбурска монархія подїлила ся на дві держави: цїсарство австрийске і королївство угорске та одержала титул австрийско-угорскої монархії. Обі держави мають окремі законодатні тїла і окремих урядників, а лучить їх тільки особа одного володаря і супротив инших держав виступають они як одна держава.

Монарх. Австрийско-угорский монарх є в однїй особі австрийским цїсарем і угорским королем, а займає престол на основі праґматичної санкциї з 1713. р. Особа монарха є усьвячена, ненарушима і невідвічальна і тому обида єго є злочином і тяжко карає ся; рівнож не можна єго потягнути до відвічальности за єго дїла. Монарх є найвисшим вож-

дом армії, видає війну і заключає мир. Законодатною властию ділить ся монарх з представниками народів, бо кождий закон мусить бути рішений парляментом, чи соймом і бути потверджений цісарем, себ то мусить одержати цісарску санкцию. Свою власть виконує цісар після законів через своїх висших і низших урядників. Найвисших урядників с. є. міністрів може за нарушенє законів потягнути парлямент до відвічальности. Судиї судять провини горожан тільки після законів, але свої рішеня видають в імени монарха. Монарх має також право дарувати або злагодити кару.

Заграничнa політика. Австрийско-угорска монархія виступає як одна держава супроти инших европейских держав. Тому всї політичні і торговельні союзи, заключені з европейскими державами, а також воєнні справи дотикають зарівно Австриї, як Угорщини. Догляд над цілостию держави і опіку над горожанами, що перебувають поза межами австрийско-угорскої держави, має спільний для Австриї і Угорщини міністер заграничних справ, якому підлягають амбасадори, посли, консулї і резиденти, установлені в ріжних містах сьвіта.

Для оборони держави становить одну цілість війско лінійне з резервою і воєнна фльота, підчинені спільному міністрови війни. Тільки краєва оборона, загальне ополченє і військова поліция та жандармерия підлягають окремим міністрам краєвої оборони в Австриї і Угорщині.

Для покритя видатків на ті спільні справи є спільний скарб. Сим скарбом орудує спільний міністер скарбу, який заряджує рівночасно Боснією і Герцоґовиною, котрі належать до австрийско-угорскої монархії як одної цілости.

Делеґациї. Представники народів мають догляд над тими спільними справами. Австрийский парлямент і угорский сойм вибирають зпоміж своїх членів по 60 делеґатів і по 30 їх заступників. Ті, так звані Делеґациї, збирають ся що року на візванє цісаря раз до Будапешту, другий до Відня, стежать за діяльностию спільних міністрів і ухвалюють буджет, себ то розходи і доходи, потрібні на спільні видатки в данім році.

Австрийский парлямент. В усїх инших справах розпадає ся австрийско-угорска монархія на дві окремі держави, а кожда з них має власне правительство і окремі законодатні

тіла. Австрийский парлямент складає ся з двох частий: палати панів і палати послів.

До палати панів належать всі повнолітні члени цісарского роду, архіепископи і епископи з титулом князів та члени, іменовані цісарем наслідно або досмертно. Наслідно іменовані можуть бути власники великих земельних посілостий, а досмертно люди, заслужені коло держави, церкви, науки і штуки. Число іменованих досмертно є обмежене: не може бути менше як 150, а більше як 170. Президента палати панів іменує цісар зпоміж еї членів.

Ч. 56. Парлямент у Відни.

Палата послів складає ся з 516 членів. Їх вибирає населенє в Австриї від р. 1907. на підставі загального, безпосередного, рівного і тайного права голосованя. Кождий австрийский горожанин, що скінчив 24. рік житя і в даній місцевости мешкає що найменше оден рік до розписаня виборів, має право голосованя. Послом може бути вибраний

той, хто має скінчений 30. рік житя, найменше 3 роки є австрийским горожанином і має право голосованя.

Посла не вільно без дозволу парляменту потягати перед суд, анї вязнити в часї єго посольскої діяльности, яка триває 6 літ.

Президента вибирає собі палата послів. Щоби дане внесенє стало законом, мусить дістати більшість голосів в палатї послів і панів, а цїсар мусить єго затвердити, себ то дати свою санкцию.

Галицкий сойм. В поодиноких краях, що належать до австрийского цїсарства, є ще краєві сойми, котрі видають закони, обовязуючі даний край. В Галичинї збирає ся сойм на візванє цїсаря у Львові. В тім соймі засїдають деякі члени на підставі своїх урядів, себ то так звані вірилїсти і вибрані посли. Вірилїстами є архіепископи і епископи, ректори унїверситетів і політехніки та президент Академії наук в Кракові.

Послів вибирає населенє, приналежне до одної з 4 курий, а іменно: 1) великих земельних власників, 2) міст, 3) торговельних і промислових палат, 4) сіл. Четверта курия вибирає наперед виборців, а ті що йно посла, отже вибори в тій курії є посередні. Всїх послів є 161 і є они так само ненарушимі, як посли до парляменту.

Маршалок сойму і єго заступник є іменовані цїсарем. Закон, ухвалений соймом, мусить також дістати цїсарску санкцию. Виконанєм краєвих законів займає ся Краєвий Видїл.

Ось такий в загальних чертах теперішний устрій австрийско-угорскої держави. Всї народи, що замешкують австрийско-угорску державу, мають вплив на судьбу монархії через участь їх представників в законодатних тїлах, а рівночасно мають спромогу висказати свої бажаня та осягнути условини, конечні для їх розвитку.

Спис друкарских похибок.

Стор.	5.	стрічка	1.	з долу:	місто	релїґія	має бути:	релїґія.
„	17.	„	8.	з долу:	„	Музулмани	„	„ музулмани.
„	20.	„	16.	з долу:	„	наймогуннїйшу	„	„ наймогутнїйшу.
„	22.	„	9.	з долу:	„	західнїй	„	„ західнїй.
„	29.	„	14.	з гори:	„	Арабів	„	„ Аварів.
„	37.	„	11.	з долу:	„	монархїя	„	„ монархія.
„	49.	„	4.	з долу:	„	корль	„	„ король.
„	58.	„	3.	з гори:	„	тур-рнїї	„	„ турнїї.
„	79.	„	6.	з гори:	„	Заслуми	„	„ Заслуги.
„	87.	„	3.	з долу:	„	скектори	„	„ слектори.
„	88.	„	2.	з гори:	„	приголосили	„	„ проголосили.
„	88.	„	17.	з гори:	„	ко-трі	„	„ ко-стрі.
„	94.	„	11.	з долу:	„	Чех	„	„ Чехії.
„	94.	„	7.	з долу:	„	Ягайгони	„	„ Ягайлони.
„	120.	„	7.	з долу:	„	Кароль	„	„ Карло.
„	141.	„	8.	з долу:	„	Турками побив	„	„ Турками і побив.
„	152.	„	12.	з гори:	„	покловодцїв	„	„ полководцїв.
„	158,	„	11.	з долу:	„	конфедетацию	„	„ конфедерацию.
„	159.	„	10.	з долу:	„	Туреччини	„	„ Туреччини,.
„	159.	„	2.	з долу:	„	нисші	„	„ низші.
„	165.	„	12.	з долу:	„	дердаві	„	„ державі.
„	173.	„	20.	з гори:	„	кормило	„	„ кормили.
„	201.	„	10.	з долу:	„	Кистоцою	„	„ Кустоцою.
„	205.	„	9.	з долу:	„	році	„	„ роцї.
„	206	„	4.	з долу:	„	Послїднї	„	„ Послїдні.

Лїтописна табличка.

9. Борба в Тевтобурскім лїсї.
476. Упадок західно-римскої держави.
622. Утеча Могаммеда.
732. Борба між Тур а Поатіє.
800. Коронация Карла В.
843. Подїл франконьскої держави.
955. Борба над Лєхом.
962. Коронация Оттона I.
966. Хрещенє Польщі.
976. Відновленє східної мархії.
988. Хрещенє Руси.
1000. Коронация св. Стефана.
1054. Церковна схізма на Сходї.
1099. Повстанє єрусалимского королївства. Борба над Сяном.
1156. Privilegium minus.
1206. Андрій II. принимає титул „rex Galiciae et Lodomeriae".
1212. Чехія королївством.
1222. Золота буля Андрія II.
1223. Борба над Калкою.
1240. Знищенє Києва Татарами.
1246. Смерть Фридриха II. Бойкого.
1282. Габсбурґи в Австриї.
1301. Конець династиї Арпадів.
1306. Конець династиї Перемишлїдів.
1323. Конець династиї Романовичів.
1340. Смерть Юрия II.
1348. Унїверситет в Празї.
1356. Золота буля Карла IV.
1365. Унїверситет у Відни.
1370. Смерть Казимира В.
1386. Польско-литовска унїя.
1387. Прилука Галичини до Польщі.
1389. Борба на Косовім поли.
1414. Собор в Констанциї.
1438. Перша злука австрийских, ческих і угорских країв.
1439. Фльорентийска унїя.
1453. Упадок Царгорода.
1492. Відкритє Америки.
1515. Віденьский конґрес.
1517. Перший виступ М. Лютра проти католицкої церкви.
1521. Сойм в Вормациї.

1526. Борба під Могачем.
1529. Сойм в Спірі. Перша облога Відня.
1541. Опановане Будапешту Турками.
1555. Сойм в Авґсбурґу.
1595/6. Берестейска унія.
1618—1648. Трийцятьлітна війна.
1620. Борба під Цецорою і Білою Горою.
1654. Переяславский договір.
1667. Андрусівский розем.
1683. Облога Відня Турками.
1687. Угорский сойм признає наслідство Габсбурґів.
1699. Карловицкий мир.
1701. Пруске королівство.
1702—1714. Сукцесийна еспаньска війна.
1709. Борба під Полтавою.
1713. Праґматична санкция.
1740. Смерть Карла VI. і Фридриха Вільгельма I.
1748. Мир в Аквісґрані.
1756—1763. Семилітна війна.
1772. Перший поділ Польщі. Галичина переходить під пановане Австриї.
1775. Прилука Буковини до Австриї.
1781. Толєранцийний едикт. Знесене кріпацтва в Австриї.
1789. Початок француской революциї.
1795. Третий поділ Польщі. Мир в Базилеї.
1799. Наполеон консулем.
1804. Цісарство в Франциї і Австриї.
1805. Борба під Трафальґаром і Австерліцом.
1806. Франц II. складає цісарску римску корону.
1809. Борба під Асперн і Ваґрам.
1812. Похід Наполеона на Росию.
1813. Борба під Липском.
1815. Борба під Ватерльо. Віденьский конґрес.
1829. Мир в Адриянополи. Повстане грецкого королівства.
1830. Липнева революция. Повстане в Польщі.
1837. Русалка Дністрова.
1848. Лютова революция в Франциї. Знесене панщини в Австриї.
1853—1856. Кримска війна.
1859. Війна Австриї з Франциєю і Сардинією.
1863. Січневе повстане в Польщі.
1866. Війна Австриї з Прусами і Італією.
1867. Заведене конституцийного устрою в Австриї.
1870/1. Француско-німецка війна.
1877/8. Росийско-турецка війна.
1879. Союз австрийско-угорскої монархії з Німеччиною.
1883. Потрійний союз.
1897. Француско-росийский союз.

1904/5 Війна Росиї з Японією.
1908. Анексия Боснії і Герцоґовини.
1911/12. Італійско-турецка війна о Триполіс.
1912/13. Війна балканьского союза з Туреччиною.
1913. Мир в Льондоні.

Положенє місцевостий.

Аар: ліва притока Рену.
Абукір: при горлї Нілю коло Александриї.
Авґсбурґ: над Лєхом, правою притокою Дунаю.
Аверштедт: на північний захід від Єни.
Авінїон: над долїшним бігом Родану.
Австерлїц: в Моравії, на полудневий схід від Берна.
Адриянополь: над долїшним бігом Марици.
Азов: при горлї Дону.
Айдера: ріка на даньскім півострові; впадає до Півн. моря.
Айслєбен: на захід від Липска.
Аквілєя: на північнім побережи Адриїского моря.
Аквісґран: в надреньскій провінциї близко Бельґії.
Аккон: в Сириї над Середземним морем.
Амієн: в північно-східній Франциї.
Амстердам: над Зайдерским озером в Голяндиї.
Андрусів: на полудни від Смоленьска.
Арханґельск: при горлї північної Двини.
Асперн: на північний схід від Відня.
Аячо: на західнім побережи Корсики.
Базилєя: в північній Швайцариї над Реном.
Бар: на Поділю.
Барсельона: в півн.-східн. Еспанії, на побер. Середземн. моря.
Беневент: на північний схід від Неаполю.
Березина: права притока Днїпра.
Берестъ: над середущим бігом Богу, правої притоки Висли.
Берестечко: на Волини, на північ від Бродів.
Біла Церков: на Українї, на полудни від Києва.
Бородино: на полуд. захід від Москви.
Брайтенфельд: на північ від Липска.
Брема: при горлї Везери.
Брусса: в північно-західній части Малої Азиї.
Варна: в Болгариї, над Чорним морем.
Вартбурґ: на полудневий захід від Липска.
Ватерльо: в Бельґії, на полудни від Брукселї.
Верден: над середущим бігом Мози, лївої притоки Рену.
Віллягош: в східній Угорщинї, на північ від Араду.
Вінер-Найштадт: на полудни від Відня.
Віттенберґ: над середущим бігом Лаби.
Вормация: над середущим бігом Рену.
Воронїж: над Воронежом, лївою притокою Дону.
Габсбурґ: в Швайцариї, на полудни від Базилєї.

Гамбурґ: при горлї Лаби.
Гехштедт: над горішним бігом Дунаю.
Губертсбурґ: на полудневий схід від Липска.
Ґінс: в західній Угорщинї, близко границь Долїшної Австриї.
Ґран: над середущим Дунаєм при спливі Дунаю і Грону.
Дамієтта: над правим раменем дельти Нїлю.
Дебрецин: на схід від Будапешту.
Діренштайн: над Дунаєм на захід від Відня.
Дірнкрут: в Долїшній Австриї, на північний схід від Відня.
Донавввeрт: над горішним Дунаєм, на північ від Авґсбурґа.
Ельба: остров на Середземнім морю, на схід від Корсики.
Енос: над Еґейским морем, при горлї Марици.
Єґерндорф: в західній части австрийского Шлеска.
Єна: на захід від Дрезна.
Жатець: над Огрою, лївою притокою Лаби.
Женева: над женевским озером в місци, де випливає з озера Родан.
Жовті Води: недалеко Корсуня.
Завихост: над Вислою, на північ від Сяндомира.
Зента: над долїшним бігом Тиси.
Каіро: над долїшним бігом Нїлю.
Калка: ріка, що впадає до Азовского моря.
Калуґа: над Окою, правою притокою Волги.
Каменець Подільский: над Смотричем, лївою прит. Днїстра.
Кампо Форміо: в півн.-східній Італїї, на півн. схід від Венециї.
Карловиці: над Дунаєм, перед спливом Дунаю і Тиси.
Кафа: в полуднево-східній части Криму.
Кенїґрец: в Чехії, над горішною Лабою.
Клєрмон: в Франциї, на захід від Лїону.
Колїн: над Лабою, на схід від Праги.
Кольонїя: над долїшним бігом Рену.
Констанция: над Боденьским озером.
Корсунь: над Росью, правою притокою Днїстра (полуд. схід від Києва).
Косове поле: на полудни від Білгороду.
Кресі: на північ від Парижа.
Кромериж: в Моравії над Моравою.
Кунерсдорф: над долїшним бігом Одри.
Кустоца: на захід від Венециї.
Лєх: права притока горішного Дунаю.
Литава: впадає до Дунаю з правого берега понизше Відня.
Лїґнїца: на захід від Вроцлава.
Лїцен: на полудневий захід від Липска.
Любека: на північний схід від Гамбурґа.
Любеч: над Днїпром, повисше Києва.
Мадейра: остров на Атлянтийскім Океанї близко півн. західн. побережа Африки.
Маджента: на північний захід від Медноляну.

Мальборґ: над східним раменем дельти Висли.
Мантуа: на полудневий захід від Венециї.
Марсилія: в полудневій Франциї, на схід від горла Родану.
Медина: в західній стороні Арабского півострова.
Мекка: на полудни від Медини.
Мельник: при спливі Лаби з Велтавою.
Мец: над Мозелею, лївою притокою Рену.
Мідия: на західнім побережи Чорного моря, на північний захід від Царгорода.
Мінстер: в Вестфалії, на полудн. захід від Оснабрік.
Міссолюнґі: в Греції, над заливом Патрас.
Могач: над Дунаєм, перед єго спливом з Дравою.
Моґунция: при спливі Рену з Меном.
Монте Касіно: на північний захід від Неаполю.
Морґартен: в Швайцариї, на полуд. схід від Ціріху.
Наваріно: на полуд.-західнім побережи Мореї.
Нікополїс: над долїшним Дунаєм при єго спливі з Алютою.
Ніцца: в полудн.-східній Франциї, над Середземним морем.
Новара: на захід від Медиоляну.
Норимберґ: в північній Бавариї.
Нурсия: на північний схід від Риму.
Оломуц: в Моравії над горішним бігом Морави.
Опава: в західній стороні австрийского Шлеска.
Оснабрік: в північно-східній части Вестфалії.
Остенда: в Бельґії над Північним морем.
Павія: на полудни від Медиоляну.
Паркань: над середущим Дунаєм коло Пресбурґа.
Переяслав: на полуд. схід від Києва.
Пилявці: на Поділю, на схід від Збаража.
Піза: над Арном, близко єго горла.
Плєвна: в Болгариї, на полудни від Нікополїс.
Поатіє: в Франциї, на полудни від Тур.
Пожаревац: в півн. Сербії, близко спливу Дунаю з Моравою.
Полтава: над Ворсклею, лївою притокою Дніпра.
Пресбурґ: над Дунаєм, на схід від Відня.
Равенна: в північно-східній Італії, на полудни від Венециї.
Раштадт: над середущим Реном, на полудни від Моґунциї.
Реґенсбурґ: в Бавариї, над горішним Дунаєм.
Ронсесвальский провал: в західних Піренеях.
Салєф: ріка в Малій Азиї; впадає до Середземного моря напротив острова Кипру.
Сан Стефано: на захід від Константинополя.
Санта Люча: в північно-східній Італії близко Вероии.
Сараґосса: в Еспанії, над середущим бігом ріки Ебро.
Сарай: над долїшним бігом Волги.
Севастополь: на полуд.-західнім побережи Криму.
Седан: над Мозою, лївою притокою Рену, близко Бельґії.
Сіґет: на північний захід від Могача.

Солунь: над Еґейским морем близко горла Вардару.
Сольферіно: на схід від Медиоляну.
Спіра: над середущим Реном, на полудни від Моґунциї.
Стральзунд: на Поморю, напротив острова Руґії.
Страссбурґ: над середущим Реном, на північ від Базилеї.
Тильжа: близко горла Німану.
Трафальґар: на полудн.-західнім побережи Еспанії.
Тревір: над Мозелею, лівою прит. Рену, на північ від Мецу.
Тридент: в Тироли, над середущим бігом Адижі.
Туль: над Мозелею, лівою притокою Рену, на пол. від Мецу.
Тульон: в полуд.-східній Франциї, над Середземним морем.
Тур: в Франциї, над долішним бігом Льоари.
Турин: в північно-західній Італії, над горішним Падом.
Ульм: над горішним Дунаєм.
Умань: на схід від Каменця Подільского.
Унструта: ліва притока Салї, що впадає до Лаби.
Утрехт: в Голяндиї, на полуд.-схід від Амстердаму.
Феррара: в північно-східній Італії, на полуд. схід від Венециї.
Фінфкірхен: в полуд.-західній Угорщині.
Фльоренция: над Арном в Італії.
Фрідлянд: в східних Прусах, на полудн. схід від Королівця.
Фульда: над Фульдою, притокою Везери.
Хеб: в Чехії над горішним бігом Огри, лівою притокою Лаби.
Хотин: над середущим бігом Дністра.
Цецора: в Молдавії, над Прутом.
Шайо: права притока Тиси.
Шипка: провал в середущій части Балканьских гір.
Шмалькальден: на північний схід від міста Фульди.

Спис ілюстраций.

1. Староґерманьска загорода.
2. Одін.
3. Донар.
4. Памятник Армінія.
5. На подвірю монастира.
6. Вид Медини.
7. Мошея в Каіро.
8. Карло Великий.
9. Хрещенє Відукінда.
10. Табор Аварів.
11. Церков св. Софії в Царгороді.
12. Церков св. Софії в Києві.
13. Борба над Лєхом 955. р.
14. Фридрих Барбаросса надає ленно Генрикови Язоміргготови.
15. Угорска корона.
16. Ґотфрид з Буйону відкидає королївску корону.
17. Турнії.
18. Лицарский замок з XIII. ст.
19. В лицарскій салї.
20. Замок Габсбурґ.
21. Рудольф з Габсбурґа над тілом Оттокара II.
22. Золота буля Карла IV. з р. 1356.
23. Міст Карла IV. в Празї і Градчин.
24. Церков св. Стефана у Відни.
25. Облога міста в середних віках.
26. Проповідь Гуса.
27. Табор Гуситів.
28. Могаммед II.
29. Друкарня.
30. Колюмб спостерігає з корабля землю.
31. Максиміліян.
32. Зовнішний вид церкви св. Петра в Римі.
33. Мартин Лютер.
34. Іван Кальвін.
35. Карло V. (Тициянa).
36. Дефенестрация ческа.
37. Альбрехт Валленштайн.
38. Ґустав Адольф.
39. Богдан Хмельницкий.
40. Людвік XIV.
41. Верзай.

42. Штаремберґ і Кольоніч на вежі церкви св. Стефана.
43. Памятник кн. Евгена сабавдского у Відни.
44. Карло VI.
45. Петро В.
46. Мария Тереса.
47. Йосиф II. оре плугом.
48. Напад на Бастилію.
49. Людвік XVI. прощає ся з родиною.
50. Наполеон Бонапарте.
51. Франц I.
52. Клим Меттерніх.
53. Радецкий.
54. Франц-Йосиф I.
55. Памятник Теґетгофа у Відни.
56. Парлямент у Відни.

ЗМІСТ.

стор.
1. Житє Ґерман в давних часах. 3.
2. Св. Северин. — Св. Бенедикт з Нурсиї. 9.
3. Св. Боніфатий. 12.
4. Могаммед. 15.
5. Карло Великий. 20.
6. Словяни. 25.
7. Св. Кирил і Методий. 29.
8. Мадяри. 34.
*** Короткий зміст. 37.
9. Леопольд I. з роду Бабенберґів. Генрик Язомірґот. 38.
10. Св. Вячеслав. — Бретислав. 40.
11. Св. Стефан. 43.
12. Хрестоносні походи. 45.
13. Леопольд V. Участь Австриї в хрестоносних походах. 48.
14. Андрій II. Участь Угорщини в хрестоносних походах. 50.
15. Беля IV. — Фридрих II. Бойкий. 53.
16. Лицарство. 57.
*** Короткий зміст. 63.
17. Оттокар II. — Рудольф з Габсбурґа. 64.
18. Іван люксембурский. — Бертольд Шварц. 68.
19. Карло IV. 70.
20. Рудольф IV. 74.
21. Людвік Великий. 77.
22. Міста. 79.
23. Жигмонт, послідний з Люксембурґів. 83.

стор.
24. Іван Гус. 85.
25. Фльорентийска унія. - Упадок Царгорода. 89.
26. Матвій Корвін. Ягайлони на ческім і угорскім престолї. 93.
*** Короткий зміст. 98.
27. Васко де Ґама. — Христоф Колюмб. 98.
28. Максиміліян. 104.
29. Мартин Лютер. — Іван Кальвін. 107.
30. Карло V. 112.
31. Фердинанд I. — Николай Зрінї. 117.
32. Св. Ігнатий Льойоля. — Берестейска унія. 120.
33. Фердинанд II. — Початок трийцятьлїтної війни. 123.
34. Альбрехт Валленштайн. — Ґустав Адольф. 128.
35. Закінченє трийцятьлїтної війни. — Богдан Хмельницкий. 133.
36. Людвік XIV. 136.
37. Леопольд I. — Іван Собеский. 141.
38. Евген, кн. сабавдский. 144.
39. Карло V. — Петро Великий. 147.
*** Короткий зміст. 152.
40. Мария Тереса. — Фридрих II. 153.
41. Овлада Галичиною і Буковиною. Реформи Марії Тереси. 157.
42. Йосиф II. 160.
43. Француска революция. 165.
44. Наполеон Бонапарте. 171.
45. Наполеон цїсарем Французів. Австрийске цїсарство. 175.
46. Андрій Гофер. — Антін Анґелович. 178.
47. Упадок Наполеона. 181.
*** Короткий зміст. 184.
48. Франц I. — Клим Меттернїх. 185.
49. Фердинанд I. Благий. 189.
50. Часи панованя Франца Йосифа I. 195.
А) Здавленє революциї в Австриї. Часи Баха. 195.
Б) Великі европейскі війни і їх значінє для Австриї. 198.
В) Внутрішний розвиток австрийско-угорскої монархії в конституцийній добі. 207.
Лїтописна табличка. I.
Положенє місцевостий. IV.
Спис ілюстраций. VIII.

LIBRARY
MAY
4
1984
UNIVERSITY

AUG 25 1986

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 29 08 06 021 8